

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Rigorózní práce

Milan Pátra

Od chudinství k sociálně-zdravotní péči v Čechách v letech
1918-1938

From pauperism until social and health protection in Bohemia
in the years 1918 to 1938

Praha 2012

„Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vykonal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů“

V Praze dne 28. 8. 2012

Milan Pátra: Od chudinství k sociálně-zdravotní péči v Čechách v letech 1918-1938

Přerod chudinské péče v moderní sociální péči, která představuje jeden ze tří pilířů soudobého sociálního státu, byl dlouhým procesem. Ještě do osvícenství v tomto směru hrála výraznou roli církev. Poté nastupuje stát, který vytváří zákonné normy, aby zabezpečil podstatnou část obyvatelstva sociálním pojištěním proti nemoci, úrazu a stáří. Přesto zůstala stranou určitá skupina obyvatel, která se vymykala stávajícímu systému. Zde se pak objevilo pole působností pro obce a spolky, které se staraly o tyto záležitosti. Vývoj a působení těchto organizací sleduje tato práce, která si jako model bere na úrovni polooficiálních institucí bývalý okres Brandýs nad Labem, na úrovni obcí město Prahu a v oblasti soukromé péče Seyvalterovu útulnu slepých dívek s působností v Praze a v Brandýse nad Labem.

Klíčová slova: Chudinství - Sociální péče - Sociální zabezpečení - Domovské právo - Buquoyova chudinská reforma - Elberfeldský chudinský systém - Okresní péče o mládež - Československá ochrana matek a dětí - Československý Červený kříž - Okresní Masarykova liga proti tuberkulóze - Seyvalterova útulna slepých dívek - Praha - Brandýs nad Labem

Milan Pátra: From pauperism until social and health protection in Bohemia in the years 1918 to 1938

The transformation of the poor law into modern social assistance, that represents one of the free pillars of the contemporary welfare state, has been a very long process. Until the Age of Enlightenment the Church played an expressive role in this respect. Afterwards it came from the state, which created rules of law to insure the considerable part of the population against illness, injury and old age by means of social insurance. Despite all this, there survived the specific group of people that was distinct from the existing system. Hence came the field of activity for municipalities and associations that were in charge of this business. Development and operation of these organizations follows this work, which he takes as a model at the semi-official institutions, former District of Brandys nad Labem, Prague city communities and the private care Seyvalterovu cozy blind girls with activities in Prague and Brandys nad Labem.

Key words: Pauperism - Social Services - Social Security - Right of Domicile - Buguoy's Poor Reform - Elberfeld System - The district youth welfare - Czechoslovak mothers and children protection - Czechoslovakian Red Cross - District Masaryk League Against Tuberculosis - Seyvalterova shelter blind girls - Prague - Brandýs nad Labem

Obsah

Seznam zkratek.....	s. 6
Seznam tabulek a grafů	s. 7
Úvod	s. 8
2. Sociální politika.....	s. 12
3. Obecná historie a její vývojové mezníky	s. 17
4. Historický vývoj chudinské péče v Čechách do roku 1918	s. 23
5. Historický vývoj chudinské péče v Čechách od roku 1918	s. 41
6. Polooficiální instituce neboli sociálně-zdravotní spolky s celostátní působností	s. 48
6. 1. Okresní péče o mládež	s. 52
6. 2. Československá ochrana matek a dětí	s. 63
6. 3. Československý Červený kříž	s. 70
6. 4. Okresní Masarykova liga proti tuberkulóze	s. 77
7. Obecní sociálně-zdravotní péče o chudé	s. 83
7. 1. Chudobinec, chorobinec, městská věznice a ohřívárny	s. 95
8. Soukromá sociálně zdravotní péče o chudé	s. 99
Závěr	s. 113
Prameny	s. 117
Literatura	s. 123
Příloha	s. 130

Seznam zkratek

AHMP - Archiv hlavního města Prahy

ČČH - Český časopis historický

ČsČK - Československý Červený kříž

f. - folium

HD - Historická demografie

HO - Historický obzor

in. č. - inventární číslo

JSH - Jihočeský sborník historický

kt. - karton

MLTbc - Masarykova liga proti tuberkulóze

MD - Moderní dějiny

OMD - Ochrana matek a dětí

OPM - Okresní péče o mládež

ř. z. - říšský zákoník

SAP - Sborník archivních prací

SPFFBU - Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity

Sb. 19. a 20. stol. - Sborník k dějinám 19. a 20. století

sb. z. a n. - Sbírka zákonů a nařízení

SHP - Sociálně humanitní /chudinská/ péče

SSH - Středočeský sborník historický

SOkA - Státní okresní archiv Praha-východ v Přemyšlení

ÚSU - Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy 1830-19

Seznam tabulek a grafů

Tabulka č.1: Správní rozdělení chudinských farních okresů Pražských měst z roku 1793 a 1829.....	s. 37-38
Tabulka č.2: Počet chudých podporovaný obcemi pro roky 1901, 1921 a 1931.....	s. 45
Tabulka č.3: Správní a organizační vývoj sociální (chudinské) péče hl. města Prahy.....	s. 88
Tabulka č.4: Profesní rozdělení mužů a žen v Masarykových domovech v roce 1928.....	s. 93
Tabulka č.5: Rozmístění chovaneček Seyvalterovy útulny slepých dívek.....	s. 110
Tabulka č.6: Rozdělení personálu Seyvalterovy útulny slepých dívek.....	s. 110
Graf č.1/a: Povolání důvěrníků v roce 1921.....	s. 57
Graf č.1/b: Povolání důvěrníků v roce 1931.....	s. 57
Graf č.2: Počet dětí v péči OMP v Brandýse n. L.	s. 58
Graf č.3: Roční příjmy Okresní péče o mládež.....	s. 63
Graf č.4: Počet matek a dětí v poradnách.....	s. 67
Graf č.5: Počet návštěv dětí do 6 let v brandýské poradně.....	s. 68
Graf č.6: Roční příjmy Čs. ochrany matek a dětí.....	s. 70
Graf č.7: Počet členů Dorostu Čs. Červeného kříže.....	s. 75
Graf č.8: Roční příjmy Čs. Červeného kříže.....	s. 77
Graf č.9: Vývoj tuberkulózy v letech 1923-1931.....	s. 81
Graf č.10: Počet lékařsky vyšetřených plicních chorob.....	s. 81
Graf č.11: Roční příjmy Masarykovy ligy proti tuberkulóze.....	s. 82

Úvod

Chudinství dosud byla věnována v české historiografii relativně malá pozornost, než by si toto téma zasloužilo. Je to nejspíše dáno tím, že chudoba je spojována s lidmi na okraji společnosti¹, což tuto tematiku značně rozdrobuje. Badatelé se tak mohou zajímat kupříkladu o to, jaká byla role žen² a dětí³ v těchto vrstvách, nebo o bytovou⁴ či zdravotní⁵ situaci. Jiní historikové si zase všimají této problematiky při studiu vývoje samosprávy.⁶ Zde najdeme většinou drobné kapitoly, které směřují do oblasti chudinské péče přes sociálně zdravotní politiku. Příkladem mohou být práce Lukáše Fasory⁷, Pavla Kladiwy⁸ či Jiřího Šoušy mladšího⁹.

Nejvíce se historická obec zabývala studiem sociálního zabezpečení obyvatelstva, a to hlavně dělníků.¹⁰ Zásadní

¹ Lukáš FASORA, Jiří HANUŠ, Jiří MALÍŘ (edd.), in: Člověk na Moravě 19. století, Brno 2004; Tíž, in: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno 2006.

² Milena LENDEROVÁ, Chytila patrola aneb prostitute za Rakouska i Republiky, Praha 2002.

³ Milena LENDEROVÁ, Karel RÝDL, Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století., Praha a Litomyšl 2006.

⁴ Yoshiyuki MORISHITA, Svaz českých měst a bytová politika na začátku 20. století, Moderní dějiny 16, Sb. 19. a 20. století, 2008, s. 63–79.

⁵ Petr SVOBODNÝ, Ludmila HLAVÁČOVÁ, Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004.

⁶ Lukáš FASORA, Jiří HANUŠ, Jiří MALÍŘ (edd.), in: Občanské elity a obecní samospráva 184–1948, Brno 2006; Milan HLAVAČKA, Zlatý věk České samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913, Praha 2006.

⁷ Lukáš FASORA, Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914, Brno 2007.

⁸ Pavel KLADIWA, Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913 (Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé), Ostrava 2004; nově Pavel KLADIWA, Lesk a bída samospráv Moravy a Slezska 1850–1914, I. díl, Vývoj legislativy, Ostrava 2007; Pavel KLADIWA, Andrea POKLUDNÁ, Renata KAFKOVÁ, Lesk a bída samospráv Moravy a Slezska 1850–1914, Díl II/1, Finance a infrastruktura, Ostrava 2009; P. KLADIWA, A. POKLUDNÁ, R. KAFKOVÁ, Lesk a bída samospráv Moravy a Slezska 1850–1914, Díl II/1, Finance a infrastruktura, Ostrava 2009.

⁹ Jiří ŠOUŠA, Obecní majetek v Čechách 1848–1938. Základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848–1938, Praha 2009.

¹⁰ Antonín ROBEK, Miriam MORAVCOVÁ, Jarmila ŠTASTNÁ a kolektiv, Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939, Praha 1981. Je třeba se zmínit, že práce je založená na etnografickém výzkumu a má proto určité slabiny. První z nich je, že se dělnické prostředí posuzuje z hlediska folkloristiky, dále byla větší pozornost soustředěna na 19. století a v neposlední řadě to je vysoká popisnost daného tématu. A tak k doplnění výzkumu nižších společenských vrstev je tu práce s tradičním pojetím historické sociologie z pera Jany MACHÁČKOVÉ a Jiřího MATĚJČKA, Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914, Opava 2002.

monografii na toto téma napsal Zdeněk Deyl.¹¹ V dnešní době se tímto směrem vydali historici Stanislav Holubec¹², již dříve zmiňovaný Lukáš Fasora¹³ nebo Jakub Rákosník¹⁴, který se ale více věnuje vývoji sociálního státu.

Často bádaným tématem bylo a je rovněž domovské právo, které vyvolávalo veřejnou diskuzi již od svého prvopočátku. Na přelomu 19. a 20. století se jím zabýval například Karel Adámek¹⁵ a Albín Bráf¹⁶, později Jan Janák¹⁷, který také napsal studii o vývoji a vzniku předlitavské sociální správy, či Zdeňka Stoklásková¹⁸.

Pro důkladnější informace je ovšem nutné sáhnout k dobovým publikacím. V uceleném měřítku na tomto tématu nejvíce pracovali odborníci věnující se národnímu hospodářství. Dokonalý přehled i se statistickými údaji vytvořili Karel Engliš¹⁹ a Antonín Tvrdoň²⁰. Karel Engliš se navíc zabýval i

¹¹ Zdeněk DEYL, *Sociální vývoj Československa 1918–1938*, Praha 1985.

¹² Stanislav HOLUBEC, *Lidé periférie, Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009.

¹³ Lukáš FASORA, *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2010.

¹⁴ Jakub RÁKOSNÍK, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*, Praha 2008; Týž, *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu*, Praha 2010.

¹⁵ Karel ADÁMEK, *Příspěvky k úpravě chudinství*, Chrudim 1896.

¹⁶ Albín BRÁF, *Oprava domovského práva*, in: Albín Bráf, *Život a dílo, V. Výbor statí z hospodářské a sociální politiky*, edd. Josef Gruber – Cyril Horáček, Praha 1923, s. 159–186.

¹⁷ Jan JANÁK, *Domovské právo ve starém Rakousku a ČSR*, in: *Morava v národním a politickém ruchu 19. století, Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka*, Brno 2007, s. 431–448; Týž, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, *Opera Universitatis Purkynianae Brunensis facultas philosophica* 162, Brno 1970.

¹⁸ Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Zákonné rozlišení „domácích“ a „cizích“*. Vývoj domovského práva v Rakousku 1750–1863, *ČČH* 2, 2004, s. 297–304.

¹⁹ Karel ENGLIŠ, *Chudinství v království českém na počátku XX. století*, *Zprávy Zemského statistického úřadu království českého XIII*, Praha 1908.

²⁰ Antonín TVRDOŇ, *Veřejné chudinství v republice Československé v roce 1921*, *Československá statistika – svazek 19, řada XI (Statistika sociální, sešit 1)*, Praha 1921; Týž, *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, díl I. Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích republiky Československé v roce 1931*, *Československá statistika – svazek 112, řada XI (Statistika sociální, sešit 3)*, Praha 1935; Týž, *Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, díl II. Veřejná ústavní a všeobecná dobrovolná péče o chudé a mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931*, *Československá statistika – svazek 150, řada XI (Statistika sociální, sešit 4)*, Praha 1937; Týž, *Spolky*,

teoretickými otázkami.²¹ Spolu s dalšími národohospodáři vytvořili za první republiky českou národohospodářskou školu.²² Protipólem k Englišovým teoriím byly knihy sociálního ekonoma Josefa Macka.²³ Ještě před nimi působil na tomto poli Albín Bráf.²⁴

Dlouhodobý badatelský zájem o toto téma nás přivedlo k myšlence, že pro ucelený pohled je nutné se podívat i na soukromou ústavní péči, které jsme doposud nevěnovali pozornost. Nově se tak práce rozšíří nejen o tuto péči, ale i o nové badatelské poznatky, které by nám měli ukázat přeměnu chudinství v sociálně-zdravotní služby poskytované nejen státem, ale i obcemi či soukromými organizacemi.

Pro celostátní působnost budou vybrány soukromé organizace se státním vlivem s celostátní působností, které byly ve své době nazývány polostátními institucemi. Jednalo se Okresní péči o mládež, Československou ochranu matek a dětí, Československý Červený kříž a Okresní Masarykovu ligu proti tuberkulóze. Bývalý brandýský okres má zároveň jako jeden z mála ucelenou pramennou základnu, která poskytuje komplexní pohled do těchto institucí ve sledovaném období.

Pro vývoj obecních služeb byla zvolena jako model Praha, která ve své době dosahovala vynikajících výsledků a mohla posloužit jako vzor pro ostatní města.

Aby byl obraz těchto služeb co nejplastičtější, je nutné se podívat i na soukromou ústavní péči. Zde jsem zvolil za model Seyvaltoru útulnu slepých dívek, která působila jak v Praze

Ústavy a Zařízení pro péči o mládež ochrany potřebnou v republice Československé, Seznam podle stavu v roce 1934, Praha 1936.

²¹ Karel ENGLIŠ, Sociální politika, Praha 1916.

²² Více: František VENCOVSKÝ, Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948, Brno 1997.

²³ Josef MACEK, Základy sociální politiky, Praha 1925.

²⁴ Albín BRÁF, Almůžna a mzda, in: Albín Bráf, Život a dílo, III. Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Josef Gruber – Cyril Horáček, Praha 1923, s. 125–147.

tak v Brandýse nad Labem, a tím zůstáváme ve vymezeném prostoru měst Praha a Brandýs nad Labem.

Práce se zaměří na problematiku, jakým způsobem stát vytvářel svými nástroji „moderní sociální společnost“, ze které chudinskou otázku posunul do sféry sociálně-zdravotní péče obyvatelstva.

2. Sociální politika

Chudoba bývá často vnímána jako nedostatek něčeho důležitého pro život. Tím je myšleno hlavně: nemajetnost, nedostatečný příjem, nedostatečné zdraví a vzdělání, nelidské podmínky práce a života. Musíme si také uvědomit, že chudoba není to samé co bída. Bídou se rozumí určitý stav, který je jen jedním z možných důsledků chudoby.²⁵

V dnešní době rozeznáváme dva typy chudoby: relativní a absolutní. První z nich znamená, že jedinec, rodina nebo sociální skupina uspokojuje své potřeby na výrazně nižší úrovni, než je průměrná úroveň v daném státě či společnosti. Druhý neumožňuje uspokojovat základní lidské potřeby do té míry, že je ohrožena sama existence člověka a hrozí mu smrt.²⁶

V moderním pojetí je chudoba vyvolána nerovnostmi a je jedním z důsledků, které vedou k sociální izolaci nebo ke stavu nouze. Občan, který je ve stavu nouze, má právo na nezbytnou pomoc k zajištění svých základních sociálních potřeb. Stav nouze může být hmotný nebo sociální. Podle toho se dělí i způsob pomoci. Pro první skupinu se jedná o doplnění příjmů prostřednictvím peněžních nebo věcných dávek. Naproti tomu druhé skupině je pomáháno formou sociálních služeb.²⁷

Obecně lze přístup k chudobě charakterizovat jako snahu o její marginalizaci, o její zmenšení, vytlačení na okraj co do kvantity i politické závažnosti. Celková strategie boje proti chudobě spočívá ve vytvoření sociální politiky.²⁸

Sociální politika se snaží ovlivňovat pozitivní chování a činnost lidí ve společnosti. Vychází se ze dvou rozdílných

²⁵ Vojtěch KREBS a kolektiv, Sociální politika, Praha 2002², s. 86; Igor TOMEŠ, Úvod do teorie a metodologie sociální politiky, Praha 2010, s. 254–256; Týž, Sociální politika teorie a mezinárodní zkušenost, Praha 1996, s. 126.

²⁶ V. KREBS a kol., Sociální politika, s. 87–89; I. TOMEŠ, Úvod do teorie, s. 256–257; Týž, Sociální politika teorie, s. 126–127.

²⁷ Petr MAREŠ, Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999, s. 14–41; I. TOMEŠ, Sociální politika teorie, s. 127–128.

²⁸ P. MAREŠ, Sociologie nerovnosti a chudoby, s. 175–184; I. TOMEŠ, Sociální politika teorie, s. 130.

předpokladů. První z nich je založen na ekonomické teorii, že „člověk dokáže tím více, čím vyšší jsou jeho dovednosti a čím jasněji vidí výsledky své činnosti a jejich vliv na vlastní osud. Proto sociální politika podporuje rozvoj a uplatnění znalostí a dovedností lidí a různé formy participace na podnikání a hospodaření.“ Druhé hledisko vychází ze společenské praxe, kdy „člověk není schopný podávat výkony, které se uplatní na trhu, a proto potřebuje ochranu před tvrdou konkurencí. Tuto ochranu poskytují státní a nestátní orgány či instituce potřebným orgánům.“²⁹

Úkolem sociální politiky je, aby co nejméně občanů bylo závislých na sociální péči. Má vytvářet podmínky pro aktivní vztahy k vlastnímu osudu, rodině a společnosti. Z toho plyne nejdůležitější podstata věci - mít co nejméně občanů odkázaných na sociální záchrannou síť.³⁰ Tato snaha by měla vést k tomu, že neporoste počet chudých a naopak zbylí chudí nepropadnou příliš hluboko do existenčních problémů.³¹

A proto je základní funkcí všech soustav sociálního zabezpečení bez rozdílu poskytnout jedinci či rodině ochranu a podporu v životních situacích, které si to vyžadují. Kromě toho plní soustavy sociálního zabezpečení legitimizační funkci pro daný typ společenského uspořádání a mohou mít také sociálně kontrolní funkci.³²

Smyslem moderní sociální politiky je vytvořit sociální stát³³, který by se skládal ze tří pilířů sociálního

²⁹ Citáty jsou z knihy Vojtěch KREBS a kol., Sociální politika, Praha 1990, s. 7.

³⁰ K termínu viz I. TOMĚŠ, Úvod do teorie, s. 37–38, kde se praví toto: „Termín základní sociální síť vznikl na základě liberální představy, že sociální ochrana má zajistit jen důstojnou minimální hranici životních potřeb a ponechat na iniciativě jednotlivce, aby si zajistil více“; Týž, Sociální politika teorie, s. 26.

³¹ V. KREBS a kol., Sociální politika, s. 8–14 ; P. MAREŠ, Sociologie nerovnosti a chudoby, s. 146.

³² Martin POTŮČEK, Sociální politika, Praha 1995, s. 72.

³³ Miloš Večeřa vymezil pojem sociální stát takto: „... můžeme konstatovat, že sociální stát je stát, v němž demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a státní správy:

Garantuje minimální příjem pro jedince a rodinu na úrovni životního minima.

Poskytuje sociální zabezpečení umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika s cílem zajistit přiměřenou minimální úroveň sociálního bezpečí a sociální suverenity.

Zajišťuje kvalitní úroveň odpovídajících služeb pro všechny občany bez rozlišení společenského statusu.“ (Miloš VEČEŘA, Sociální stát. Východiska a přístupy, Praha 1993, s. 50–51).

zabezpečení. Prvním pilířem je sociální pojištění. To je budováno na příspěvkovém principu, kde se občané, zpravidla obligatorně, pojišťují proti důsledkům jednotlivých negativních sociálních událostí, jako je kupříkladu stáří, nemoc či ztráta zaměstnání.

Druhý pilíř představuje sociální pomoc (či v širším smyslu sociální péči)³⁴, která řeší problém chudoby. Pokud se stane, že člověk z jakéhokoliv důvodu nedosáhne, nebo nemá nárok na dávky z pojištění, existuje pro něj sociální pomoc jako záchranná sociální síť, která mu má poskytnout nejzákladnější prostředky k zachování fyzické existence. Co všechno si lze pod tím představit a koho se to týkalo, vyvolalo u mě badatelský zájem o tento pilíř sociálního zabezpečení. Další z důvodů zaměření mého studia je dán skutečností, že chudinství bylo, je a bude hnacím motorem sociální politiky.

Pod třetím pilířem si můžeme představit sociální služby. Podle jiných názorů třetí pilíř představují doplňkové pojistné systémy. Doplňkem mohou být různé sociální fondy, a to povinné i dobrovolné, jimiž se doplňuje povinné sociální pojištění o nové nebo vyšší dávky za podpory státu. Zatímco sociální pojištění spravují instituce veřejné povahy, penzijní fondy mohou spravovat veřejnoprávní i soukromoprávní instituce. Z toho je patrné, že tyto služby nemusí být nutně chápány jako samostatný pilíř, ale mohou být i součástí prvního pilíře jako zvláštní forma dobrovolného pojištění. Stejně tak sociální služby, pokud do nich nezahrneme školství a zdravotnictví, budou lehce zařazeny do druhého pilíře, protože často mívají povahu právě sociální pomoci.³⁵

³⁴ k tomu Jakub RÁKOSNÍK, *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu*, Praha 2010, s. 26 a poznámka 35 na téže straně; I. TOMEŠ, *Úvod do teorie*, s. 34–35.

³⁵ J. RÁKOSNÍK, *Sovětizace*, s. 26–27; I. TOMEŠ, *Sociální politika teorie*, s. 23–27 a s. 134–140. Tomešova typologie se dělí na: 1. sociální pojištění nebo zaopatření, 2. systém sociální pomoci, 3. doplňkové systémy v sociálním zabezpečení. Pod pojmem sociální zaopatření je Tomešem myšlena peněžní dávka poskytovaná státem v případech definovaných zákonem nebo smlouvou ve prospěch těch, kteří splnili podmínky vzniku nároku, aniž by na ní museli přispívat, nebo jí získat splněním stanovených hranic potřeby (Týž, *Sociální politika teorie*, s. 25); Týž, *Úvod do teorie*, s. 35–37.

Historické základy těchto pilířů můžeme nalézt hluboko v předmoderní Evropě. První z nich představuje cechovní ochrana profesních řemeslníků. Fungovala na principu svépomoci a vzájemnosti. Nejdále v tomto typu zabezpečení pokročila horní bratrstva. Již v pozdním středověku v jejich rámci existovala pravidla pro zabezpečení v pracovní neschopnosti v důsledku různých negativních sociálních událostí. Tato horní bratrstva byla předchůdcem hornických, tzv. bratrských pokladen, které byly upraveny horním řádem č. 146/1854 ř. z. Z této tradice vzešlo moderní sociální pojištění.³⁶

Druhou vývojovou linií představují charitativní filantropické aktivity. Nejprve byly součástí hlavně církevní agendy, méně individuálních mecenášů. S omezením církve, zvláště ve sféře majetkové, se tato filantropická činnost začala dostávat stále více do působnosti veřejnoprávních korporací typů měst a obcí. Tak se zrodilo veřejnoprávní chudinství, které je základem dnešní sociální péče (sociální pomoci).

Třetí linie je státní zaopatření skupiny obyvatelstva se zvláštním významem pro fungování státu. Týká se to hlavně

Vojtěch Krebs a Martin Potůček mají jiné rozdělení. Podle nich sociální zabezpečení zahrnuje tři typy sociálních institucí: sociální pojištění, státní sociální podporu a sociální pomoc. Prvně jmenovaný řeší ty sociální situace, na které se občan může předem připravit (t. j. důchodové, penzijní a nemocenské pojištění). Druhý systém řeší sociální situace, které jsou na základě určitého společenského konsenzu uznány za zřetele hodné. Jedná se hlavně o sociální situace, kdy je účelné rodinu, především rodinu s dětmi, podpořit. Třetí řeší obtížné sociální situace stavu hmotné a sociální nouze. (V. KREBS a kol., Sociální politika, s. 126–130; Jana ŽIŠKOVÁ, Vojtěch KREBS a kolektiv, Základy sociální politiky, Praha 1993, s. 88–103; M. POTŮČEK, Sociální politika, s. 73–74).

³⁶ I. TOMES, Úvod do teorie, s. 82–83; k cechům Martin RHEINHEIMER, Chudáci, žebráci a vaganti, Lidé na okraji společnosti 1450–1850, Praha 2003, s. 76, Karin PÁTROVÁ, Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem, polovina 16. století – polovina 19. Století, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 2010, passim; k bratrským pokladám: Vlasta KŘEPELKOVÁ, Sociální situace horníků v Čechách před I. světovou válkou, Sb. 19. a 20. století 2, Praha 1974, s. 136–145, kde na s. 137 je jejich charakteristika: „V historickém vývoji nabyly tyto snahy forem tzv. Bruderladen – bratrských pokladen. Osazenstvo dolů volilo ze svého středu dva „starší“, kteří vybírali a shromažďovali tzv. „Büchsenpfennige“. Byl to příspěvek všech horníků pracujících na dole. Tento příspěvek byl ukládán a měli z něj být podporováni horníci v době nemoci (po 4 dny byla nemocnému horníkovi nadále vyplácena mzda a placeny náklady na léčení). Byl-li horník neschopný práce pro trvalou nemoc, invaliditu nebo stáří, měla být mu vyplácena podpora (Almosen), právě tak i vdovám po hornících a jejich sirotkům. Sirotci po hornících, kteří byli ve věku, kdy mohli nastoupit práci v dolech, měli být do práce přijati. Podpora horníků neschopných práce měla být jak záležitostí horníků, tak i majitelů dolů, kteří se měli podle povahy a příčin pracovní neschopnosti podílet na podpoře horníka.“. K tomu také Miroslav MARTÍNEK, Přehled vývoje sociálního zákonodárství v českých zemích v letech 1879 – 1918, Sb. 19. a 20. stol. 3, Praha 1976, s. 26 a s. 35–37.

státní byrokracie a vojáků. Státní zaopatření se tradičně objevovalo a dodnes objevuje v různých kombinacích se sociálním pojištěním.

Sociální služby s ohledem na širokou pluralitu svých forem postrádají takový snadno dešifrovatelný historický precedent. Některé z nich tkví svými základy v chudinství (chudobince, chorobince apod.). Další mají zcela samostatný vývoj. Školství pojímané jako sociální služba má své kořeny v rozmachu povinné školní docházky. Počátky zdravotní péče jsou zase spjaty se středověkými špitály či pozdějším obligatorním nemocenským pojištěním, jak vzniklo v poslední čtvrtině devatenáctého století v Německu a brzy poté v Rakousku-Uhersku.³⁷

³⁷ J. RÁKOSNÍK, *Sovětizace*, s. 27–28. Podobně charakterizuje historický vývoj Petr Mareš: „Způsob, jak se společnost vyrovnává s chudobou, byl v různých obdobích rozdílně institucionálně zajišťován. Mohlo se tak dít v průběhu historie až po dnešek:

- Charitou v rodině.
- Charitou řízenou církví na základě dobrovolného příspěvku donátorů a charitou řízenou lokálními autoritami na základě dobrovolných příspěvků, které jsou motivovány náboženským apelem, pocitem vlastního ohrožení (chudými i neštěstím, které donátora v budoucnu může postihnout) a feudálním akcentem na povinnost a čest.
- Charitou řízenou sice lokálními autoritami, ale v legislativním rámci vznikajícího národního státu na základě povinných příspěvků ve formě různých daní a poplatků.
- Vzájemnou podporou korporativistického charakteru, mající podobu vzájemného pojištění členů různých korporací proti chudobě a výplaty podpor chudým příslušníkům těchto korporací (ať již to byly cechy, tzv. přátelské podpůrné společnosti, v nichž se za účelem vzájemné podpory sdružovali pracující podobných charakteristik, či odbory).
- Různými pojistnými systémy.
- Systémem sociální pomoci založeným na celostátně platném systému výběru daní a příspěvků sociálního zabezpečení, garantovaným a organizovaným národním státem, jako součást široce založeného sociálního státu.“ (P. MAREŠ, *Sociologie nerovnosti a chudoby*, s. 146–147).

3. Obecná historie a její vývojové mezníky

Lidská společnost musela již od samého prvopočátku řešit otázku chudých, zchudlých či osob, které potřebují pro svou slabost zvláštní ochranu. Ještě středověká společnost dokázala o své chudé dobrovolně pečovat, ale 16. století začíná vše měnit. Objevuje se zcela nový typ chudáka. Na jedné straně je to obraz práce schopného, ale toulavého žebráka nehodného chudinské péče, na druhé straně obraz usazeného a za práci vděčného chudáka. Zatímco ve středověké kultuře bylo žebrání institucionalizovaným povoláním, jako bylo i duchovní rozjímání, začala novověká společnost pohlížet na žebrůtu jako na důsledek lenosti.³⁸

„... Chudý není výrobcem ani spotřebitelem, v merkantilistické ekonomice pro něj nebylo místo: byl to lenoch, pobuda a zahaleč, který patřil jedině do internace, zařízení, jež ho vyobcovalo a jakoby vymazalo ze společnosti. S rodícím se průmyslem, který potřebuje lidské paže, se opět stává součástí národa.

Ekonomie myšlení tak přebudovává pojem Chudoby na nových základech. Pro křesťanskou tradici byl Chudý tou nejživější a nejkonkrétnější realitou, přítomností z masa a krve: tvář bídy byla vždy tváří jedince, symbolem vtěleného Boha. Internace Chudého vyškrtla, odstranila, smísila s jinými tvářemi a společně s nimi ho zahrnula v jedno jediné nerozlišující mravní odsouzení. Osmnácté století zjišťuje, že „chudí“ jako konkrétní a poslední realita neexistují; že se v nich příliš dlouho mísila dvojí skutečnost různé povahy.“³⁹

³⁸ K disciplinaci společnosti: Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat*, Praha 2000; k otázkám sexu, jeho socializaci či vzniku malthusiánského páru: Týž, *Dějiny sexuality I. Vůle a vědění*, Praha 1999; k typologii osob: Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003; celkově: Bronislav GEREMEK, *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*, Praha 1989; k posunu právního vnímání ve společnosti: Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004; k ženské otázce: *Táž, Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133–172.

³⁹ Citováno z knihy: Michel FOUCAULT, *Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*, Praha 1994, s. 161.

Nejdále v tomto ohledu došla Anglie, která v roce 1601 zavedla tzv. Alžbětinský chudinský zákon. Novátorství tohoto zákona spočívalo především v tom, že na místo dřívější dobrovolné charity byl postaven právní nárok chudého na veřejnou podporu. Druhým významným prvkem byla skutečnost, že šlo v podstatě o národní (zemský) systém péče, zatímco na kontinentě převažovala lokální úprava na úrovni jednotlivých municipalit.⁴⁰

Realizace chudinských zákonů probíhala na úrovni farností a měla být výhradně financována ze speciálních místních daní, odváděných především pozemkovými vlastníky, kteří tím pádem vykonávali neformální vliv na úředníky (chudinské dozorce) a také v kooperaci s místními smírčími soudci a staršími církve dohlíželi na provádění péče.⁴¹

Účelem bylo opatřit podporu potřebným ve formě nejnutnějších potravin nebo finančních prostředků. To se ale netýkalo práce schopných chudáků (v dobové terminologii nazývané jako lenoši a vagabundi). Pro ně vznikaly chudinské pracovny (workhouses), chudobince, špitály, chudinské domovy (poor houses), nápravné domy (houses of correction) či chudinské manufaktury. A právě zde narážíme na nejvíce problematické místo dějin anglického chudinství, které vyvrcholilo chudinskou reformou z roku 1834.

V roce 1834 se jednalo o centralizaci a byrokratizaci chudinské správy. Dále bylo důsledně aplikováno zřizování farních unií, v nichž měla být vždy alespoň jedna chudinská pracovna. V neposlední řadě se zavedl tzv. „workhouse test“ a

⁴⁰ Obdobně zhodnocuje anglický chudinský systém Jaroslav Kallab, za první republiky přední brněnský pracovník v sociální péči o mládež : „Důležitý pokrok proti soudobým kontinentálním zařízením spočívá v tom, že úhrada nehledá se již v nahodilých almužnách, kostelních sbírkách a nadacích, nýbrž, že tito dozorové chudiny dostávali právo vybírat od obyvatelstva farnosti příspěvky podle jejich majetku, aby tak opatřili prostředky pro zaměstnání chudých osob práce schopných a k výchově dětí. Tím po prvé vytvořena promyšlená soustava, v níž péče o mládež a o chudé vůbec byla chápána jako veřejná povinnost“ (Jaroslav KALLAB, Historický vývoj sociální péče o mládež, Brno 1923, s. 9). Dále k anglickému chudinství: S. MENCHER, Nástup merkantilizmu, in: Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno 1996, s. 114–130; A. BRÁF, Almužna a mzda, s. 128–129; Jakub RÁKOSNÍK, Anglický chudinský zákon z roku 1834. Část I. Krize alžbětinské chudinské péče, HO 3/4, 2007, s. 59.

⁴¹ B. GEREMEK, Slitování a šibenice, s. 156–158; Kenneth O. MORGAN, Dějiny Británie, Praha 1999, s. 248, s. 252 a s. 342; J. RÁKOSNÍK, Anglický chudinský zákon, s. 60.

princip snížené přitažlivosti tzv. „less eligibility“. Tím bylo myšleno, že sociální péče bude uspořádána takovým způsobem, aby dotyčného motivovala k hledání práce. Institucí, která měla toto zajišťovat v praxi, byla chudinská pracovna (workhouse).⁴²

Členům komise⁴³ šlo za prvé o to, aby odstranili peněžní příplatky chudým, jako byl kupříkladu na jihu Anglie velmi rozšířený tzv. speenhamlandský systém⁴⁴, a za druhé, aby existence zajištěná chudinskou péčí byla vždy méně přitažlivá než život nejhůře placených dělníků z jejich mzdy.

Samotný „workhouse test“ spočíval v uplatnění jednoduchého pravidla, že si chudinskou podporu zaslouhuje z práce schopný jen ten, kdo je ochoten podřít se přísné disciplíně v pracovně. Tím dotyčný prokázal, že je morálně přijatelný a mohl se stát chudým, který zaslouhuje podporu („deserving poor“). Naproti tomu kategorie chudých, kteří si nezasluhují podporu („undeserving poor“) byla vyhrazena těm, kteří uvedený test odmítli podstoupit, ať se jednalo o žebráky a tuláky, nebo osoby, pod jejichž důstojnost bylo podřít se požadavkům pracovny. Těm byla ze zákona podpora odepřena.⁴⁵

Smyslem tohoto nového typu pracovny nebyla paradoxně výroba, ale odstrašení a vštípení disciplíny pro zahálčivé osoby. Workhouses měly být jednak místem výkonu práce pro nezaměstnané, zároveň humánním útlukem pro handicapované, útlukem pro bezdomovce, školou a nemocnicí. Zajímavé je, že i

⁴² Jakub RÁKOSNÍK, Anglický chudinský zákon z roku 1834. Část II. Budování moderní chudinské péče (1814–1834), HO 5/6, 2007, s. 114–115.

⁴³ Jmenovitě: Thomas Frankland Lewis, George Nicholls, John George Shaw-LeFefve, Edwin Chadwick; o nich J. RÁKOSNÍK, Anglický chudinský zákon II, s. 112–114.

⁴⁴ Blíže Karl POLANYI, Velká transformace, Praha 2006, s. 81–90 a s. 276–284, kde se na s. 82 píše toto: „Smírčí soudci z Berkshire, kteří se 6. května 1795, v době velké bídy, setkali v právnické koleji Pelikan Inn v Speenhamlandu poblíž Newbury, se rozhodli, že by měla být vyplacena peněžní podpora ke mzdám v rozsahu závislém na ceně chleba, aby byl chudým zajištěn minimální příjem bez ohledu na jejich výdělky.“

⁴⁵ J. RÁKOSNÍK, Anglický chudinský zákon II, s. 115.

přes svou neoblíbenost svou činnost ukončily až v roce 1929. Po II. světové válce se z nich staly tzv. „Hospitals“.⁴⁶

V druhé polovině 19. století přicházejí nové podněty v sociálním zabezpečení z Bismarckova Německa. Prusko bylo totiž státem s paternalistickou státní ideologií, s vlivnou vrstvou junkerů, se slabou buržoazií a s rozvinutou organizací státní správy.

Za daného rozložení státu bylo zřejmé, že poroste vliv sociální demokracie na dělnickou třídu. Proto se říšský kancléř Otto von Bismarck (1815–1898) rozhodl realizovat osvědčenou politiku cukru a biče. V roce 1878 byla zakázána činnost sociálních demokratů a zároveň se přičinil o vznik první soustavy povinného sociálního pojištění na světě. Měl na výběr ze tří modelů, a to za prvé zavést speciální sociální výhody pro státní zaměstnance, za druhé zavést sociální pomoc potřebným a za třetí zavést povinné pojištění vybraných rizik. Bismarck se rozhodl realizovat třetí model a po složitém vyjednávání na říšském sněmu bylo v letech 1883 až 1889 postupně zavedeno pojištění pro případ nemoci, pracovního úrazu, invalidity a stáří.⁴⁷

Prvním v pořadí byla novelizace zákona o pojištění proti úrazu. Stávající zákon z roku 1871 pro své nedostatky nevyhovoval současným potřebám zaměstnanců. Jednalo se hlavně o takzvané důkazné břemeno postiženého vůči zaměstnavateli, dále o odškodnění, které záviselo na aktuální platební schopnosti zaměstnavatele a v neposlední řadě na jaké pracovní úrazy se skutečně zákon vztahoval.⁴⁸

Po čtyřech letech úmorné parlamentní politiky doznal v roce 1884 tento zákon konečné podoby, která vyšla vstříc více

⁴⁶ K. O. MORGAN, Dějiny Británie, s. 450–451 a s. 475; J. RÁKOSNÍK, Anglický chudinský zákon II, s. 115–117.

⁴⁷ Helmut MÜLLER, Karl Friedrich KRIEGER, Hanna VOLRATH, Dějiny Německa, Praha 1995, s. 191–193; G. V. RIMINGER, Reakce na revoluci 40. let 19. století a následujících 30 let průmyslového růstu Německa, in: Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno 1996, s. 32–39.

⁴⁸ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 33–34; Jakub RÁKOSNÍK, Cukr a bič kancléře Bismarcka, HO 5/6, 2004, s. 136.

požadavkům zaměstnavatelů. Financování i samospráva pojištění, které vykonávaly rezortní svazy (Berufsgenossenschaften), organizované podle odvětví, byly plně v jejich rukou. Vyplacená částka se rovnala jen dvěma třetinám předchozí mzdy a vyplácela se až po 13 týdnech, které byly kryty nemocenským pojištěním. Vidíme, že toto pojištění se vztahovalo hlavně na dlouhodobé úrazy.⁴⁹

Ještě předtím v roce 1883 došlo ke schválení zákona o nemocenském pojištění. I to navazovalo na starší opatření ze čtyřicátých let, jenž bylo tvořeno podnikovými či obecními zaměstnaneckými pokladnami nebo hornickými bratrstvy. Hlavní jádro tohoto systému spočívalo v podpůrných pokladnách (Hilfsskassen), které navazovaly na starší pruskou úpravu. Problémem ale byla značná roztržitost z důvodů geografických, pracovních oborů a mobility zaměstnanců. V neposlední míře jako u úrazového pojištění, tak i zde, hrál podstatnou roli nedostatečný počet klientů.⁵⁰

Bismarckova reforma zaměstnaneckých pokladen spočívala v odstranění jeho negativních stigmat. Na pojištění se podíleli jak zaměstnanci, tak zaměstnavatelé. První přispívali dvěma třetinami pojistného a ti druzí jednou třetinou. Činnost pokladen byla řízena zvolenou samosprávou, kde brzy nabývali na moci dělníci za podpory sociální demokracie. Pro Bismarcka to byla na tomto poli zároveň výhra i prohra. Prvé v tom, že se podařilo realizovat korporativní samosprávu. To druhé ve zvýšení vlivu sociální demokracie, proti kterému bojoval.⁵¹

Pověstným vyvrcholením sociálně politického úsilí bylo prosazení starobního a invalidního pojištění v roce 1889. Byla

⁴⁹ G. A. RITTER, Motivy a hlavní charakteristiky legislativy sociálního pojištění v Německu 80. let 19. století, in: Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno 1996, s. 39–50.

⁵⁰ CH. ALTENSTETTEROVÁ, Německé programy sociálního zabezpečení: výklad jejich vývoje v letech 1883–1885, in: Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, ed. Libor Musil, Brno 1996, s. 50–64.

⁵¹ Albín BRÁF, Sociální politika států evropských, in: Albín Bráf. Život a dílo, III. Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Josef Gruber – Cyril Horáček, Praha 1923, s. 157–158; J. RÁKOSNÍK, Cukr a bič, s. 136–137.

tak zajištěna renta práce neschopným a starobní důchod osobám nad 70 let. Příspěvky platili pracující i zaměstnavatelé, každý z jedné poloviny, a stejně jako v případě výše uvedených reforem byla i zde perspektiva rozšiřování na další skupiny adresátů. Rozdíl spočíval především v tom, že na vyplácení penzí zde finančně participovala vláda. V následujících letech sice sociální dávky z titulu tohoto pojištění nedosahovaly ani jedné čtvrtiny průměrných výdělků v průmyslu a službách, přesto pojištění znamenalo klíčové opatření efektivně eliminující nejkřiklavější důsledky stáří a invalidity.

Sociální pojištění, které Bismarck v 80. letech zavedl, se tedy jen v základních tezích opíralo o jeho vlastní konkrétní představy více v politických záměrech než v konkrétní podobě systému. Daleko více bylo produktem jednak pruské tradice reforem shora, jednak rozšířeného vědomí, které se promítlo již ve Všeobecném pruském zákoníku z roku 1794, jenž výslovně zakotvoval zásadu, že stát má povinnost pomáhat nemohoucím občanům, a v neposlední řadě rovněž zásluhou myšlenkových výbojů intelektuálů z řad katedrových socialistů.⁵²

Výsledkem byl ucelený zákonodárný sociální systém, jehož klíčovými prvky byla obligatornost, veřejnoprávnost, decentralizovanost, a to na bázi pojištění. Tato forma nahrazovala starší typ založený na dobrovolnosti se soukromoprávní povahou pojištění. A konečně odlišilo pracující jako sociální skupinu od chudých, což v rámci předchozí chudinské péče nebylo institucionálně možné.⁵³

⁵² Albín BRÁF, Kterak pokračuje myšlenka povinného pojišťování dělnického, in: Albín Bráf. Život a dílo, III. Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Josef Gruber – Cyril Horáček, Praha 1923, s. 167–170.

⁵³ J. RÁKOSNÍK, Cukr a bič, s. 133–135 a s. 137.

4. Historický vývoj chudinské péče v Čechách do roku 1918

Také Rakousko-Uhersko s rozvojem průmyslu a liberalismu muselo řešit problém narůstající pauperizace. Co se týče dělnické otázky, zdá se, že největší inspiraci našlo v německém sociálním systému a není náhoda, že rámec zákonných norem, jak vzniklou situaci řešit, vykrytalizoval za vlády Eduarda Taaffeho (1879–1893). Naproti tomu ve vývoji chudinské péče lze sledovat určité styčné rysy s anglickým systémem chudinské péče. Ten si cestu do předlitavské části říše s největší pravděpodobností našel již dříve, a to za vlády Josefa II. (1780–1790), kdy na novohradském panství hrabě Jan Buquoy, založil chudinský ústav. O tom ale bude řeč později.⁵⁴

Taaffeho konzervativní vláda, jež se opírala o velkostatkářskou aristokracii a vytvořila proti liberálům uskupení nazývané železný kruh pravice, byla postavena před úkol jak se vypořádat se vzrůstajícími požadavky dělníků, drobných výrobců, rolníků, řemeslníků a živnostníků. Těmto požadavkům mohla dostát jenom prováděním státních zásahů do poměru mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem a odstraněním liberálních svobod směřujících proti drobným výrobcům ve prospěch továrního podnikání. Cíle mohla dosáhnout jedině zaváděním sociálních reforem směřujících ve prospěch dělnické třídy jakožto slabší skupiny v poměru k zaměstnavatelům a obnovením opatření k ochraně rolnictva a drobných řemeslných výrobců.⁵⁵

⁵⁴ K správním otázkám celkově Jan JANÁK, Zdeňka HLEDÍKOVÁ, Jan DOBEŠ, Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost, s. 241–327, Praha 2005². K průmyslu nově Ivan JAKUBEC, Zdeněk JINDRA, Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, I–II, Praha 2006. Všeobecně o chudobě např. K. ENGLIŠ, Chudinství, *passim*; Bedřich LOEWENSTEIN, Jak integrovat chudé, ČČH 89, 1991, s. 219–231.

⁵⁵ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 53.

Přestože předchozí liberální vlády v duchu liberální hospodářské zásady, vyjádřené heslem „laissez faire, laissez passer“, odstraňovaly všechny překážky bránící šíření těchto myšlenek nejen v politice, ale i v zemědělství, obchodu a průmyslu, zůstala částečně zachována ochrana dělníků, která vyplývala z živnostenského řádu z roku 1859. V něm byla ponechána tzv. instituce nucených živnostenských pokladen. Ty se dělily na humanitní zařízení cechů a nemocenské pokladny průmyslových závodů a měly sloužit k zaopatření onemocnělých zaměstnanců nebo učňů, umístěných ve veřejných nemocnicích po dobu jednoho měsíce. Nevýhodou bylo, že v těchto pokladnách měli vliv zaměstnavatelé, továrnici a cechy na úkor zaměstnanců, dělníků, tovaryšů a učňů. Tím mohlo lehce docházet k zneužívání těchto fondů. Další nepříjemností bylo, že když dělník opustil daný podnik, pozbýval nárok na podporu bez ohledu, jak dlouho do pokladny přispíval.⁵⁶

Je celkem jasné, že toto nemohlo být chápáno jako dostačující ochrana obzvláště v případě zvyšujícího se počtu dělníků a jejich postupné politické aktivity. Do té doby vládnoucí němečtí liberálové nabyli schopni připustit jakékoliv změny, které by se týkaly zabezpečení dělníků v případě nemoci, invalidity nebo neschopnosti k práci. To odporovalo jejich pojetí, že do poměru mezi pracujícím a zaměstnavatelem nemá nikdo třetí co mluvit. Jediné co byli ochotni akceptovat, bylo vytváření dělnických koalic za účelem dosažení vyšších mezd a pojištění dělníků v dolech a hutích. Zde ale byla starší tradice v podobě bratrských pokladen.

Sociálně reformní činnost v Rakousku byla usnadňována konzervativním charakterem Taaffeho vlády, který ji

⁵⁶ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 20–23.

přibližoval Bismarckovu režimu v sousedním Německu s jeho teorií státního socialismu a vědomím nutnosti sociálních reforem ve prospěch dělnictva jako jednoho z nejdůležitějších prostředků boje proti vzrůstající sociální demokracii.

Reformní opatření v Rakousku však byla přijímána jenom velmi váhavě a pozvolna, a to teprve po zavedení v Německu. Jako první byl přijat zákon o živnostenské inspekci z roku 1883. Poté následovala novela živnostenského řádu z roku 1885.⁵⁷

Mezníkem pro tyto reformy se stal rok 1887, kdy byl přijat zákon o povinném úrazovém pojištění, o rok později přibyl zákon o povinném nemocenském pojištění dělníků a nižších úředníků. Na rozdíl od německého zákona z roku 1889 nebyla řešena otázka trvalé ztráty pracovní schopnosti způsobené stářím nebo invaliditou, jakož i zabezpečení v případě nezaviněné nezaměstnanosti. Dále vznikl samostatný systém sociálního pojištění vyšších úředníků pracujících v soukromém sektoru a příslušníků svobodných povolání.⁵⁸

Na začátku 20. století se diskutovalo o doplnění úrazového a nemocenského pojištění o starobní pojištění. Toto však bylo přiznáno jen úředníkům pracujícím v soukromém sektoru a příslušníkům svobodných povolání. Samostatně hospodařící osoby právě tak jako zemědělští a lesní dělníci nebyli v té době pojištěni ze zákona. Zde záleželo na rozhodnutí jich samotných či jejich zaměstnavatelů.⁵⁹

Jedním z nedořešených problémů v péči o sociálně slabé jedince byla zákonná povinnost domovské obce pečovat o své

⁵⁷ Jan JANÁK, Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce, in: Morava v národním a politickém ruchu 19. století, Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka, Brno 2007, s. 339.

⁵⁸ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 8.

⁵⁹ M. POTŮČEK, Sociální politika, Praha 1995, s. 24–25.

domovské příslušníky v nouzi. Tato povinnost byla vyslovena již v roce 1552 v říšském policejním řádu Ferdinanda I. (1526-1564), kdy stát poprvé zasáhl do chudinské péče. Aby se mohla myšlenka domovské obce dále rozvíjet, bylo nutné rozdělit poddané na domácí a cizí. Tím se ale paradoxně vytvářela propast mezi tzv. řádnými a vyvrženými lidmi. Druhá skupina však jevila značnou mobilitu a komplikovala tak evidenci, kontrolu a sociální ukáznění. Snahu zvrátit vzniklou situaci lze vidět na počátku vlády Marie Terezie (1740-1780), která vydala 1. července 1746 nařízení o dvaceti čtyř hodinové ohlašovací povinnosti pro každého cizího na příslušném úřadě.⁶⁰

Je zřejmé, že nejen z filantropických, ale i z praktických důvodů, a to zejména vojenských, bylo nutné zavést řádnou evidenci poddaných. Za tímto účelem vydávala rakouská monarchie až do roku 1857 „vojenské konskripce“, jimiž byl získáván dokonalý přehled o obyvatelstvu jak mužského tak ženského pohlaví a jejich příslušnosti k danému místu. Prostřednictvím konskripcí měl být zajištěn stálý přísun mužů schopných vojenské služby. Stát tehdy zároveň částečně vyřešil růst chudoby, protože odvodem se snižoval počet nemajetných mužů, kteří mohli založit rodinu. Tento způsob řešení problému pauperizace společnosti měl však velmi vážný nedostatek v tom, že armáda si brala zdravé jedince a na místě nechávala postižené či nedostatečně urostlé. Tím, což kritizovali již současníci, mohl být ohrožen zdravý vývoj mužské populace.⁶¹

Za Josefa II. došlo v letech 1782-1786 k určitému rozšíření okruhu veřejného nositele péče o chudé, a to zřízením farních

⁶⁰ K. ENGLIŠ, Chudinství, s. XXVI-XXVII; Z. STOKLÁSKOVÁ, Zákonné rozlišení, s. 297-304; Táž, Cizinec – Příklad Petra Augustina Holey, in: Člověk na Moravě 19. století, edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2004, s. 431-446; A TVRDOŇ, Péče o chudé a péče o mládež I, s. 20-22.

⁶¹ Z. STOKLÁSKOVÁ, Zákonné rozlišení, s. 305-320.

chudinských institutů. Tam, kde nebyly zavedeny, zůstala nadále domovská zásada. Císař se inspiroval chudinskou reformou, kterou na svém novohradském panství zavedl hrabě Jan Buquoy.⁶²

Reforma byla po dlouhý čas základní strukturou chudinské péče a procházela určitými kosmetickými úpravami až do vzniku první republiky. Podle všeho se hrabě inspiroval v Anglii, a to královským aktem z roku 1601, kde se pravilo, že: *„Chudé, ku práci způsobilé zaměstnávati, ku práci nezpůsobilé z veřejných prostředků podporovati v čele, výkon přidělen farnostem s farářem v čele, jemuž ku pomoci byli dva až čtyři otcové chudých, jimž dáno právo a prostředky chudinské daní od osadníků vybírati.“*⁶³

A tak tedy na svém novohradském panství, které najdeme u Českých Budějovic, nechal zřídit pod patronací pražského arcibiskupa první chudinský ústav, jehož název zněl „Sjednocení z lásky k bližnímu“. Jeho činnost byla zahájena 29. prosince 1778. Ve výboru zasedli jako protektor pražský arcibiskup, nejvyšší představitel jednoty Jan hrabě Buquoy, duchovní přísedící Hynek svobodný pán Vernier, světský přísedící ředitel Jiří Mann, hlavní účetní Jiří Fackeberg. Každý měsíc se konaly schůze, nejprve na zámku v Nových Hradech, později v nově postaveném chorobinci. Jim předcházela vzpomínková bohoslužba za zemřelé. Jednou za rok se konala slavnostní venkovní mše, a to na svátek Navštívení Panny

⁶² J. V. GALVE, Statistika veřejného chudinství v království Českém z nařízení slav. Zemského výboru sestavená statistickou kanceláří zemědělské rady pro království České na základě individuálního šetření z r. 1890, Praha 1894, s. II–III; K. ADÁMEK, Příspěvky, s. 3–19; J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 93–97; Alena PETRÁŇOVÁ, Venkovská chudina evidovaná v buquoyském zřízení v druhé polovině 18. století, JSH 30, 1961, s. 114–134.

⁶³ Osobní věci Josefa Vlka (Humanitní a sociální činnost královského a hlavního města Prahy za rok 1911), Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), Sběrka rukopisů, Sociálně humanitní /chudinská/ péče VI/100 (dále jen SHP a číslo), in. č. 7820; Odpověď německému klubu komunálnímu, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I/13, f. 2, in. č. 7813.

Marie. Kázání probíhalo v češtině a v němčině. Po celebraci bylo 60 až 80 vybraných chudých pohoštěno a vrchností obslouženo.⁶⁴

Ze stanov neboli pravidel, kterými se tato instituce řídila, vyplývalo, že je zřízena za účelem pomáhat všem chudým a nuzným, ulehčit jejich životní situaci a zaopatřit je nejnutnějšími potřebami bez ohledu, jakého je člověk náboženského vyznání, pohlaví či stavu. Ústav pokrýval vlastně celé panství, které bylo rozděleno na 13 okresů podle farností, které byly spojeny v jeden vrchní okres, jehož sídlem bylo město Nové Hradky. To mělo za následek, že všichni členové rovnoměrně pracovali a zároveň všechny obce byly stejnoměrně zajištěny. V čele těchto třinácti okresů byli duchovní správcové, kteří byli zároveň i dozorcí. Účetnictví vedli učitelé. Pro samotnou činnost byl jmenován otec chudých, který měl na starosti výběr almužny a její přerozdělování. Ta se dávala v pátek odpoledne. Peníze se rozdávaly podle potřeby, přičemž nejvyšší denní dávka činila 4 krejcary.⁶⁵

Za tímto účelem se každý týden ve středu konaly sbírky peněz, chleba a dalších potřeb. Probíhalo to tak, že dva obyvatelé se střídali v doprovodu dvou chudých. S těmi chodili dům od domu a sbírali dary. Peníze se dávaly do uzavřené pokladničky, chléb do koše, mouka do připraveného pytle a to vše se poté předalo otci chudých. Tento týdenní výnos byl podkladem pro rozdělování chudinských podpor. Mimo tuto týdenní sbírku se konaly i mimořádné sbírky, a to zvláště během poutě nebo ve slavnostních dnech, ve svátcích či na

⁶⁴ Počátky organizovaného chudinství u nás, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I/1, f. 7–8, in. č. 7813.

⁶⁵ Tamtéž, f. 4–5, 7.

svatbách, křtinách a pohřbech. Pokladničky byly také umístěny v kostelech a na veřejných místech.⁶⁶

Aby vše zdárně a správně fungovalo, okresní úřad spolu s vrchností veřejně ohlásil vznik ústavu a zároveň zakázal na celém panství žebrotu. Za tímto účelem duchovní správci brojili ve svých kázáních proti žebrotě.⁶⁷ Dále byl ustanoven zvláštní dozorce placený vrchností, který měl pátrat po cizích žebrácích na panství a předávat je krajskému úřadu k postrku.

Postrkem se rozumělo to, že obec či státní úřady mohly nepohodlné osoby, které se nacházely mimo domovskou obec, donutit k návratu do své domovské obce. Samotný panovník dal dvorským dekretem z listopadu 1782 novohradské chudinské zřízení za příklad vrchnostem. Tyto farní chudinské ústavy byly zřizovány na dobrovolné bázi a neměly zákonnou oporu. Přesto se tento způsob péče o chudé vžil a vydržel až do první poloviny 19. století. Také Pražská města přešla na tento systém⁶⁸

Prahu měli reorganizovat z pověření císaře a českého gubernia probošt Ferdinand Kindermann ze Schulstejnu, c. k. guberniální rada Jan Lamotta a zemský protomedik Tadeáš Bayer. Tito tři pánové vytvořili v letech 1786 až 1789 základ organizovaného chudinství. Po splnění tohoto úkolu byl zvolen prvním vrchním ředitelem chudinského úřadu F. Kindermann, který je znám spíše školními reformami. Pod jeho správu spadal chudobinec v Soukenické ulici, Malostranská pracovna, špitál sv. Bartoloměje a desátkový dům u sv. Jindřicha. Tadeáš Bayer

⁶⁶ Tamtéž, f. 5–6.

⁶⁷ Tamtéž, f. 2 a 7.

⁶⁸ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 97–102; A. ADÁMEK, Příspěvky, s. 9–10; A. PETRÁŇOVÁ, Venkovská chudina, s. 121.

se naproti tomu stal vrchním ředitelem nemocnice, porodnice a chorobince.⁶⁹

Pro všechny reformátory chudinství byla nejpálčivějším problémem žebrota. Obzvláště složité to bylo pro velká města, jako byla kupříkladu Praha se svým okolím. Města totiž mívají velkou rozlohu a značnou hustotu obyvatelstva. To vytváří optimální podmínky pro lidi, kteří se živí žebrotou. Samotné žebráky tehdejší doby můžeme rozdělit do čtyř skupin, a to na pouliční, podomní, inzertní a dopisující. První skupina vyvíjela svou činnost hlavně na ulicích, zde ale bývala zatykána policií a posílána do domovských obcí. Druhá skupina chodila po bytech nebo žebrola v hostincích. Třetí si podávala bezplatné inzeráty a poslední posílala dopisy. Jestliže k prvním dvěma skupinám patřili opravdu lidé ze spodních pater hierarchie lidské společnosti, kde se dá žebrota ospravedlnit, pak o zbylých dvou to říci nelze. Tito lidé bývali dobře oblečení, s elegantním vystupováním a nastudovanou řečí, kterou podpořili údajným šlechtickým titulem nebo tvrzením, že jsou studenti, bývalí důstojníci či umělci, a díky tomu získávali snáze prostředky na své živobytí.⁷⁰

„Obecenstvo dávalo o žebrotě opětně se objevivší svou nespokojenost najevo, horlilo prudce proti příslušnému množství žebráků, od nichž v domech bylo obtěžováno, na ulicích pak a cestách bylo napadáno a pronásledováno. Stěžovalo si do veřejné a hanebné zahálky, které se tolik potulné lůzy ani i nezaměstnaná mládež oddala. Mnohým stala se tato třída lidí, kteří se do bytů vplížili, do komor a krámů

⁶⁹ J. VLK, Chudinství král. hlav. města, s. 22–23; týž, Péče o chudé. Řeč probošta ze Schulsteinu, vrchního ředitele chudinského, proslovená dne 26. března 1790 ve veřejném shromáždění ředitelů chudinských, otců chudých a jiných v Praze ku prospěchu chudých vytisknuta, s. 3–4, Praha 1904.

⁷⁰ Žebráci, AHMP, Sbirka rukopisů, SHP IV/51, f. 1–9, in. č. 7816; J. VLK, Chudinství král. hlav. města, s. 11 a 13.

vetřely, podezřelou, mnohé omrzela, ano i nejdobročinnějším přátelům lidu byla na obtíž, neboť nejistota, komu almužnu dávají, je přiváděla do rozpaků a činila je nevrlymi.“⁷¹

A tak Kindermann v úvodní řeči, kterou pronesl na první valné hromadě v roce 1790, stanovil základní priority, kterými se měl napříště řídit pražský chudinský ústav, aby se co nejlépe vypořádal se společenskými propady. Jednalo se o:

1. lidský přístup k osobám skutečně chudým a nuzným
2. soustředit příspěvky jen pro chudinu, která to potřebuje
3. boj proti žebrákům, tulákům a zahálčivé mládeži
4. podporu práce schopných chudých osob
5. vedení mládeže, aby v budoucnu nežebrala
6. povzbuzování aktivit v chudinských orgánech
7. opatrnost při udělování podpor, aby chudinský ústav sám nevychoval žebráky.⁷²

K dosažení těchto výsledků byla nutná správní reforma chudinství. Za vzor posloužil projekt „Spolek lásky k bližnímu“, podle kterého byla Praha rozdělena na určitý počet farních chudinských okresů. V čele byli okresní ředitelé, dále účetní a nakonec otcové chudých.⁷³ Poté se přistoupilo k potírání žebroty. Nejprve byli kontrolováni ti, kteří již někdy pobírali chudinskou podporu. Ředitelé chudinských ústavů vyšetřovali příčinu nouze a městský lékař (fyzikus) pak jejich tělesnou schopnost. Pokud byli zdraví a uznáni práce schopnými, byli posláni do pracoven.

Chudinský ústav ručil prostřednictvím okresních pokladen pracovním za bavlnu a domácí vlnu, která byla vydávána přádelníkům. Ti, kteří neměli náčiní ani teplý byt, nebo neuměli příst, byli zaměstnáni v Malostranské pracovně č. p.

⁷¹ J. VLK, *Péče o chudé. Řeč probošta ze Schulsteinu*, s. 9.

⁷² Chudinská řeč probošta Ferdinanda Kindermanna ze Schulsteinu, proslovená 26. III. 1790 ve veřejném shromáždění činovníků chudinských o činnosti za prvý rok ústavu chudinského v Praze 1789, AHMP, Sbirka rukopisů, SHP I/3, passim, in. č. 7813.

⁷³ J. VLK, *Chudinství král. hlav. města*, s. 22–23.

258. Kdo se zdráhal, byl magistrátem poslán dělat jiné ruční práce. Mimo to byl policii předán seznam všech osob, které byly přijaty do péče chudinského ústavu, nebo dostávali podporu. Pokud policie zatkla žebráka, mohla ihned poznat, zda je zatčený podporován nebo ne, zda je opravdu chudý, nebo naopak svévolný žebrák, zda je k práci schopný, nebo ne. Podle toho ho poukázala buď k zaopatření, nebo k práci. Cizí žebráci byli postrkem vyhnáni z města, vandrovní tovaryši odváděni do nocleháren (herberků). Pokud se ale věnovali žebrotě, byli posláni do pracovny.⁷⁴

Vše se rázem začalo měnit od šedesátých let 19. století, kdy došlo k vytvoření právních norem zabývajících se rakouskou chudinskou péčí. Tento soubor zákonů se skládal z říšského obecního zákona, ze zemských obecních zákonů, městských statut a říšského zákona o domovském právu. Z českých zemí však měly svůj chudinský zákon pouze Čechy. Po složitých jednáních probíhajících na zemském sněmu byl tento zákon přijat v roce 1868 a v témže roce vstoupil v platnost. Podle něj přecházela péče o chudé na obec. Na Moravě podobný zákon nepřijali. Neexistoval ani ve Slezsku, ale oproti v této otázce pasivní Moravě tamní zemský sněm přijal alespoň zákon o předání jmění farních chudinských ústavů obcím.⁷⁵

Podmínky, na základě kterých mohl příslušník obce získat chudinské nároky podle rakouského chudinského zákonodárství, byly: domovské právo, chudoba, neschopnost výdělků a nedostatek fyzických a právnických osob, které by se mohly o chudého postarat. Říšský obecní zákon z roku 1862 č. 18 stanovil, že každý státní občan musí mít v některé obci domovské právo. Domovské právo (domovská příslušnost) bylo osobním právním poměrem určité osoby k určité obci, jehož obsahem byl nárok na nerušený pobyt v obci a v případě nouze

⁷⁴ J. VLK, Péče o chudé. Řeč probošta ze Schulsteinu, s. 10–11.

⁷⁵ K. ENGLIŠ, Chudinství, s. XXVII–XXVIII; Antonín TVRDOŇ, Sociální potřeby právní úpravy chudinské péče I., Sociální problémy, Revue pro sociální theorii a praksi, roč. I, 1931, s. 112–118; J. JANÁK, Domovské právo ve starém Rakousku, s. 431–448; Karel LAŠTOVIČKA, Domovské právo, in: Slovník veřejného práva československého, I, Brno 1929, s. 435.

na chudinské zaopatření. Státní občan mohl mít domovské právo vždy jenom v jedné obci. Ze své domovské obce nemohla být osoba s domovským právem vykázána a v případě chudoby mohla od ní požadovat chudinské zaopatření.⁷⁶ Existoval ovšem jeden problém. Domovské právo podle říšského zákona č. 105 ze 3. prosince 1863 bylo možné získat čtyřmi způsoby: narozením, sňatkem, výkonem veřejného úřadu a přijetím do obecního svazku. Právě posledně jmenovaný způsob vytvářel největší překážku pro nemajetné osoby, které odešly za prací do velkých aglomerací z venkova, ale ty nebyly ochotny převzít sociální zodpovědnost v případě stáří, choroby či invalidity za muže a jejich rodiny.⁷⁷

Domovské právo tak náleželo k základním předpokladům vzniku nároku na chudinské zaopatření. Dalším nutným předpokladem bylo, že neexistovala osoba, která by měla povinnost žadatele o chudinskou podporu zaopatřit buď podle občanského zákona, nebo podle jiných zákonů. K takovým osobám patřil manžel, pokud se jednalo o manželku, v případě manželských dětí otec a matka, případně prarodiče. Naopak manželské děti se měly postarat o rodiče. Výslovně však bylo uvedeno, že osobami se zaopatřovací povinností nejsou sourozenci ani osoby jinak příbuzné.⁷⁸

Teprve po splnění těchto předpokladů nastupovala povinnost domovské obce svého příslušníka zaopatřit. Za chudého byl považován ten, kdo neměl ani majetek ani příjem nebo nebyl schopen zjednat si dostatečnou obživu či dostatečný výdělek. Chudinství bylo pojmem velmi širokým a péče o chudé se

⁷⁶ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 107–117; Otakar KLAPKA, Chudí v obci. Stručný výklad předpisů o chudinství. Připojeny texty zákonů, Praha 1924, s. 5–6; K. LAŠTOVIČKA, Domovské právo, s. 435–449; Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, Domovské právo a obecní samospráva, in: Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948, edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Brno 2006, s. 138–145. Domovské právo řešily vedle říšského obecního zákona z roku 1862 další novelizace a jiné zákony. Názorný přehled těchto zákonů až do první republiky podal A. TVRDOŇ, Péče o chudé I, s. 25–29. Srov. též O. KLAPKA, Chudí v obci, passim.

⁷⁷ K. ADÁMEK, Příspěvky, s. 91–108; K. ENGLIŠ, Chudinství, s. CCXXXIX–CCXLIX; Z. STOKLÁSKOVÁ, Zákonné rozlišení, s. 321–339.

⁷⁸ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 117; O. KLAPKA, Chudí v obci, s. 6–14.

vztahovala na všechny příslušníky obce, kteří neměli vlastní příjem z důvodu:

1. vrozených tělesných i duševních vad
2. nemoci (pokud nebylo zajištěno nemocenské pojištění)
3. pracovních a jiných úrazů (při neexistenci úrazového pojištění)
4. ztráty pracovní schopnosti invaliditou nebo stářím
5. nezaměstnaností v období hospodářských a jiných krizí
6. ztráty živitele (vdovy a sirotci).⁷⁹

Z předchozích řádků vyplynulo, že samotná rakousko-uherská monarchie se aktivně nepodílela na veřejném chudinství a pokud ano, tak jen ve zvláštních případech prostřednictvím zemí a okresů. Ty měly povinnost zřizovat a udržovat ústavy pro zvláštní péči a hradit částečně náklady na léčbu. Týkalo se to nemocnic, chorobinců, ústavů pro slepé, hluchoněmé či duševně choré, nalezinců, zprostředkovatelen práce, donucovacích pracoven, stravoven, polepšoven apod.⁸⁰

Hlavní zásada domovského zákona stanovovala, že chudý nemůže požadovat konkrétní pomoc. Pouze obec mohla určit způsob chudinského zaopatření i výši podpory podle své úvahy a možnosti. V zásadě se rozeznávaly dva druhy chudinského zaopatření, a to „chudinství uzavřené“ a „chudinství volné“. Uzavřené chudinství znamenalo úplné zaopatření chudých

⁷⁹ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 117–118; O. KLAPKA, Chudí v obci, s. 14–15; heslo Chudinství, in: Český bohovědný slovník, V, edd. Antonín Podlaha, Josef Čihák, Alois Kudrnovský, Jaroslav Beneš, Praha 1930–1932, s. 273–274.

⁸⁰ Marcela EFMERTOVIÁ, České země v letech 1848–1918, Praha 1998, s. 261–263. K zemím a okresům K. ENGLIŠ, Chudinství, s. CCXLIXC–CLVII. K nemocnicím P. SVOBODNÝ, L. HLAVÁČOVÁ, Pražské špitály, s. 65–129. K ADÁMEK, Příspěvky, s. 9–86. K jiným ústavům a to zvláště k těm, které měly řešit narůstající nemajetnou populaci Karel ADÁMEK, Kořaleční mor. Příspěvek ku statistice společenské bíd, Roudnice 1884, s. 32–37; A. BRÁF, Almužna a mzda, s. 125–147; Týž, Pracovny donucovací, in: Albín Bráf Život a dílo, V., Výbor statí z politiky a samosprávy, edd. J. Gruber – C. Horáček, Praha 1924, s. 186–208; Jan JANÁK, Rakouský protitulácký zákon z roku 1873 jako pokus o řešení společenských důsledků průmyslové revoluce, SPFFBU, ročník XVII, řada historická (C) č. 16, Brno 1970, s. 73–102.

v řádných chudobincích, chorobincích a jiných obecních nebo okresních zaopatřovacích ústavech. Při volném chudinství byl chudý zaopatřen mimo takovýto ústav. Podobný způsob měla i Anglie, o které jsem se zmiňoval v předchozí kapitole.⁸¹

Chudinství mohlo být pravidelné, nebo přechodné, podporované penězi i naturáliemi. Zvláštním druhem chudinské podpory byla „střída“, při níž podpora spočívala v tom, že chudý byl úplně zaopatřen přímo jednotlivými občany, kteří se podle určitého klíče a určité sazby střídali. Střída se týkala spíše chudých v malých obcích zemědělského charakteru, kde tito lidé dostávali jen naturálie. V podstatě to byl lepší druh žebroty.⁸²

Podporování chudých bylo hrazeno z obecních prostředků, z tzv. chudinského fondu. Běžné příjmy tohoto fondu sloužily přímo k podpoře chudých a skládaly se z tzv. chudinského procenta, pokut, výtěžku z prodeje zboží a dalších věcí (např. nářadí prohlášené za propadlé pro přečin nebo přestupek trestního zákona), dále z pořádkových pokut, dávek určených pro podporu chudých, dobrovolných příspěvků, dotací obce, příspěvků okresu a náhrad za splněnou chudinskou péči.⁸³

⁸¹ O uzavřeném chudinství K. ENGLIŠ, Chudinství, s. CLXXXVII–CCI; o volném chudinství Týž, s. CLIX–XXXVII; J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 118; O. KLAPKA, Chudí v obci, s. 11–14; o podobnosti s anglickým chudinským systémem též J. RÁKOSNÍK, Sovětizace, poznámka 866 na s. 391.

⁸² K. ENGLIŠ, Chudinství, s. CXCVII–CCXI; heslo Chudinství, in: Český bohovědný slovník, V., s. 274.

⁸³ Chudinské procento byla veřejná dávka, která se vybírala od zcizitele věcí movitých i nemovitých ve prospěch obecní chudinské péče z výtěžku docíleného veřejnou dobrovolnou dražbou. Pokutami se míní pokuty uložené soudy pro přečiny a přestupky podle trestního zákona a zákonů jej doplňujících nebo zákonů jiných, v nichž bylo buď vysloveně uvedeno, že pokuty připadají fondu chudých obce, ve kterém byl přečin nebo přestupek spáchán, anebo, což bylo skoro pravidlem, nebylo vůbec uvedeno, kam pokuty plynou. Dále to byly pokuty uložené politickými úřady, bylo-li v příslušných zákonech výslovně ustanoveno. Srov. J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 120–121; O. KLAPKA, Chudí v obci, kde je blíže popsáno, z čeho se chudinský fond skládal, s. 27–29; k chudinskému procentu blíže Emil HÁCHA, Chudinské procento, in: Slovník veřejného práva československého, I., Brno 1929, s. 847–850; celkově J. V. GALVE, Statistika veřejného chudinství, s. V–VI. K majetku a právnímu vývoji obci blíže J. ŠOUŠA, Obecní majetek v Čechách, *passim*.

O něco propracovanější systém chudinské péče měla velká města, a to spíše německy než česky mluvící. Ta začala v osmdesátých letech 19. století přijímat tzv. elberfeldský systém. Název byl odvozen od německého města Elberfeld, kde byl tento způsob zaopatření zaveden v roce 1852. Tento systém vycházel ze zásady, že je lépe nechat chudé žít v jejich přirozeném prostředí, než je uzavírat do ústavů, chudobinců a jiných podobných zařízení. V praxi to vypadalo tak, že městská chudinská komise rozdělila celé město na chudinské okresy a ty opět na „kvartýry“. Pro každý kvartýr byl ustanoven chudinský správce, který dohlížel maximálně na čtyři chudé rodiny, aby mohl co nejlépe poznat jejich poměry.⁸⁴

Z českých měst se nejlépe s tímto systémem poradila Praha, a to již před rokem 1850, kdy cirkulárním nařízením císařského a královského českého zemského gubernia ze dne 20. října 1825 č. j. 52331 byla nařízena reorganizace pražského chudinství. Samotná reforma, která spočívala v decentralizaci a individualizmu, byla spuštěna až v roce 1828. V praxi to vypadalo tak, že každá pražská farnost tvořila chudinský okres. Ten byl rozdělen na dílce s několika popisnými čísly a svěřen jednomu otci chudých. Individualizace spočívala v tom, že příslušnou žádost o chudinskou podporu vyšetřovali dva až tři otcové chudých na jednom popisném archu, na který se všichni tři podepsali. Řediteli (Distrikt-Directoren) jednotlivých chudinských okresů byli podle tohoto ustanovení členové šlechty, náměstky převážně vyšší státní úředníci. Dále zde byl podle dobové terminologie jeden čestný účetvedoucí,

⁸⁴ K Elberfeldskému systému J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 128–129; J. V. GALVE, Statistika veřejného chudinství, s. IX–XI; K. ENGLIŠ, Chudinství, s. CCXVII–CCVI–CCXIX. K chudinským řádům obcí Týž, s. CCIX–CCXVI a s. CCXIX–CCXXXIX. O brněnském modelu chudinství L. FASORA, Svobodný občan, s. 203–205; o ostravském P. KLADIWA, Obecní výbor, s. 154–155.

farář jako pokladník (Armenvorsteher) a na závěr potřebný počet otců chudých (Armenfäter).⁸⁵

Tabulka č.1: Správní rozdělení chudinských farních okresů Pražských měst z roku 1793 a 1829.

Pražské obvody	Chudinské farní okresy	Otcové chudých		Vedení	
		1793	1889	1793	1889
Staré Město	1. Týnský	1	9	2	2
	2. sv. Havla	1	8	2	2
	3. sv. Jiljí	2	11	1	2
	4. sv. Františka	1	6	2	2
	5. sv. Ducha	1	3	2	2
	6. sv. Haštala	2	8	2	2
	7. sv. Jakuba		4		2
Nové Město	1. sv. Jindřicha	1	8	2	2
	2. sv. Petra	2	10	2	2
	3. P. Marie Sněžné	2	6	1	2
	4. Nejsv. Trojce ve Spálené ulici	2	11	2	2
	5. sv. Vojtěcha a filiální okres u Nejsv. Trojce v Podskalí	1 ----	8	1	2
	6. sv.Štěpána	2	9	2	2
	7. sv.Apolináře	2	4	1	2
Malá Strana	1. sv. Mikuláše	2	16	2	2
	2. sv. Tomáše	2	19	2	2

⁸⁵ Odpověď, kterou dal chudinský úřad v Praze spolku „Deutscher Gemeindeklub für Gross – Prag“, AHMP, Sbíрка rukopisů, SHP I/ 13, s. 2–5, in. č. 7856; J. VLK, Chudinství král. hlav. města, s. 26–32.

	3. P. Marie Vítězné	2	9	2	2
Hradčany	1. sv. Víta	2	6	2	2
	2. Strahovský	2	5	2	2
Královský Vyšehrad	1. sv. Petra a Pavla	2	---	1	-----

Pramen: Josef VLK, Chudinství královského hlavního města Prahy, Praha 1901, s.23-31.

Z předchozí tabulky je patrný nárůst otců chudých, což mohlo být způsobeno větším zájmem společnosti o chudé. To lze potvrdit i tím, že zatímco v roce 1793 byli ve vedení faráři, v roce 1889 převažovali významní lidé z pražské společnosti. Tato skutečnost naznačuje, že bylo dobrým zvykem věnovat se lidem na okraji společnosti.⁸⁶

Důležitou roli v této reformě sehrál František Thun-Hohenstein, který byl v letech 1845-1850 provizorním vrchním ředitelem pražského chudinského úřadu. Jeho vizí byla centralizace pracoven, dobročinných a zaopatřovacích ústavů.⁸⁷ Požadoval i právní změnu chudinského systému, a vydal se proto studovat chudinský systém do Anglie. Za jeho angažování došlo ke vzniku korporace vrchního ředitelství s ředitelstvím soukromého spolku k podporování domácích chudých. Její členové měli společná zasedání a o svých záměrech informovali tištěným věstníkem všechny pražské chudinské okresy. Takto řízené chudinství se objevuje v Elberfeldu až v roce 1854. Oproti Praze tam měli svou vlastní policii a výkonnou moc nad

⁸⁶ J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 97-102; A. ADÁMEK, Příspěvky, s. 9-10; A. PETRÁŇOVÁ, Venkovská, JSH 30, s. 121. O pražské chudinské reformě podle „Společenství lásky k bližnímu“ J. VLK, Chudinství, s. 22-32.

⁸⁷ Josef Vlk charakterizoval reformu Františka Thun-Hohensteina takto: „... od nastoupení velectěného pana vrchního ředitele nejen soukromý spolek a ústav chudinský užší styk navázaly, ale i chudobinec s ostatními institucemi chudinskými jednomu a témuž vrchnímu velení vděčí, že tyto tři základní ústavy i s jinými dobročinnými ústavami v Praze, zejména se spolkem pro blaho nuzných dívek, v užší a přátelštější styk vešly, že v nejbližší době uvítáme i ústavy pro nezaměstnané,...“ (Josef VLK, Chudinství královského hlavního města Prahy. Přednáška ve II. valné hromadě funkcionářů chudinských roku 1846, s. 7-8, Praha 1908).

„nedbalci“ a „zpustlými“ lidmi. S chudým jednal jen otec chudých, naproti tomu v Praze okresní ředitel i otec chudých. Ovšem největší rozdíl byl ve financování. V Elberfeldu se poskytovalo chudému jen to nejnútnejší a v co nejmenší míře. Finanční podpora se vyplácela bez potvrzení. To pražský chudinský systém neznal.⁸⁸

Vedle veřejného chudinství existovala v Rakousku ještě dobročinnost, která, ač nebyla tak propracovaná jako v sousedním Německu, měla své nezanedbatelné místo ve společnosti. Té se věnovaly převážně náboženské instituce.⁸⁹

Nejlépe to lze ukázat na ústavní péči o děti a mládež. V roce 1913 existovalo v Čechách 114 institucí zabývajících se touto péčí. Z toho celkového čísla bylo 20 ústavů okresních, 36 obecních a 58 soukromých. Ty lze dělit dále podle založení na církevní a spolkové ústavy. Mezi ně v tomto roce patřili kupříkladu Domov pro děti opuštěné v Záběhlicích a Starých Strašnicích, ochranný Filantropické družiny v Praze, v Brandýse nad Labem a Staré Boleslavi, Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek v Kralupech, Veleslavíně a Černovicích, útulky spolku sv. Josefa na Královských Vinohradech, v Červeném Kostelci a Pyšelicích a další.⁹⁰

Standardem těchto institucí bylo poskytovat chovancům byt, stravu, šatstvo, domácí mimoškolskou výchovu a dozor. Školní výchova byla realizována ve veřejných školách. Pokud byl ovšem

⁸⁸ K Thunově chudinské reformě: J. VLK, Chudinství král. hlav. města, s. 32–38; K elberfeldskému systému: Odpověď, kterou dal chudinský úřad v Praze spolku ..., AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 13, s. 2–5, in. č. 7813; Elberfeld – Praha a jejich systémy chudinské, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 10, f. 1–6, in. č. 7813; O elberfeldské soustavě chudinské, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I / 10, f. 1–8, in. č. 7813.

⁸⁹ K. ENGLIŠ, Chudinství, s. CCLVII–CCXC; J. JANÁK, Příčiny vzniku, s. 131–132.

⁹⁰ Antonín TŮMA, Organizace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích Král. českého, Praha, 1913, s. 28 a poznámka 14 na s. 28–29.

zřizovatelem církev, byla školní výchova aplikovaná v samotném ústavu (např. klášterní sirotčince).⁹¹

Závěrem lze konstatovat, že chudinská péče zůstala až do pádu rakousko-uherské monarchie převážně na bedrech obce, aniž by byla dostatečně zohledněna hospodářská a sociální modernizace oné doby.⁹²

⁹¹ A. TŮMA, *Organisace ochranné péče*, s. 29.

⁹² A. TVRDOŇ, *Veřejné chudinství*, s. 8; Z. DEYL, *Sociální vývoj*, s. 25–37. Že to neměly jednoduché ani chudé děti, dokládá Antonín Tůma: „Po většině se obce zhošťují úkolu svého tím, že poskytují obživu a výchovu svých nedospělých, chudých příslušníků příspěvky peněžní, často teprve tehdy, když k tomu byly vyššími orgány donuceny – a to zpravidla ještě částkami, které nestačí ani z daleka uhradit jejich potřeby životní, čímž znemožněn je výběr lepších rodin pro výchovu a opatření dětí těch, které musí se pak následkem svěřovati péči osob, jež nemají takových vlastností, aby dostáli mohli povinností, které jako pěstouni na sebe vzaly. Netečnost některých obcí sahá dokonce tak daleko, že se o děti takové vůbec nestarají nebo je posílají po obci číslo od čísla (tzv. střídou, okolkem), aby si touto nedovolenou a nepřipustnou cestou opatřily, čeho je jim třeba, aby se zachovaly při životu, vrhající je tak sami na posměch lidskosti a na škodu zájmu veřejného ve zjevnou zhoubu a zkázu tělesnou i duševní. (Antonín TŮMA, *Veřejná péče o mládež ochrany potřebnou v Kral. Českém*, Praha, 1911, s. 3–4.).

5. Historický vývoj chudinské péče v Čechách od roku 1918

Nové problémy nastaly za války⁹³ a pokračovaly po válce, kdy se armáda náhle rozpadla a do svých domovských obcí se vrátilo mnoho občanů, kteří byli demobilizováni. Zároveň se objevila na trhu práce masa nezaměstnaných, pro které nebyla v současné chvíli práce, neboť válečný průmysl se rovněž zastavil. Pokud zůstali tito lidé dlouhodobě bez příjmů, musely se o ně ze zákona postarat domovské obce.⁹⁴

Ale takový masový nárůst nezaměstnaných osob nebyly obce, které samy o sobě měly po válce finanční problémy, schopny zvládnout.⁹⁵ Vzniklou situaci musela proto řešit mladá Československá republika, jejíž představitelé si uvědomovali, že takto postavenou chudinskou péčí již nelze akceptovat. Pro její zlepšení bylo nejprve nutné ujasnit si vztah chudinství k tehdejšímu sociálnímu zákonodárství, následně stanovit úkoly chudinské péče a jím přizpůsobit organizaci chudinství. K dalším úkolům patřilo přesunutí chudinství z obcí na větší samosprávné celky, aby se docílilo stejnoměrného rozložení chudinské péče, oddělení chudinské péče od domovské obce a zajištění dostatečných finančních prostředků. Konečně pak bylo

⁹³ Období válečné naposledy zpracoval Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, České země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2003.

⁹⁴ Nejnověji k těmto problémům J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 69–108, kde na str. 89 píše toto: „Klíčovým problémem Československa byla v roce 1918 a 1919 demobilizace. Začal návrat vojáků z fronty, nastalo v rozsáhlejší míře omezování válečné výroby a vzrůstal nedostatek výrobních surovin. To jsou klíčové faktory v případě zrodu poválečné masové nezaměstnanosti.“ K tomu také např. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918–1938)*, díl první, *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2003², s. 49–63, kde na s. 50 uvádí: „K tomu přistoupila prudce rostoucí nezaměstnanost. Byly demobilizovány masy vojáků, na jejich místa byly však během války zaškoleny již ženy a mládež. V lednu 1919 propouštěli i takoví podnikatelé jako Tomáš Baťa ve Zlíně. Skončily totiž válečné objednávky, na kterých vybudoval svůj úspěch. Ze stejných důvodů rostla nezaměstnanost i v textilní výrobě, samozřejmě i ve zbrojovkách.“

⁹⁵ Nejčastějším řešením chudinské obecní péče bylo tzv. almužnictví a pastoušky. První jmenovaná podpora spočívala v tom, že určitému počtu chudých se vyplácela okamžitá nebo stálá měsíční podpora. Při druhé se do obecního domku umísťovaly osoby zchudlé a práce neschopné. (Alois ŽIPEK, *Sociální politika obcí*, Praha 1923, s. 10–12).

potřeba upravit vzájemný poměr veřejné chudinské péče k organizované soukromé dobrovolné péči, která by dostávala podporu z veřejných prostředků, aby bylo možné ji využít jako pomocný výkonný orgán veřejné péče.⁹⁶

Musíme si uvědomit, že v době, kdy byly chudinské zákony vydány, bylo sociální zákonodárství teprve v plenkách. I přes své chyby chudinské zákony vytvořily univerzální zákonnou úpravu, která se věnovala péči o veškeré osoby potřebující veřejnou ochranu a pomoc. Jak si lze domyslet, postupující sociální zákonodárství cestou sociální prevence muselo nutně omezit rozsah chudinské péče a zároveň zúžit samotný pojem chudinské péče. Tak vznikla vedle chudinství sociální péče, kdy mezi nimi není pevné hranice. Z toho nutně plyne závěr, že rozvojem sociálního zákonodárství bude význam chudinství ustupovat do pozadí. Toho si byla vědoma i nová československá vláda a snažila se co nejrychleji posunout sociální politiku státu dál.⁹⁷

Nový stát se nacházel na území s celkem velkou lidnatostí a rozvinutým průmyslem. České země byly totiž ekonomickým jádrem habsburské monarchie a nacházelo se zde 60-70% její výrobní kapacity. Z těchto důvodů bylo nutné zrušit společnou celní unii s Rakouskem a vyhlásit Československo za samostatné celní teritorium. Poté se provedla měnová odluka, která byla zároveň

⁹⁶ Jaroslav JANOVSKEÝ, Základní úvahy k chystané reformě chudinství, Sociální revue, 1922, s. 370; Antonín TVRDOŇ, Sociální potřeba právní úpravy chudinské péče, Sociální problémy, Revue pro sociální teorii a praxi, 1931, s. 227–229, kde na s. 227 navrhuje rozdělení na veřejnou péči o chudé osoby a na péči o mládež. K tomu také Antonín TŮMA, Poměr státu k dobrovolné sociální péči o mládež, Brno 1923, s. 5–13.

⁹⁷ J. JANOVSKEÝ, Základní úvahy, s. 368–369. O dalších úkolech např. Evžen ŠTERN, Deset let naší sociální politiky, Sociální revue, 1929, s. 19–21, kde na s. 20 svými slovy nastiňuje, kam se má ubírat sociální politika státu: „Snad nejdůležitější devisou pro druhé desetiletí naší republiky musí být zvýšení životní úrovně pracujících vrstev. Dovolte mi říci, že já, socialista, jsem stejně proti bohaté buržoasii jako proti proletariátu. Jsem pro to, aby široká úroveň všeobecného životního standartu odpovídala schopnostem a výkonu průměrného člověka, a aby příliš odstředivé výjimky dolů i nahoru zmizely.“

spojena s měnovou reformou. Nakonec přišla na řadu nostrifikace podniků, bank a pojišťoven.⁹⁸

To co platilo pro ekonomii, se projevilo i v sociální politice. Stát převzal již vybudované úrazové a nemocenské pojištění průmyslového dělnictva a penzijní pojištění soukromého úřednictva. Dále k tomu připadlo $\frac{3}{4}$ agendy z bývalého sociálně-zdravotního ministerstva a nakonec provedl úplnou odluku od pojišťovacích ústavů Rakousko-Uherské monarchie. V roce 1919 se převedlo úrazové pojištění horníků z hornické vídeňské úrazovky do úrazové dělnické pojišťovny v Praze a v Brně. Úrazové pojištění železničních zaměstnanců, které dříve spravovala odborová úrazovka rakouských železnic, bylo pro zřízence státních, zemských i některých soukromých drah nahrazeno zvláštním výhodným úrazovým zaopatřením v Československu. Zákonem ze dne 20. prosince 1918 č. 92 Sb. z. a n. byl zřízen všeobecný penzijní ústav v Praze, na který přešla veškerá působnost všeobecného penzijního ústavu ve Vídni a jeho zemských úřadoven v Praze, v Brně a v Opavě.⁹⁹

Po provedené odluce od rakouských pojišťovacích ústavů bylo dalším úkolem sjednotit a reformovat sociálně pojišťovací zákonodárství a doplnit je zejména o pojištění starobní a invalidní (kromě soukromého úřednictva). Již 10. prosince 1918 vláda vydala první sociálně politický zákon, č. 63 Sb. z. a n., který pojednával o státních podporách v nezaměstnanosti. Zákon byl mnohokrát novelizován a jeho účinnost několikrát

⁹⁸ Edd. Eduard KUBŮ, Jaroslav PÁTEK, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000, s. 9–17. K nostrifikaci: Vlastislav LACINA, Nostrifikace firem se sídlem v Rakousku, in: Kolize, Řevnivost, Pragmatizmus (Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938, Acta Universitatis carolinae philosophica et historica, 1/1997 Praha 1999, s. 11–31.

⁹⁹ Josef GRUBER, Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky československé republiky, Sociální revue, 1921, s. 226–229; Josef GRUBER, O postupu a směrnicích československé sociální politiky, Sociální politika v Československé republice, Praha 1924, s. 8; také E. ŠTERN, Deset let naší sociální politiky, s. 15–19.

prodloužena až do 31. března 1925. Podle tohoto zákona byly peněžní dávky vypláceny ze státních prostředků. Mezi další důležité sociální reformy, které by zabraňovaly zvyšování počtu chudých v aktivní části obyvatelstva, patřil zákon o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb. z a n. a zákon na ochranu nájemníků č. 275/1920 Sb. z a n. Tak došlo k zásadní změně v sociálním systému - stát přejímá podstatně větší roli v sociální péči, která by jinak náležela veřejnému chudinství a soukromým institucím.¹⁰⁰

Republika dál pokračovala v sociální reformě a postupnými zákonnými kroky došla v roce 1924 k zákonu č. 221 Sb. z. a n.: O povinném sociálním pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Tím byla zajištěna podstatná část aktivního obyvatelstva před chudobou. Do budoucna to mělo znamenat, že pokud chudému pojištěnci nebude dostávat sociální pojištění k zabezpečení jeho nejnutnějších životních potřeb, bude mu domovská obec dorovnávat příjmy.¹⁰¹

¹⁰⁰ K tomu stručně Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1818–1992*, I. Období 1918–1945, Brno 2004, s. 70–77. Požadavky společenských skupin a získání sociálního zabezpečení stručně charakterizoval Zdeněk DEYL, který poukázal na skutečnost, že nejlepší sociální zabezpečení měli státní úředníci. Tyto skupiny (podle autora společenské třídy) rozdělil na: 1. dělníky, 2. drobné živnostníky, 3. drobné a střední rolníky, 4. úředníky ze státního i soukromého sektoru, 5. českou „buržoazii“ (K problematice sociálního vývoje Československa v letech 1918–1938, *ČČH* 20, 1972, s. 677–684). K právnímu základu veřejného chudinství v Československé republice A. TVRDONĚ, *Veřejné chudinství*, s. 6–8. O tom, jak velká zákonná aktivita byla v sociálních otázkách, píše Deyl toto: „Jen za léta 1919–1920 bylo v Československu přijato 6 zákonů a nařízení týkajících se péče o válečné poškozence, dva zákony o nemocenském pojištění dělníků, 3 zákony a nařízení o úrazovém pojištění, zákon o úpravách hornického pojištění, 3 zákony a nařízení týkající se penzijního pojištění úředníků, nařízení k zákonu o osmihodinové pracovní době z roku 1918, zákon o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácí práce, 3 zákony týkající se podpor v nezaměstnanosti, 3 zákony a nařízení o závodních revírních radách při hornictví, 7 zákonů a nařízení o ochraně nájemníků a zabírání bytu obcemi...“, (Z. DEYL, *Změny v sociální činnosti československého státu 1918–1938*, Sb. 19. a 20. stol. 10, 1986, s. 231–232).

¹⁰¹ Jaromír NEČAS, *20 let sociální péče v Československé republice*, Praha 1938, s. 56–69; E. ŠTERN, *Deset let naší sociální politiky*, s. 15–17, kde na s. 17 tento zákonný počín charakterizuje těmito slovy: „Sociální pojištění je ve svých konečných cílech sociální reformou revoluční, jejíž důsledky není ovšem hned vidět. Chce odstraniti ze společnosti nezaviněný hlad a bídu a zmírniti strach před smrtí. Proto v sociálním pojištění dělnickém nemůžeme činiti méně než sousedé. Nejde jen o zajištění pouze nuzné existence všech našich spoluobčanů, ale o jejich připoutání k našemu státu. Ať

Domovská obec se nadále musela postarat o osoby, které se vymykaly tomuto zákonu, a poskytovat těmto lidem potřebnou výživu, zdravotní péči v případě nemoci a pečovat o jejich děti i ve smyslu výchovy. Nejčastějším způsobem této péče bylo umístování do ústavů, a to buď do vlastních chudobinců či starobinců, nebo na náklad obce do cizích ústavů. V této sféře se otevírala možnost působnosti ústavů a dobrovolných spolků majících veřejnoprávní nebo soukromoprávní charakter.¹⁰²

Představu, o jak velký počet lidí se jednalo, názorně ukazuje následující tabulka č.2.

Tabulka č.2: Počet chudých podporovaný obcemi pro roky 1901, 1921 a 1931

Země	Rok	Obec	Obyvatelé	Podporovaní příslušníci	
				celkově	% obyvatel
Čechy	1901	7 426	6 372 811	152 705	2,41
	1921	8 142	6 670 582	116 507	1,77
	1931	8 445	7 109 376	187 179	2,63
Morava a Slezsko	1901	3 380	3 118 128	75 566	2,42
	1921	3 338	3 335 152	51 339	1,56
	1931	3 325	3 565 010	85 134	2,39
Slovensko	1921	3 511	3 000 601	12 557	0,43
	1931	3 447	3 329 793	88 452	2,66
Podkarpatská Rus	1921	482	604 745	742	0,13
	1931	482	725 357	10 895	1,50
Československá republika	1921	15 473 (15 208)	13 611 080	181 145	1,35
	1931	15 734	14 729 536	371 660	2,52

Pramen: Převzato od Antonína TVRDONĚ, Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, díl I, Praha 1935, s. 39.

bude dělník jakékoliv národnosti a jakéhokoliv přesvědčení, v příštích letech pozná, že na hodnotě měny tohoto státu bude závislá i hodnota a kupní síla jeho zajištění pro případ invalidity a stáří.“

¹⁰² A. TVRDONĚ, Spolky, ústavy a zařízení, s. 12–19; A. ŽIPEK, Sociální politika obcí, s. 30–32.

Z ní vyplývá, že obcemi bylo podporováno v roce 1901 jen v Čechách 2,41% chudých. Za další desetiletí došlo k procentuálnímu snížení, a to na 1,35% chudých. To se dá přičíst aktivní sociální politice Československa. Ovšem třicátá léta vykazují opět navýšení na 2,52% chudých, které bylo nejspíše způsobeno hospodářskou krizí. Uvážíme-li, že pro sledované období nám vychází celkový průměr 2% obyvatelstva závislých na obecní péči o chudé, jeví se jako logický krok intervence státu do této oblasti sociální péče, která patří do druhého pilíře sociální politiky.

Spadala sem ta část obyvatelstva, která žila v bídě a byla buď v předproduktivním, nebo poproduktivním věku a nemohla si opatřovat prostředky k životu v pracovním procesu. Jednalo se hlavně o opatření nejnútnejší výživy, přístřeší, šatstva a jiných základních potřeb. Někdy se k chudinství přičítala i nezbytná péče léčebná a u dětí zpravidla péče o výchovu. Podstatnou součástí sociální péče byla péče o mládež, kterou obdobně jako chudinství upravoval zákon z roku 1863 o právu domovském, na jehož základě byl vydán v roce 1868 chudinský zákon. Do oblasti sociální péče o osoby odkázané na veřejnou pomoc a ochranu spadala do určité míry i péče o válečné poškozence, která měla svoji zvláštní zákonnou úpravu a organizaci. Zde stát využíval dobrovolné organizace, z nichž některé představovaly v podstatě polooficiální sociální péči. Jednalo se především o Československou péči o mládež, Československou ochranu matek a dětí, Československý Červený kříž a Masarykovu ligu proti tuberkulóze. O nich bude řeč v následující kapitole.¹⁰³

¹⁰³ Z. DEYL, K buržoaznímu pojetí sociální politiky v letech 1918-1938, Sb. 19. a 20. stol. 1, 1973, s. 55-58.

Československá sociální reforma, jejímž cílem bylo rozšířit povinné sociální pojištění na co největší počet občanů proti všem základním sociálním rizikům, byla zbrzděna nástupem hospodářské krize začátkem 30. let. Nedostatek finančních prostředků neumožnil zavést pojištění v nezaměstnanosti, které mělo nahradit do té doby fungující vyplácení podpor v nezaměstnanosti odborově organizovaným nezaměstnaným. Vláda se snažila čelit důsledkům hospodářské krize alespoň státními zakázkami, dotacemi na veřejné práce, rozšířením sítě zprostředkovatelen práce a organizováním středisek pro rekvalifikaci nezaměstnané mládeže.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Z. DEYL, Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let, Sb. 19. a 20. stol. 13, 1993, s. 249–271; J. RÁKOSNÍK, Odvrácená tvář, s. 207–374. Celkově Zdeněk KÁRNÍK, České země v éře první republiky (1918–1938), díl II. Československo a české země v krizi a ohrožení (1930–1935), Praha 2005, passim; Antonín KLIMEK, Velké dějiny Koruny české, svazek XIV. (1929–1938), Praha a Litomyšl 2002, s. 9–481.

6. Polooficiální instituce neboli sociálně-zdravotní spolky s celostátní působností

Součinnost státní a dobrovolné sociální péče předpokládala, že na některé dobrovolné organizace budou přeneseny přímé úkoly veřejné správy. Dobrovolné organizace působily podle spolkového zákona, měly rozsáhlou organizační síť a ve smyslu svých stanov udělovaly peněžní či naturální podpory, zřizovaly a udržovaly četné odborné ústavy a další zařízení ve prospěch sociálně slabých osob. Vyvíjely též poradní činnost. Některé z těchto organizací představovaly v podstatě polooficiální sociální péči. Jejich finanční prostředky byly čerpány jak ze státních subvencí (ministerstvo sociální péče, ministerstvo zdravotnictví a ministerstvo spravedlnosti), tak i z různých darů institucí a z četných vlastních akcí. Jednalo se hlavně o Zemskou a Okresní péči o mládež, Československý Červený kříž, Masarykovu ligu proti tuberkulóze a Československou ochranu matek a dětí. Ty se spolu s Československým abstinenčním svazem, Českým svazem pro potírání chorob pohlavních a Družinou válečných poškozenců sdružily v Ústředí dobrovolných sociálních a sociálně-zdravotních spolků, kde předsedkyní byla Dr. Alice Masaryková a tajemníkem Dr. Hynek Pelc. Hlavním úkolem tohoto ústředí byla koordinace dobrovolné péče.¹⁰⁵

To svým způsobem odpovídalo koncepci, kterou pře rokem 1922 navrhl odborový přednosta Mudr. František Hamza z ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Úmyslem bylo přenést péči o tuberkulózu co v nejširší míře na tzv. „ústavy pro sociálně-zdravotní péči“ a sjednotit je s ostatními sociálně-zdravotními obory. Tyto ústavy byly dobrovolnými

¹⁰⁵ A. TVRDOŇ, Péče o chudé a péče o mládež II., s. 24–30; Z. DEYL, Sociální vývoj, s. 27c28. Ke sdružování spolku Jaroslav HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy v Československu, Praha 1922, s. 177.

spolky, ve kterých stát uplatňoval svůj vliv jednak svou vůdčí odbornou péčí a finanční podporou, jednak členstvím svých úředníků ve správních orgánech spolků.¹⁰⁶

V praxi to vypadalo následovně. Nejnižší jednotkou byl zdravotní ústav, který měl sloužit sociálně-zdravotní péči. Jednotlivé zdravotní ústavy se slučovaly do župních zdravotních ústavů a ty zase do Říšského svazu zdravotních orgánů. Organizačním jádrem bylo kuratorium. To volilo předsednictvo o 5 členech a opíralo se o ochranný sbor, který se skládal z členů činných, čestných a přispívajících.

Samotné kuratorium se skládalo z 12 členů, a to: 3 volení ochranným sborem na dva roky, 3 volení ochranným sborem nebo delegáty na tři roky, 3 jmenování vládou (2 za ministerstvo zdravotnictví a 1 za ministerstvo sociální péče), 3 kooptování na rok. Na starosti měli hlavně finance, hospodářství, spolupráci s jinými sociálními institucemi, personalistiku, mzdy, volbu předsedy smírčího soudu, lékaře, zdravotní tajemníci a další záležitosti. Říšské kuratorium vykonávalo také dozor nad krajskými svazy, popřípadě nad místními ústavami.

V roce 1922 byly v praxi tři typy sociálně-zdravotních ústavů, vyplývající z daných místních poměrů:

- 1/ ústavy ve správě samostatných korporací (měst, okresů), např. Kladno
- 2/ ústavy zřízené sdružením několika ústavů, sloužící sociálně zdravotní péči, např. Hradec Králové
- 3/ ústavy zřízené na podkladě zvláštního spolku, např. Studentský ústav v Praze.¹⁰⁷

Pracovní program jednotlivých ústavů zahrnoval vše, co bylo obsaženo v pojmu veřejné zdravotnictví, aniž by podrobně

¹⁰⁶ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 122–123.

¹⁰⁷ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 123–124.

propracovával metody nebo úkoly sociálně-zdravotní péče v jednotlivých oborech. Použijeme-li terminologii Františka Hamzy, měly být tyto sociálně zdravotní ústavy poliklinikami sociální hygieny.¹⁰⁸

Podobnou cestou jako ministerstvo zdravotnictví, které chtělo provádět centralizaci pomocí dobrovolných spolků, se vydalo i ministerstvo sociální péče. Zde vsadilo hlavně na péči o mládež, kterou v tento čas zajišťovala Zemská komise pro péči o mládež formou polooficiální instituce.

Za tímto účelem byla v roce 1921 provedena reorganizace okresní péče o mládež. Ta spočívala ve vytvoření jednotného ústředí, kde by se sloučili veřejní činitelé zabývající se péči o mládež s dobrovolnými a dobročinnými institucemi. Pro lepší koordinaci byla péče o mládež vyjmuta z chudinské péče a dále vedena jako samostatný odbor.¹⁰⁹

Sloučení se provedlo podle jednotných stanov, a to tak, že se všechny korporace a zařízení zabývající péči se o mládež v okrese přidružily k ústředí okresní péče o mládež, pokud s ní nesplynuly v jedno jako jeho odbory. Ve výboru ústředí se jim dostalo zastoupení a tím také přiměřeného vlivu na jeho správu a vedení i nároku na podporu svých zájmů. Za to byly však povinny řídit se zásadními směrnici, které byly stanoveny správním výborem okresního ústředí pro organizaci a výkon péče o mládež na okrese.¹¹⁰

¹⁰⁸ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulosity, s. 124., kde se také píše podrobněji o jejich programu: „ Jinak jest program ústavů i svazů totožný: Výchova k osvícenskému zdravotnímu mínění, služba publiku, podpora úřadů, součinnost s jinými sociálními ústavami, podpora výzkumu lékařského, výchova sociálních pracovníků, publicita, vyhledávání nemocí a jejího sociálního zdroje, demologie, demografie, statistiky. Budování ústavů a jejich vypravení finanční i personální, v nich pak centralisace sociálně zdravotní péče.“

¹⁰⁹ Všem Okresní komisím pro péči o mládež, sirotčím spolkům a organizacím, jim na roveň postavených v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, SOkA Přemýšlení, OPM, in. č. 17, kt. 1, s. 1.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 2.

Povinnost sdružit se byla obligatorní a její splnění bylo podmínkou pro udělování státních subvencí či jiných výhod plynoucích z toho, že státní správa uzná tu kterou instituci za orgán sloužící její úkolům. Dále bylo nutné vytvořit společnou úřadovnu, kde by sídlily jednotlivé odbory péče o mládež. Jmenovitě se jednalo o odbor finanční, odbor pro matky a kojence, odbor dorostový, stravovací, ošacovací a další. Těm se udělila co největší samospráva, ale jen potud, dokud to vyžadovalo jednotný postup ohledně péče o mládež.¹¹¹

Pro rychlou realizaci tohoto projektu rozesílalo ministerstvo sociální péče jednotné stanovky s prováděcím dopisem, kde požadovalo co nejrychlejší reorganizaci péče o mládež. Po provedení této reformy měly příslušné okresní péče o mládež informovat jak příslušnou zemskou ústřednu, tak ministerstvo sociální péče.¹¹²

Jak je patrné z předchozích řádků, bylo snahou nového státu centralizovat sociálně-zdravotní péči na okresech, a tím omezovat počet chudých, přičemž nejsnazší cestu vidělo v podpoře péče o mládež.

Předobraz takovéto sociálně-zdravotní péče o chudé lze ukázat například na bývalém okrese Brandýs nad Labem, kde se počátkem dvacátých let 20. století sdružily čtyři „humanitní“ spolky – Okresní péče o mládež, Československá ochrana matek a dětí, Československý Červený kříž a Masarykova liga proti tuberkulóze. Jejich cílem, který se snažily usilovně naplňovat, bylo *„mírniti lidskou bídu, v první řadě bídu dětskou, a starati se, by se povzneslo zdraví dětí a zdraví*

¹¹¹ Všem Okresní komisím pro péči o mládež, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 17, kt. 1, s. 2–3.

¹¹² Tamtéž, s. 4.

všeho lidu.”¹¹³ Vedle hmotné pomoci chudým byl velký důraz kladen na zdravotní péči dětí i dospělých. Všechny čtyři spolky užívaly od roku 1929 společnou kancelář v okresním domě poblíž brandýského náměstí, vedly společné schůze a svou činnost zveřejňovaly ve společných výročních zprávách. S těmito spolky, zaměřenými především na péči o děti, dospívající mládež a ochranu zdraví rizikového obyvatelstva, úzce spolupracoval Okresní sbor osvětový v Brandýse nad Labem, jehož činnost spočívala v šíření základní právní vzdělanosti dospělých.¹¹⁴

6. 1. Okresní péče o mládež

Pro vznik institucí zabývajících se péčí o mládež byl důležitý rok 1908. V tomto roce Rakouská říše vydala heslo: „Vše pro dítě“, pod kterým se pořádaly sbírky. Peníze byly použity na výstavbu říšského kojeneckého ústavu v Pötzleinsdorfu u Vídně a současně ve Vídni byla založena Centrála pro péči o dítě a zanedbanou mládež.¹¹⁵

Ani české země nezůstaly pozadu. Místodržitelským výnosem č. 106853/1908 byl povolen vznik České zemské komise pro péči o mládež. Svoji činnost zahájila 16. května roku 1918 a za cíl si ustanovila nejen být ústředí institucí pro veškerou dobrovolnou péči české mládeže v Čechách, ale i spolupracovat s veřejnými organizacemi, kterým byla péče o dítě uložena zákonem.

¹¹³ Výroční zpráva Okresní péče o mládež, Českosl. ochrany matek a dětí, Čsl. červ. kříže, Masarykovy ligy proti tuberkulóze a Okresního sboru. osvětového v Brandýse n. Lab. za rok 1925 (dále jen Výroční zpráva za rok doplněno příslušným rokem), s. 1.

¹¹⁴ K péči o děti a mládež blíž J. HOFFMANNOVÁ, Okresní péče, SSH 15, s. 151–161; Táž, K vývoji sociální péče, SAP 32, 1982, s. 419–445. K humanitním spolkům a ke zdravotnictví na brandýském okrese Karel MENČÍK, Poradny humánních spolků na našem okrese, Naše Polabí 5, 1931, s. 73–75; Týž, Poradny, Naše Polabí 6, 1931, s. 89–90; Týž, Zdravotnictví na našem okrese, Naše Polabí 2, 1931, s. 28–29; Týž, Zdravotnictví, Naše Polabí 3, 1931, s. 42–44. Brandýský okres měl v roce 1934 9 spolků a 29 ústavů či zařízení. Celkem to bylo 38 institucí zabývajících se humanitní činností (A. TVRDOŇ, Spolky, ústavy a zařízení, s. 50–51).

¹¹⁵ A. TVRDOŇ, Péče o chudé a péče o mládež II, s. 24.

Za tímto účelem byl složen i správní výbor tohoto spolku, v kterém zasedali vedle volených členů také virilní zástupci veřejných úřadů a korporací, jako byla zemská správa politická, zemský výbor, zemský vrchní soud, zemská školní rada, zemský zdravotní úřad a další. Tím získala česká zemská komise status polooficiální instituce, které byly svěřovány i úkoly spadající do kompetence veřejných orgánů.

Brzy po svém ustanovení pracovala na tom, aby se vedle propagační a výchovné činnosti rozvíjela i organizačně. Byla snaha o to, aby vznikly co nejdříve na každém soudním okrese Okresní komise pro péči o mládež.¹¹⁶

A tak se v brandýském soudním okrese sešli dne 9. října 1910 na žádost rady zemského soudu Václava Maňáka zástupci všech občanů a usnesli se na vytvoření Okresní komise pro péči o mládež. Tato tříčlenná komise ve složení již jmenovaného Václava Maňáka, staroboleslavského kanovníka J. Plzáka¹¹⁷ a učitele z Kostelce nad Labem V. Košeka¹¹⁸ vypracovala stanovy spolku a svolala ustavující schůzi. Ta se konala 28. listopadu téhož roku. Schůze byla započata odbornou přednáškou univerzitního profesora Břetislava Fousky, na níž byly vyloženy zásady a úkoly Okresní komise pro děti a mládež. Následně byl zvolen osmičlenný výbor. Prvním předsedou se stal rada zemského soudu Václav Maňák, místopředsedou okresní starosta a statkář z Jenštejna Jindřich Žert, pokladníkem ředitel Okresní hospodářské záložny v Brandýse n. L. Čeněk Šesták, jednatelem učitel a bratr pozdějšího prezidenta Vojta

¹¹⁶ A. TVRDOŇ, Péče o chudé a péče o mládež II, s. 25.

¹¹⁷ V žádném mi dostupném prameni jsem nenalezl celé jméno, proto je na tomto místě použita zkrácená verze jména.

¹¹⁸ Viz poznámka č. 117.

Beneš, zapisovatelem soudce František Vraný, členy brandýský hoteliér Karel Fetter a starosta města Václav Jiskra.¹¹⁹

Další zlomový bod nastal v roce 1921, kdy došlo k reorganizaci Okresních komisí na polostátní instituce a předchozí název byl změněn na Okresní péče o mládež. Nový spolek převzal veškeré jmění, práva a povinnosti svého předchůdce a schválil stanovy, které byly jednotné pro celou republiku. Se vzrůstajícími nároky státu na sociální péči bylo nutné řešit zřízení stálé úřadovny s placeným úředníkem. To se podařilo splnit ještě v tomto roce, kdy bylo zároveň obsazeno i místo tajemníka sociální péče s platem 10 000 Kč. Na jeho plat přispíval také odbor Ochrany matek a kojenců, Československý Červený kříž a okresní Masarykova liga proti tuberkulóze. Místo bylo přiděleno panu Karlu Anatolu Menčíkovi, bývalému ruskému legionáři. Ten byl zároveň ustanoven poručníkem z povolání. Druhá placená funkce vznikla v roce 1925. Zastávala ji sociální pracovnice, která měla 3 dny pracovat pro humánní spolky a tři dny v nemocenské pojišťovně.¹²⁰

¹¹⁹ K historii Okresní péče o mládež v Brandýse nad Labem stručně Výroční zpráva za rok 1928, s. 3–17; k volbě předsednictva Stanovy okresní komise pro péči o mládež v zastupitelském okrese Brandýském n/Lab., Státní okresní archiv Praha-východ v Přemyšlení (dále jen SOkA Přemyšlení), Okresní péče o mládež (dále jen OPM), in. č. 14, kt. 1.

¹²⁰ Stanovy okresní péče o mládež schválené Zemskou správou politickou ze dne 27. července 1921, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 14, kt. 1; Zpráva o činnosti Okresní komise pro péči o mládež v Brandýse nad Labem v roce 1920, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 73, kt. 3 „Péče Okresní komise pro děti a mládež rostla tou měrou, že tato se rozhodla ve společné poradě s Českosl. Červeným Křížem, Českosl. Péči o dítě a Masarykovou ligou proti tuberkulóze, konané dne 1. července 1920 zřídit společnou a stálou úřadovnu soc. péče, dle intencí ministerstva soc. péče, kde by se veškeré případy péče soc. řádně řešily, v záznamu vedly a předkládaly výše uvedeným institucím k rozhodnutí. Tato úřadovna byla zřízena dnem 1. září 1920 a úředníkem jejím ustanoven pan Karel Menčík, co tajemník těchto institucí. Úřadovna nachází se prozatím se svolením pana okres. hejtmána Dr. A. Říhy a p. okr. škol. Inspektora V. Beneše v budově pol. správy, dveře č. 3, kde se úřaduje každý den od 8 do 12. Úhrada nákladu vzniklého s vydržováním úředníka a úřadovny hraditi se bude následovně:

Subvence ministerstva soc. péče.....	6 600 Kč,
Subvence okresu.....	2 000 Kč
Okresní komise.....	1 800 Kč
Českosl. Červený Kříž.....	600 Kč
Českosl. péče o dítě.....	2 400 Kč

Již od svých začátků se Okresní péče o mládež snažila vybudovat sirotčinec pro vlastní potřebu. Původním záměrem bylo zřídit takovýto ústav v Nedomicích, v bývalé továrně na řepnou moučku. Na tomto poli členové spolku nebyli moc úspěšní, a proto se rozhodli tento objekt v roce 1913 prodat. Prodej se uskutečnil v roce 1917 a v následujícím roce se dohodli s Filantropickou družinou bývalých žákyň Vyšší dívčí školy sídlící v Praze, která vlastnila sirotčinec v Brandýse nad Labem, o umístění sirotků u nich. Získali zde 15 stálých placených míst, což považovali pro tyto účely za zcela postačující.¹²¹

Po tomto nezdaru byl na schůzi konané 29. září 1922 schválen návrh pokladníka spolku děkana Aloise Kabourka, aby byl zřízen sociálně-zdravotní ústav pro celý brandýský okres. Hned v následujícím roce byla možnost zakoupit piaristickou rezidenci v Brandýse n. L., z toho ale sešlo. Proto se v roce 1924 jednalo o zakoupení domu v nedalekých Královicích. Pro nedostatek peněz se koupě nerealizovala, a tak na návrh Zemské politické správy byly poradny umístěny v domě okresní

Masarykova liga..... 600 Kč

Celkem.....14 000 Kč.“

K obsazení funkce tajemníka K. Menčíkem došlo spíše z důvodu jeho legionářské minulosti než odbornosti. Napovídají tomu „legionářské zákony“ č. 282 Sb. ze dne 23. května 1919 a č. 462 Sb. ze dne 24. července 1919. Podle nich měl uchazeč s legionářskou minulostí přednost před ostatními žadateli při obsazování míst slouhů, zřízenců a dozorců u státních úřadů, ať je financoval stát úplně nebo částečně. (Z. DEYL, Sociální vývoj, s. 34; Jan KALOUS, Délesloužící poddůstojníci, in: Slovník veřejného práva československého, I., Brno 1929, s. 319). O jeho odbornosti se dočteme ve Výroční statistické ročence Okresní péče o mládež v Brandýse n. L. za rok 1937, SOKA Přemýšlení, OPM, in. č. 74, kt. 3 toto: Menčík Karel, 3 ročníky měšťanské školy, 18 let praxe, ruský legionář, celkový plat 25 800 Kčs, oproti roku 1921 se zvýšil 1,5 krát. Naproti tomu druhá placená síla Čermáková Květa, 4 ročníky měšťanské školy, 1 ročník obchodní, 3 ročníky odborné školy pro sociální pracovníci, celkový plat 9 000 Kčs.

¹²¹ Výroční zpráva za rok 1925, s. 3: „Vzhledem k tomu úplně nám postačuje 15 míst, které nám Filantropická družina býv. žákyň vyšší dívčí školy v Praze ve zdejší sirotčinci vyhradila, a nepotřebujeme zakládati a vydržovati ústav vlastní.“; J. HOFFMANNOVÁ, Okresní péče o mládež, SSH 15, s. 153. K Filantropické družině bývalých žákyň Vyšší dívčí školy sídlící v Praze A. TVRDOŇ, Spolky, Ústavy a Zařízení, s. 31 a s. 50.

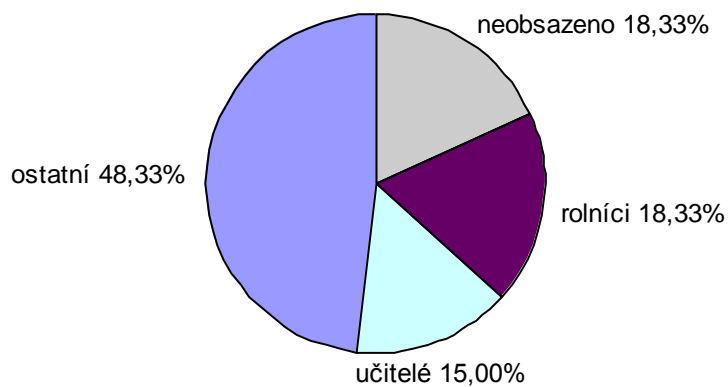
nemocenské pojišťovny. Další posun k lepšímu nastal v roce 1929, kdy se jednalo o zakoupení bývalé obecné školy patřící městu Brandýsu n. L. Tato aktivita se zdařila a od 1. října 1929 se spolek přestěhoval do místností po berní správě. Úspěch byl poloviční, podařilo se získat prostory pro kancelář a bezplatné poradny. Nepodařilo se však zatím realizovat původní plán, podle kterého měl být vybudován kompletní ústav sociální péče.¹²²

Úkolem bylo vykonávat co nejkomplexnější péči o dítě a mládež obojího pohlaví až do jeho dospělosti. Jednalo se především o sirotky, opuštěné, zanedbané, nemocné či jinak sociálně postižené jedince. Za tímto účelem bylo nutné vytvořit síť důvěrníků. Důvěrník byl nejnižším článkem okresní péče o mládež a jeho úkolem bylo v daných obcích vyhledávat děti, které vyžadovaly sociální pomoc, a zároveň kontrolovat účelnost vynaložených prostředků. Od třicátých let přebírali roli důvěrníků zejména učitelé, což zřejmě souviselo se zvyšujícím se vlivem státu, kdy učitel jako státní zaměstnanec mohl lépe plnit státní zájmy než např. nezávislý zemědělec. Názorně to ukazují následující grafy č.1/a a 1/b. Podobně to kdysi řešil i Josef II., který prostřednictvím na státu závislých kněží účinně působil na prostý lid.¹²³

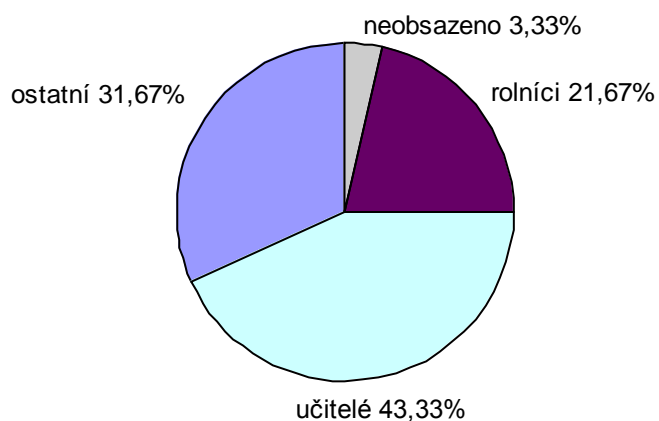
¹²² Nájemné za úřadovnu (koncept plánu Brandýs n/L 25), SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 55, kt. 2; J. HOFFMANNOVÁ, Okresní péče o mládež, SSH 15 s. 153.

¹²³ Řád pro důvěrníky okresních komisí pro péči o mládež. Průvodní dopis České zemské komise pro mládež s Řádem pro sbor důvěrníků okresní komise pro péči o mládež v Žižkově, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 25, kt. 1. Pro rok 1921 seznam Důvěrníci (4. nečíslované listy) a Abecedně podle obcí 1918–1921 (45 nečíslovaných listů), SOkA Přemyšlení, OPM, i. č. 25, kt. 1. Pro rok 1931 Seznam dozorečích důvěrníků v obcích, Výroční zpráva za rok 1931, s. 5. K důvěrníkům též Antonín Tůma, který je charakterizuje tako: „Důvěrníci ti mají býti, abych tak řekl, přímými nástroji a tykadly, jichž pomocí Okrasní péče vykoná svůj úkol v jednotlivých obcích, chatách a rodinách“ (A. TŮMA, Poměr státu, s. 19.)

Povolání důvěrníků v roce 1921

Povolání důvěrníků v roce 1931

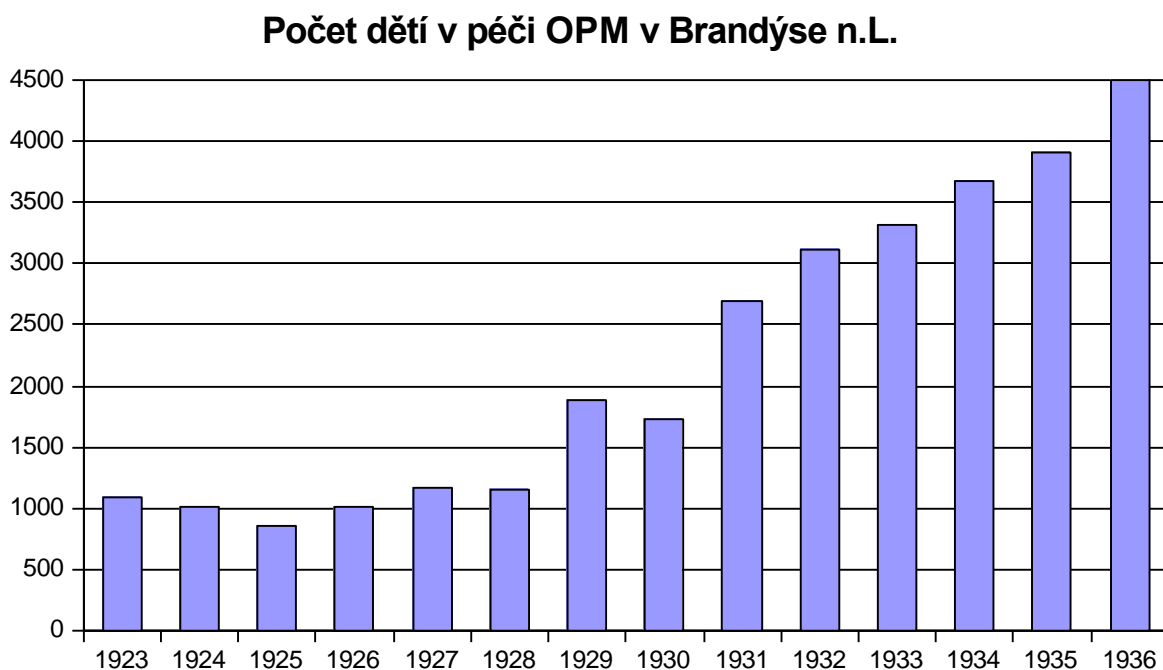

Pramen: Pro rok 1921 - seznam Důvěrníci (4. nečíslované listy) a Abecedně podle obcí 1918-1921 (45. nečíslovaných listů), Soka Přemyšlení, OPM, i. č. 25, kt. 1. Pro rok 1931 - Seznam dozorčích důvěrníků v obcích, Výroční zpráva za rok 1931, s. 5.

Na začátku dvacátých let vykazoval brandýský okres velké množství osiřelých dětí. Velkou měrou se na tom podílela dříve ukončená Velká válka. Mnohým dětem otec padl nebo byl nezvěstný. Celkově se jednalo o 970 dětí. Z toho bylo 57 úplných sirotků a 913 polosirotků. Z dětí, které ztratily otce mimo válku, bylo 414 polosirotků, 65 úplných sirotků, 146 nemanželských, 57 opuštěných otcem, 12 opuštěných matkou, 3 hluchoněmé, 14 zmrzačených, 20 slabomyslných, 12 nemocných. Vdov matek bylo 403.¹²⁴

Z tak velkého počtu nebylo možno pomoci všem, protože nebylo tolik prostředků ani možností. Proto musely být vybírány jen ty nejnaléhavější případy, a to po celou dobu působení Okresní péče o mládež. O jak velký počet dětí se jednalo, nám ukazuje následující graf č.2. Z něho je patrné, že dvacátá léta byla relativně stabilní oproti třicátým, kdy je vidět každoroční nárůst způsobený hospodářskou krizí.

Graf č.2:

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

¹²⁴ Výroční zpráva za rok 1922, s. 5-8.

Ústavní péči zdravých dětí zajišťoval již výše zmiňovaný sirotčinec v Brandýse nad Labem. Protože Okresní péče o mládež měla k dispozici jen 15 míst, jednalo se často o „koloběh sirotků“. Ten spočíval v tom, že během roku se v sirotčinci vystřídal více dětí. Byla snaha najít jim co nejdříve novou rodinu, a tím omezit ústavní péči zdravých dětí.¹²⁵

Částečně bylo každý rok přispíváno některým dětem z rodin, které se nacházely v tíživé sociální situaci. Zakupovaly se školní pomůcky a oblečení, které bylo rozdáváno těm nejpotřebnějším. Jednalo se hlavně o zimní oblečení, a to: obuv, bačkory, punčochy, letní a zimní kalhoty, kabáty, zimníky, chlapecké i dívčí košile, svetry, trika, oblečky, trikové košile, čepice, šály, rukavice, kapesníky a dívčí šaty. Od roku 1926 pořádalo vlastní ošacovací akci i město Stará Boleslav. Příchodem třicátých let se na výběru dětí, zasluhujících tuto podporu, podílely školy. Objevuje se také další forma podpory, která je realizována prostřednictvím stravoven. Těch bylo na počátku v okrese šest a nacházely se v Brandýse nad Labem, ve Staré Boleslavi, v Čelákovících, v Kostelci nad Labem, v Nehvizdech a v Zápech. Prohlubováním hospodářské krize se zvýšil počet stravovacích míst až na čtrnáct. Podávala se převážně polévka s chlebem. Někde dávali housku, dalaťánek, ale i buchtu. Náklady v roce 1936 dosáhly 38 022 Kč, oproti roku 1929 se zvedly trojnásobně.¹²⁶

¹²⁵ Výroční zpráva za rok 1925, s. 5: „Dnes přichází se k poznání, že dětem opuštěným nahradí domov ne tak ústav, kde se jich mnoho vychovává stejným způsobem, jako spíše jednotlivá rodina, kde může dítě se svým okolím splynouti a v něm zdomácněti...“

¹²⁶ V krizových letech přispíval na podobné akce i stát. To se stalo např. v roce 1923, kdy ze státní akce ošacovací pro děti nezaměstnaných dostali tyto děti 102 páru bot, 40 dívčích šatů, 41 chlapeckých obleků, 40 trikotových obleků a z ministerstva zdravotnictví peníze na nákup potravin (Výroční zpráva za rok 1923, s. 1). O ošacovacích akcích průběžně ve Výročních zprávách z let 1922-1938. O Staré Boleslavi prvně Výroční zpráva za rok 1927, s. 7. Zde je i zajímavý poznatek o tom, jak se dá využívat dobrá věc pro jiné cíle: „Mimo uvedené ošacovací akce pořádalo na okrese ještě několik politických stran a jiných korporací svou vlastní nadílku dětem, při čemž většinou rozdávali cukroví. Bylo námi zjištěno, že skoro za 5.000-Kč rozdáno bylo cukroví. Nebylo by snad lépe, aby se

Již od začátku byla snaha vytvářet učňovské besídky při pokračovacích školách. První besídka vznikla v Čelákovicích pod vedením učitele obecné školy Františka Zahradníka. Její činnost spočívala v práci s učňovskou mládeží. Pořádala přednášky pro zábavu a poučení, výlety, exkurze a zájezdy. Také se snažila pomáhat nejchudším učňům a učnicím obdarováním zimních oděvů a bot. Druhá besídka vznikla v roce 1932 ve Staré Boleslavi při živnostenské pokračovací škole a jejím prvním vedoucím byl Karel Konečný. Obě dvě besídky patřily pod odbor Péče o dorost živnostenský při Okresní péči o mládež. Ten se snažil o umístění chlapců a dívek do učení nebo je finančně podporoval. Podpora se nevztahovala jen na mládež brandýského okresu, ale i chlapce z Podkarpatské Rusi, Ruska či Slovenska, a to hlavně ve dvacátých letech minulého století. Od roku 1930 začala Okresní péče o mládež využívat Poradnu pro volbu povolání v Praze.¹²⁷

Okresní péče o mládež se také starala o mládež soudně stíhanou či mravně ohroženou. Na tuto činnost ji přispívalo ministerstvo vnitra. Tyto záležitosti řídil po celou první republiku spolkový tajemník, jímž byl od roku 1921 Karel Menčík, který byl zároveň i opatrovníkem. Ten měl na starosti nemanželské děti, které zastupoval před soudem. Snažil se pro ně zajistit opatrovnictví, adopci či pravidelné placení

tyto korporace dohodly vždy s Okresní péčí o mládež a utvořily s ní před vánočními nadílky výbor a místo cukroví zakoupilo by se výhodně společné šatstvo, prádlo a obuv a provedl by se společný seznam nejpotřebnějších dětí. Uvažujme!" O stravování je první zmínka ve Výroční zprávě za rok 1929, s. 18, podle Výroční zprávy za rok 1933, s. 5–6 se zvýšil počet stravoven o Neratovice a Sluhy. Z Výroční zprávy za rok 1935, s. 3–4 se dovídáme, že přibýly Čakovičky, Jirny, Lobkovice, Svěmyslice a Toušeň. Nakonec se podle Výroční zprávy za rok 1936, s. 4 počet stravoven ustálil na „14 stanicích na okrese". Jmenovitě to byly: Brandýs nad Labem dívčí a chlapecká škola, Stará Boleslav, Čakovičky, Čelákovice, Jirny, Kostelec nad Labem obecná a měšťanská škola, Kozly, Lobkovice, Nehvizdy, Neratovice, Sluhy–Mratín a Toušeň.

¹²⁷ Poslední zmínka o učních, kteří nepocházeli z brandýského okresu, je ve Výroční zprávě z roku 1928, s. 3: „Pod dozorem jest 11 Slováčků a 6 hochů z Podk. Rusi, které jsou v našem okrese na doučení." O vývoji v třicátých letech např. Výroční zpráva z roku 1934, s. 7–8.

alimentů. Vládním nařízením ze dne 14. března 1930 č. 29 byl uveden v platnost zákon ze dne 30. června 1921 č. 256 sb. a n. o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Z tohoto důvodu okresní soud dozor nad těmito dětmi přenesl na Okresní péči o mládež, která prostřednictvím svých důvěrníků převzala v jednotlivých obcích okresu úplnou kontrolu nad všemi nemanželskými dětmi a dětmi v cizí péči, a to od narození až do čtrnácti let. Z těchto důvodů byl spolkový tajemník jmenován generálním poručníkem pro obvod okresního soudu v Brandýse nad Labem. Pro okresní péči se tím značně zvětšila administrativní práce na úkor jiné činnosti.¹²⁸

Naposledy se zmíníme ještě o dětech a mládeži, která byla předvolávána pro různé přečiny před okresní soud. Těchto přelíčení se zúčastňoval spolkový tajemník, který o nich vedl záznamy. Některé děti byly pod dozorem okresní péče, malé procento muselo být umístěno ve výchovných ústavech. Jmenovitě se objevují České zemské vychovatelny ve Šternberku, v Dobřichovicích a v Opatovicích. Většinou ale stačila domluva vrchního soudního rady, který měl na starosti případy problémových dětí. V roce 1933 se při Okresní péči o mládež zavedla Úřadovna pro péči o mládež soudně stíhanou a mravně ohroženou. Vedením byl pověřen K. Menčík jako obhájce nezletilých. Soud pro mládež ho povolával ke všem líčením s mladistvými osobami do osmnácti let. Přestože většina z nich

¹²⁸ K zřízení Úřadovny pro péči o mládež soudem stíhanou Zpráva o činnosti Okresní péče o mládež v Brandýse nad Labem za rok 1921, SOkA Přemyšlení, in. č. 71, kt. 3. K zvyšujícím se povinnostem v oblasti poručenství Výroční zpráva za rok 1930, s. 3–6. Reálný průběh podává Výroční zpráva za rok 1932, s. 7: „Dozor nad dětmi v cizí péči a dětmi nemanželskými prováděn jest hlavně prostřednictvím dozorcích důvěrníků, které máme ustanoveny v každé obci. Tito jsou soudem potvrzeni a mají právo kdykoliv přesvědčiti se v rodinách o svěřených jim dětech, jak jsou vychovávány. Máme nyní 61 dozorcích důvěrníků, z nich je podle povolání: 18 učitelů, 5 učitelek, 17 rolníků, 5 úředníků, 5 dělníků, 3 četničí strážmistři v. v. a 8 různého povolání.” Celkově o poručníkově, o generálním poručníkově a o opatrovníkově průběžně ve všech Výročních zprávách za roky 1922–1936.

byla pod dohledem dozorových důvěrníků Okresní péče pro mládež, našli se vždycky jedinci, kteří museli být umístěni do vychovatelů.¹²⁹

Okresní péče o mládež dostávala finance jednak prostřednictvím subvencí z ministerstva sociální péče, ministerstva spravedlnosti, české zemské komise či okresní správní komise, jednak z jiných zdrojů. Mezi ně patřily členské příspěvky, úroky od Československého Červeného kříže, dary z obcí, sbírky škol, nadace J. Stránského z Popovic¹³⁰, nadace manželů Práškových a příjmy z různých akcí. Způsob získávání peněz přibližuje akce, nazývaná Vánoční strom republiky. Ten byl poprvé postaven v roce 1925 na brandýském náměstí. Strom darovala státní lesní správa, osvětlení zajistila městská elektrárna a při jeho vztyčování pomáhaly místní vojenské posádky. Během slavnostního zahájení se zpívaly vánoční písně a koledy. Tato akce se opakovala každý rok a vždy se podařilo vybrat určitý obnos peněz. Například v roce 1925 bylo takto získáno 11 980 Kč a 8 haléřů. Je zajímavé, že ve dvacátých letech figurují v rozpočtu Okresní péče o mládež velké finanční dary od osob, firem či obcí, zatímco ve třicátých letech začínají výrazně převládat státní dotace nad soukromými dárci. Můžeme se domnívat, že státní subvence měly výrazný vliv na příjmy spolku, což dokazuje i následující graf č.3, který vykazuje pro třicátá léta stoupající tendenci.¹³¹

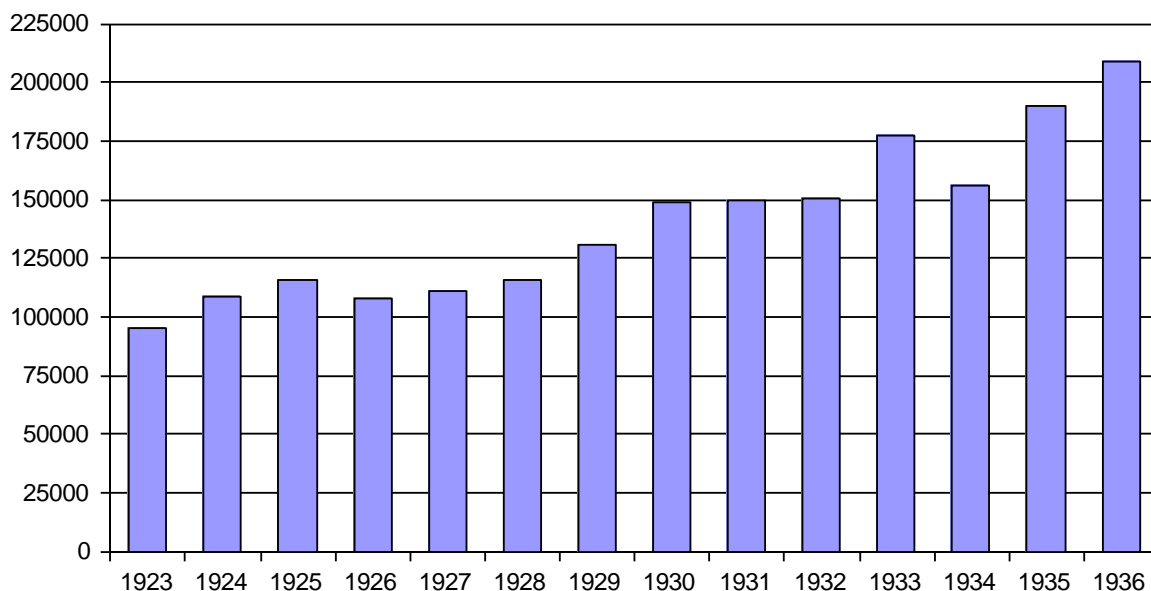
¹²⁹ Výroční zpráva za rok 1924, s. 4–5; Výroční zpráva za rok 1928, s. 4–5; Výroční zpráva za rok 1933, s. 6–7.

¹³⁰ Viz poznámka č. 117.

¹³¹ Výroční zpráva z roku 1924, s. 4: „Z větších darů na ošacovací akci uvádíme: 2.000 Kč od města Brandýsa n. L., 1.500 Kč od Maxe Passra, velkostatkáře ve Mstěticích, po 600 Kč od městské spořitelny v Brandýse n.L. a od školy v Hlavně Kostel., společně s obcí Hlavnem Sud., 150 Kč od firmy Voženílek a Šorel, 137 Kč od Společenstva živností oděvních v Brandýse n.Lab., po 100 Kč od Sokola ve Všetatech z biografu, cukrovaru v Mrátíně a Baráčníků ze Záp, pp. V. Kolátora z Brázdíma, Fr. Záruby z Dřevčic a pí. Miškovské ze Záluží.“ Od třicátých let se objevují jako významní

Graf č.3:

Roční příjmy Okresní péče o mládež

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

6. 2. Československá ochrana matek a dětí

Československá ochrana matek a dětí byla ústředním orgánem všech spolků ochrany matek a dětí. Její počátky lze odvodit od Sociálně humanitní komise města Prahy a obcí sousedních, která vznikla v roce 1907. Po státním převratu v roce 1918 došlo ke sloučení s Americkou péčí o dítě a následně k rozšíření zdravotní a sociální péče na děti až do 6 let. Na okresech působily Odbory na ochranu matek a dětí při okresních péčích na ochranu dětí, které zřizovaly poradny, a to buď kompletní nebo redukované. Redukované poradny poskytovaly pouze lékařský

příspěvovatelé ministerstvo sociálních věcí, okresní úřad, ministerstvo zdravotnictví (Výroční zpráva z roku 1933, s. 5). K Vánočnímu stromu republiky Výroční zpráva za rok 1925, s. 5; Výroční zpráva za rok 1936, s. 4. Druhý Vánoční strom republiky se objevil v roce 1930 ve Všetatech (Výroční zpráva za rok 1930, s. 5). V roce 1932 nebyla tato akce realizována pro nedostatek peněz: „Vánoční strom v Brandýse n. L. letos nebyl postaven, ježto postavení a opatření žárovek stojí dosti peněz“ (Výroční zpráva za rok 1931, s. 6). K tradici Vánočního stromu republiky Lukáš FASORA, Sirotek – Příklad sourozenců Kaldových a chovanců Americké domoviny, in: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, edd. Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř, Libor Vykoupil, Brno 2006, s. 342.

program, kompletní zajišťovaly vedle lékařské péče také různé konzultace a rady ohledně těhotenství a novorozenců.¹³²

Tento spolek vznikl v roce 1917 jako Okresní sdružení žen, jehož hlavním posláním bylo v době nedostatku potravin během 1. světové války zajistit základní stravu pro kojence – mléko, cukr, krupici. Spolek byl finančně podporován okresním hejtmanstvím i dobrovolníky, hlavně ženami. Sdružení žen se později přejmenovalo na Ochranu matek a kojenců a od roku 1925 neslo název Československá ochrana matek a dětí. Spolek tvořil odbor Okresní péče o mládež.¹³³

Vedle péče o kojence rozšířil svou působnost i na kojící a těhotné matky a děti do šesti let. Hlavním posláním byla snaha snížit úmrtnost malých dětí, která po válce dosahovala stále ještě vysokých čísel (kupř. v roce 1923 zemřelo v brandýském okrese 17 % dětí do pěti let). Právě péče o nejmenší děti měla do budoucna zajistit kvalitní a zdravou populaci.¹³⁴

Velký důraz se kladl na preventivní péči a spolek se snažil přesvědčit těhotné ženy a matky malých dětí, aby pravidelně docházely do poradny. Za tímto účelem spolek vydržoval v Brandýse nad Labem bezplatnou poradnu pro celý okres, kde byl každou středu odpoledne přítomen lékař. V polovině roku

¹³² A. TVRDOŇ, Péče co chudé a péče o mládež II, s. 50–53.

¹³³ K historii Čs. Ochrany matek a dětí v Brandýse nad Labem stručně Výroční zpráva za rok 1926, s. 6. Spolek vyšel z Okresní péče pro mládež na popud svolání zemské komise k ženám, viz Alois Říha, Ze vzpomínek, Výroční zpráva za rok 1928, Brandýs nad Labem 1930, s. 15–16. Že zájem o kojenecké akce rostl, dokazují tyto záznamy: „Sdružení v roce 1917, kdy zahájilo svoji činnost, pomáhalo 70 kojencům, v roce 1918 120 kojencům ... hlavně z Brandýsa a ze St. Boleslavi a okolí” (Zpráva o činnosti okresního ženského sdružení při okresní komisi pro péči o mládež v Brandýse n. L. za rok 1920, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 71, kt. 3). K reorganizaci Všem okresním komisím pro péči o mládež, sirotčím spolkům a organizacím, jim na roveň postaveným v Čechách, na Moravě a ve Slezku, SOkA Přemyšlení, OPM, in. č. 14, kt. 3; Marie TRNKOVÁ, Pracovní program a řád odborů ochrany matek a kojenců na Moravě, Brno 1924, s. 21–30.

¹³⁴ Výroční zpráva za rok 1923, s. 6; Úřední dopis Okresní správě politické v Brandýse nad Labem ze dne 12. března 1924 k umístění do okresní nemocnice s domácím řádem a instrukcemi personálu, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; Inventář poradny ochrany matek a dětí z roku 1923, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17.

1923 přibyla nová poradna v Kostelci nad Labem, fungovala však pouze jeden rok. Obě poradny se původně nacházely v ordinacích tamních lékařů. Státní zdravotní rada však nedoporučovala umístění poraden v lékařských ordinacích, a proto byly obě dosavadní poradny zavřeny.¹³⁵

V zápětí ochrana matek a dětí získala nové prostory v budově okresní nemocenské pokladny v Brandýse nad Labem, které si na své náklady moderně a hygienicky vybavila. Velkou pomoc poskytl známý vynálezce secího stroje, brandýský továrník František Melichar, jenž poradně daroval část zařízení. V následujícím roce přispěla nemalou finanční částkou i Okresní správní komise v Brandýse nad Labem. Naopak ministerstvo zdravotnictví z důvodu nedostatku peněz zamítlo pro tyto účely přidělit brandýské poradně zvláštní dotaci. S otevřením nové poradny se rozšířil i zdravotnický tým, když k ošetřujícímu lékaři přibyla i školená sociální pracovnice, která také docházela na kontroly do rodin.¹³⁶

Nastupující hospodářská krize činnost spolku ochromila. Příjmy Čs. ochrany matek a dětí poklesly na minimum a nedostatek peněz vedl mimo jiné i k propuštění sociální pracovnice, neboť se nedostávalo peněz na její mzdu. V roce 1929 došlo k dalšímu přestěhování poradny, tentokrát do středu města ke kostelu, do budovy bývalého okresního hejtmanství, kde město poskytlo pro tyto účely dvě velké místnosti. Na

¹³⁵ Instrukce pro lékařské a administrativní vedení poradny Ochrany matek a dětí v Brandýse nad Labem z roku 1925, SOKA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; Statut bezplatné poradny pro těhotné, kojící matky a děti do 6 let v nové budově Okresní nemocenské pokladny v Brandýse n. Labem z roku 1925, SOKA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; M. TRNKOVÁ, Pracovní program, s. 49–66.

¹³⁶ Výroční zpráva za rok 1924, s. 8–9; Poradna matek v Čelákovících od 1. 1. 1934, SOKA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; Poradna matek a dětí v Kostelci n/L od 1. ledna 1934, SOKA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; Poradna matek ve Všetatech, SOKA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17.

jejich zařízení se podílela řada firem a podnikatelů z okresu.¹³⁷

Přesto ale v roce 1933, v období vzrůstající hospodářské krize, příjmy spolku prudce stouply, a to zvláště díky dotacím ze strany ministerstva zdravotnictví, ministerstva sociální péče a Ústřední sociální pojišťovny, které dohromady přispěly částkou 7 700 Kč. V závěru tohoto roku proto mohla ochrana matek a dětí zřídit dva nové odbory, působící v Čelákovících a v Kostelci nad Labem. Jejich bezplatná poradna, umístěná v prostorách radnic obou zmíněných měst, byla otevřená dvakrát v měsíci. Následující rok přibyla v brandýském okrese další bezplatná poradna pro matku a dítě v budově nové školy ve Všetatech.¹³⁸

Děti byly váženy, měřeny a podrobeny lékařské prohlídce. Kromě lékařské péče zde matky mohly získat právní radu, pomoc při vymáhání alimentů a chudé matky také podporu formou peněžního příspěvku, potravin, léků či dětského prádla. Dětské prádlo se stalo zároveň jakýmsi lákadlem pro chudé matky; ty, které chodily do poradny pravidelně, získaly „prádélko“ jako prémii. K dostání byly též poučné letáčky a knihy, které byly zdarma rozdávány v poradnách.¹³⁹

Působení spolku nezůstalo bez odezvy a počet návštěv narůstal. V roce 1924, kdy poradna v Brandýse nad Labem již celoročně fungovala, přišlo na vyšetření 126 matek, 350 dětí do 1 roku a 280 dětí do 6 let. V následujícím roce návštěvnost

¹³⁷ Výroční zpráva za rok 1928, s. 6. a za rok 1929, s. 21.

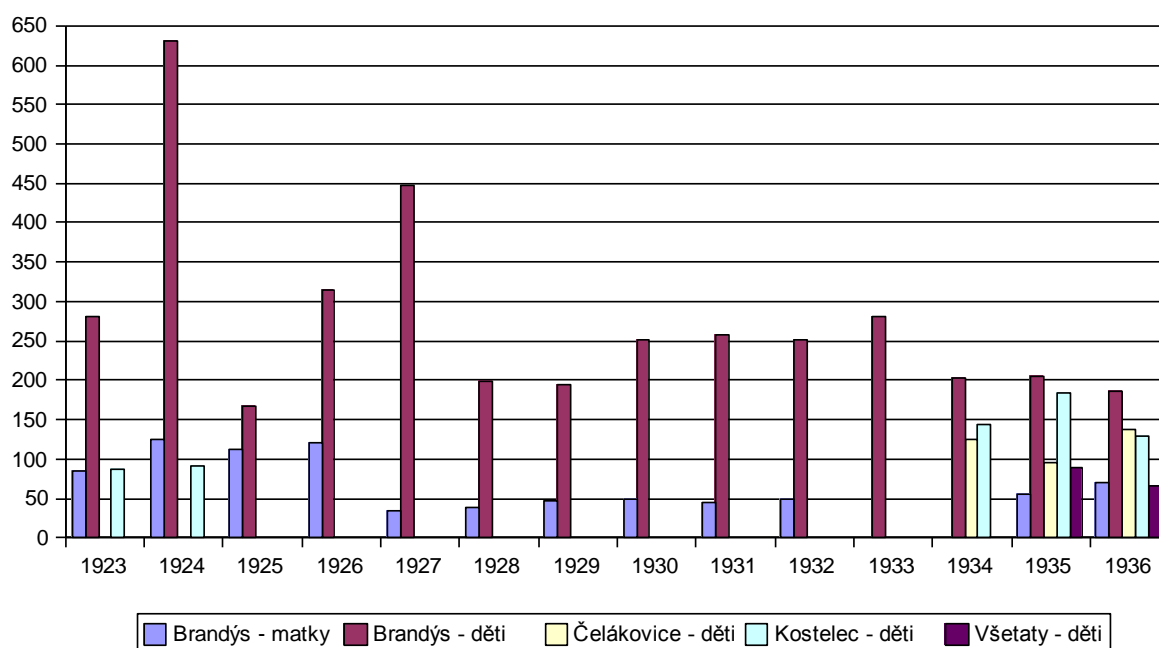
¹³⁸ Výroční zpráva za rok 1933, s. 8 a za rok 1934, s. 15.

¹³⁹ Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Brandýse n/L za rok 1936, 1937, 1938, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Čelákovících za rok 1936, 1937, 1938, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Kostelci n/L za rok 1936, 1937, 1938, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17; Zpráva o činnosti poradny pro matky a děti v Všetatech za rok 1936, 1937, 1938, SOkA Přemyšlení, in. č. 190, kt. 17.

sice poklesla, ale do poradny přesto zavítalo 112 matek, 153 dětí do 1 roku a 15 dětí do 6 let. Četnost návštěv si udržela více méně stabilní hladinu, jak ukazuje graf č.4. K jistému snížení v brandýské poradně došlo až po roce 1934 zřízením dalších tří poraden v brandýském okrese, které převzaly do své péče část dětí.

Graf č.4:

Počet matek a dětí v poradnách

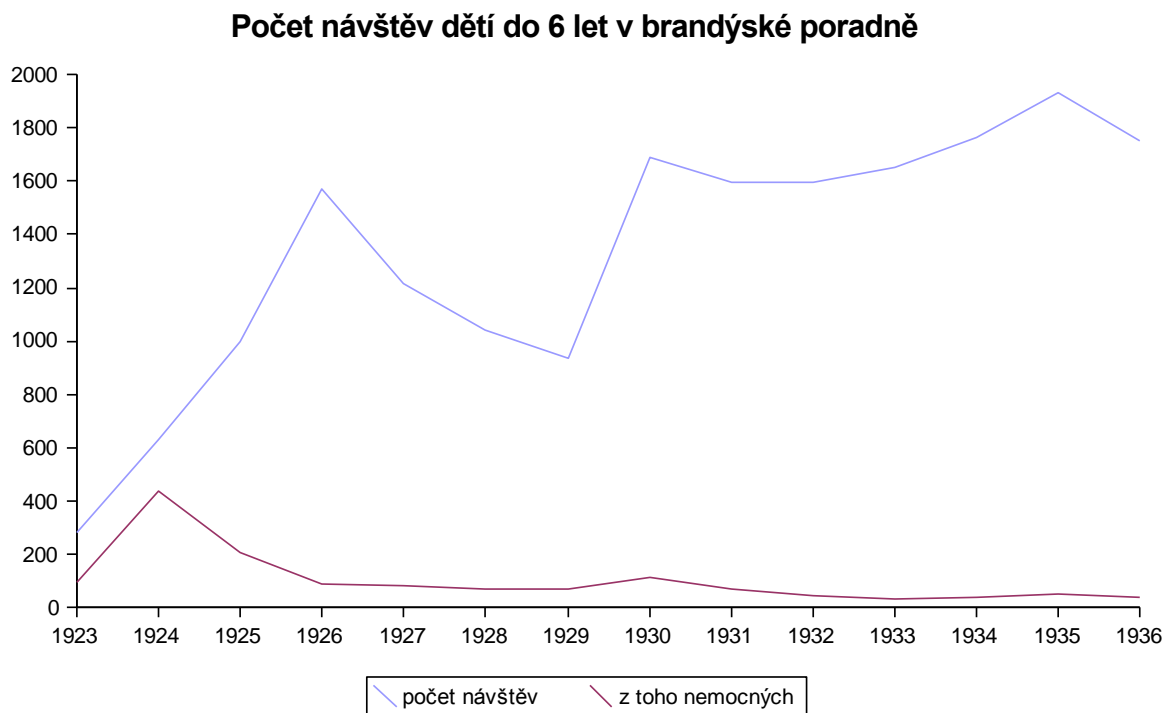
*Počet dětí v roce 1924 nelze přesně stanovit, neboť údaj z výroční zprávy k tomuto roku zachycuje i opakované návštěvy.

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

K nejčastějším nemocem, kterými malé děti trpěly, patřila vrozená slabost, porucha výživy a nemocné dýchací cesty, dále tuberkulóza, křivice, kožní nemoci a další. Pravidelná zdravotní péče však nemocnost malých dětí rapidně zmenšovala, velkým přínosem pak bylo zavedení hromadného očkování proti záškrtu v polovině třicátých let, při němž Československá

ochrana matek a dětí spolupracovala. Zatímco návštěvnost poradny ve sledovaném období narůstala, počet nemocných dětí měl sestupnou tendenci (viz graf č.5).

Graf č. 5:

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936

Významnou roli při šíření úcty a vážnosti k matce a mateřství mezi nejširší vrstvy obyvatelstva sehrála strana československých socialistů, která toto téma zařadila do svého výchovného programu. Také místní obyvatelstvo pod vedením učitelů uspořádalo v létě roku 1925 na počest matek, zejména chudých, pietní slavnost nazvanou Úcta k matkám. V rámci slavnosti se odehrál v dopoledních hodinách koncert, poté se průvod odebral na hřbitov, kde děti u opuštěného hrobu chudé matky položily květiny a přednesly básně. Na odpolední dětské veselici promluvil starosta Brandýsa nad Labem, předseda

okresní správní komise a sekretářka Ochrany matek a dětí z Prahy.¹⁴⁰

Mimo poradny bylo ochranou matek a dětí podporováno několik potřebných matek. Dále se spolek postaral o umístování sirotků v sirotčinci, později hledal rodiny, které by se postaraly o bezprizorní děti. Dále spolek zajišťoval doporučení chudých matek k porodu v útulku na pražské Štvanici a svobodných rodiček do zemské porodnice.

Brandýská pobočka Čs. ochrany matek a dětí čítala kolem 500 členek. Celkový počet členů vzrostl v polovině třicátých let, kdy vznikly další pobočky v Čelákovících, Kostelci nad Labem a Všetatech. Ve vedení se angažovaly převážně ženy, a to manželky významných mužů regionu. Ve dvacátých letech spolku předsedala manželka vládního rady Berta Řihová, jejíž muž JUDr. Alois Říha stál zároveň v čele Okresní péče o mládež i Masarykovy ligy proti tuberkulóze v Brandýse nad Labem a působil též v tamní pobočce Československého Červeného kříže.¹⁴¹ Ve vedení spolku se dále uplatňovaly například manželky obchodníka, stavitele či ředitele gymnázia, ve třicátých letech též místní učitelka.¹⁴²

Příjmy Odboru ochrany matek a dětí tvořily vedle členských příspěvků zejména dotace ministerstva sociálních věcí, podstatně menší část představovaly dary jednotlivců, spolků či okresní politické správy. Čas od času přispěly do spolkového rozpočtu ministerstvo zdravotnictví, Okresní správní komise a

¹⁴⁰ Výroční zpráva za rok 1925, s. 9.

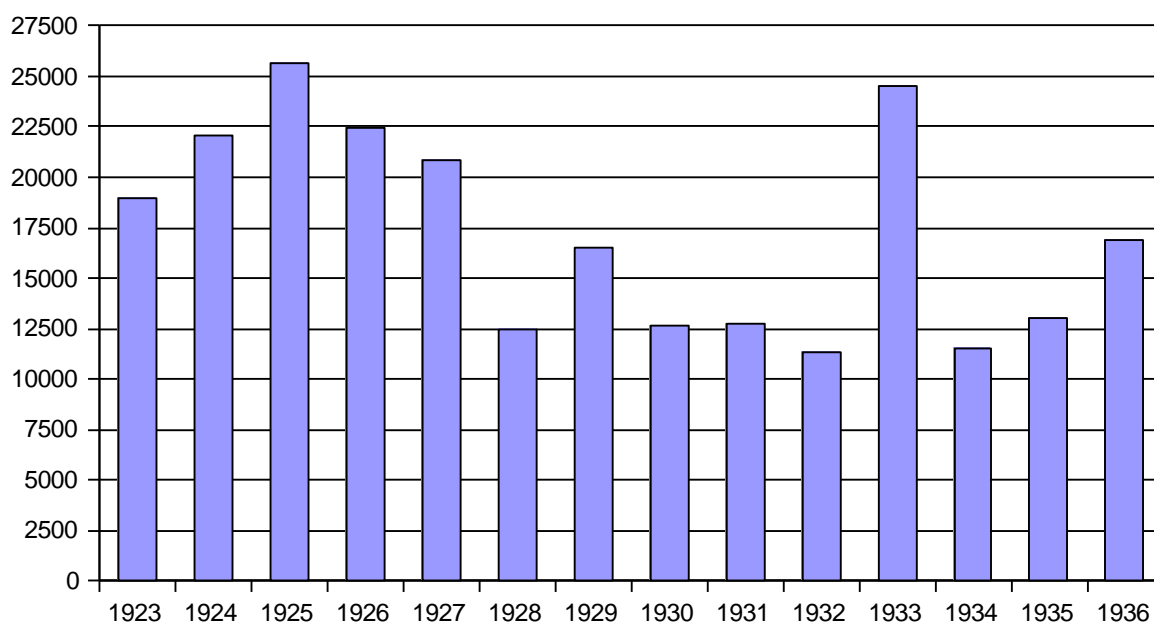
¹⁴¹ Tato mnohočetná členství se vyskytují poměrně často. Např. v roce 1934 byl okresní hejtman Jan Faltis předsedou MLTbc, místopředsedou ČsČK a členem OPM. Jeho manželka byla členkou OMD (Výroční zpráva za rok 1934, s. 2). V roce 1930 se stal předsedou ČsČK, místopředsedou OPM a členem MLTbc Josef Čermák (Výroční zpráva za rok 1930, s. 2).

¹⁴² Tak např. v roce 1935 čítala pobočka Ochrany matek a dětí v Brandýse n. L. 223 členů, v Čelákovících 93 členů, v Kostelci n. L. 130 členů, ve Všetatech 162 členů (Výroční zpráva za rok 1935, s. 5–6).

Ústřední sociální pojišťovna. Největší pravidelné příjmy však plynuly z různých dobročinných akcí, mezi nimiž pravidelné místo zaujaly školami a obcemi pořádané květnové slavnosti¹⁴³ u příležitosti svátku matek, při nichž děti prodávaly jabloňové květy. Vývoj příjmů znázorňuje graf č.6. Nejevily ani stabilní růst ani pokles, byly spíše rozkolísané. Větší příjmy jsou patrné ve dvacátých letech, naproti tomu ve třicátých letech se zmenšily. To bylo způsobeno pravděpodobně zvyšujícím se počtem poraden na okrese. Vyšší příjem v roce 1933 můžeme zdůvodnit navýšením státních subvencí (o tom již dříve) a účetní položkou „průběžné“, která se jinak neobjevuje.

Graf č.6:

Roční příjmy Čs. ochrany matek a dětí

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

6. 3. Československý Červený kříž

Československý Červený kříž byl založen v roce 1919 jako člen Mezinárodní organizace Červených křížů v Ženevě a Ligy

¹⁴³ Květinová slavnost a prodávání jabloňových květů navazovala pravděpodobně na „květinové dny ve prospěch vdov a sirotků padlých“, kdy se rozdávaly bílé květy (I. Šedivý, Češi, české země, s. 256 – 257).

Červených křížů v Paříži. Jeho úkolem bylo provádět dobrovolnou sociální a zdravotní péči v míru i ve válce.¹⁴⁴

Organizačně se spolek dělil na dvě části, a to na spolkovou (tzv. ústavní organizaci) a na výkonnou kancelář (tzv. výkonnou organizaci), kdy základem Československého Červeného kříže byl výkonný výbor, kterému stálo v čele prezidium. To se opíralo o shromáždění delegátů a o valnou hromadu. Dále se spolek dělil na čtyři divize, z nichž každá měla pod sebou své župní, okresní a dobrovolné pracovníky v jednotlivých pobočkách.

Naproti tomu výkonná kancelář se skládala z ústředního ředitelství, které se dělilo na pět odborů, a to: propagační, hospodářský, zdravotní, sociální a Dorostu Červeného kříže. V čele kanceláře byl ústřední ředitel, v čele spolku předseda. Toho potvrzoval prezident republiky, který byl zároveň čestným předsedou. Spojení mezi kanceláří a spolkovou organizací bylo tvořeno organizačním komitétem, který se skládal z předsedy, ústředního ředitele, ředitele české divize a z ředitelů odborů.¹⁴⁵

Z polostátních institucí měl Československý Červený kříž nejbližší k Masarykově lize proti tuberkulóze, s jehož ústředím uzavřel dne 28. dubna 1921 spolupráci, která se odvíjela za podmínek, že nedojde k spojení s Československým Červeným křížem. Ústředí Masarykovy ligy mělo mít svého zástupce v hlavním stanu Československého Červeného kříže, na nižších úrovních (tj. na okresech) pak měly obě instituce vzájemně spolupracovat a bude-li to možné zřídit i společnou kancelář. Masarykova liga vyřizovala všechny věci týkající se tuberkulózy, pokud byla předmětem sociálně-zdravotní dobrovolné

¹⁴⁴ A. TVRDOŇ, Péče o chudé a péče o mládež II, s. 71–72.

¹⁴⁵ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 204–205.

péče. Ústředí Masarykovy ligy mimo vánoční školní koledu a případný vánoční prodej známek nepodnikalo žádné hromadné veřejné sbírky. Nakonec Masarykova liga pokládala za svou povinnost podporovat veškeré sociální akce Československého Červeného kříže.¹⁴⁶

V samotném Brandýse byl Československý Červený kříž nově založen v roce 1919 a nenavazoval na svého předchůdce, a to na Zemský pomocný spolek Červeného kříže pro království české mužského a ženského odštěpného spolku Červeného kříže v Brandýse n. L., který byl založen v roce 1889 a v roce 1911 měl 111 členů. Ten byl totiž součástí Rakouského Červeného kříže.¹⁴⁷

Peníze, které se nacházely na jeho účtech, byly 1. července 1921 převedeny na Československý Červený kříž v Brandýse n. L. Celková částka činila 16 067 Kč a 53 haléřů. Československý Červený kříž se zaměřoval hlavně na zdravotní péči. Tady viděl možnost, jak odstranit sociální problémy ve společnosti. Snažil se působit co nejvíce na školní mládež. Současně řešil i problémy týkající se vojenských záležitostí. To vyplývalo z podstaty spolku, která měl v době míru pomáhat sociálně slabým a v době války raněným vojákům.¹⁴⁸

¹⁴⁶ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulosity, s. 205–206.

¹⁴⁷ K datu založení české pobočky Rakouského Červeného kříže a její činnosti Výroční zpráva za rok 1911 odštěpného spolku v Brandýse n. L., SOKA Přemyšlení, in. č. 71, kt. 1. V této době byl předsedou Judr. Josef Kladrubský (c. k. okresní hejtman), místopředsedou Judr. Josef Jiskra (advokát a starosta města), jednatelem Mudr. Miroslav Čermák (c.k. okresní lékař), pokladníkem Karel Zdráhal (ředitel škol). Výbor byl šestičlenný ve složení: František Hradecký (starosta města St. Boleslavi, Jan Matouš (děkan), MG.Ph. Leopold Průcha (lékárník), Judr. Richard Ullmann (advokát), Hugo Schwab (obchodník), Jindřich Žert (okresní starosta). Spolek měl 1 zařízení pro 5 důstojníků a 5 mužů.

¹⁴⁸ Výroční zpráva za rok 1928, s. 23: „ Je proto dále nutno v zájmu zdraví celé společnosti propagovati všemožně i hygienu zdravého bydlení. Působiti na slabé a netečné, nabádati je k tomu, aby o zdraví své a svých dětí řádně pečovali. Červený kříž pracuje na poli sociálně – zdravotní péče společně s ostatními humánními spolky na okrese, mající jeden společný cíl: pomáhati, kde je třeba, odstraňovati příčiny nouze a strastí.” K počátkům také K. MENCÍK, Poradny humánních spolků, s. 73.

Ve dvacátých letech dával právní rady válečným vysloužilcům ohledně důchodu. Pomáhal obci baráčníků při zajišťování jejich humanitních akcí. Vyřídil osobám podezřelým z tuberkulózy plic rentgenování ve zdravotní stanici Červeného kříže za režijní poplatky. Pro převoz těchto pacientů zakoupil sanitní vůz. Řešil pro nás i dost kuriózní případy: finanční příspěvek invalidovi na zakoupení sbírky zvláštních přírodnin, aby ji mohl ukazovat po školách, nebo zbavení svéprávnosti jistého občana z Jenštejna.¹⁴⁹

V neposlední řadě se snažil v každé obci zřídit „samaritánské čtyry“. V dnešním jazyce by se jednalo o kurzy první pomoci dávané hasičským sborům, které postupem doby vybavili lehátkem a lékárníčkou. Ty měly v případě neštěstí zajistit první ošetření.¹⁵⁰

Od roku 1925 začal Československý Červený kříž provozovat zubní ordinaci a pravidelné lékařské prohlídky dětí povinných školou. Zubní prohlídky prováděla zubní lékařka Brynychová - Netolická¹⁵¹, která v tomto roce prohlédla chrup u 2 377 dětí ze 16 škol. Zubní prohlídky byly vykonány v těchto školách: v Brandýse n. L. v Obecné chlapecké a dívčí, v Měšťanské chlapecké a dívčí, v Rodinné a ve Státním reálném gymnáziu, ve Staré Boleslavi v Obecné chlapecké a dívčí, v Měšťanské chlapecké a dívčí, v Kostelci n. L. v Obecné smíšené, v

¹⁴⁹ K sanitnímu vozu blíže Výroční zpráva za rok 1929, s. 24. O příspěvku na sbírku přírodnin Výroční zpráva za rok 1923, s. 8. O zbavení svéprávnosti Výroční zpráva za rok 1926, s. 10: „Zárokem naším zbaven svéprávnosti 60 letý F. V. z Jenštejna, který zděděné jmění začal kvapem promarňovati. Jméni zabaveno a uloženo a po částech se mu z něho vyplácí na živobytí.“

¹⁵⁰ O založení Výroční zpráva z roku z roku 1923, s. 9. V roce 1926 byl ustanoven „župní samaritský sbor“ (Výroční zpráva za rok 1926, s. 16). Složení a správní rozdělení viz Výroční zpráva za rok 1927, s. 16–17. V čele byl Josef Čermák (ředitel okresní nemocnice a pojišťovny), jednatelem Mudr. František Chour (státní obvodový lékař a župní samaritský instruktor), pokladníkem Karel Menčík (tajemník sociální péče a župní samaritský dozorce), za hasičskou župu Jan Barvich (obchodník), Emanuel Šedivý (učitel) a Karel Rejkuba (strojník). Okres byl rozdělen na šest obvodů a to Brandýs n. L., St. Boleslav, Čelákovice, Jirny, Kostelec n. L. a Líbeznice.

¹⁵¹ Viz poznámka č. 117.

Měšťanské chlapecké a dívčí, v Nehvizdech, v Šestajovicích a Mstěticích. K dopravení do vzdálených škol jim zapůjčil osobní automobil pan Max Passer. Postupem času se zubní prohlídky konaly i v jiných školách brandýského okresu.¹⁵²

Pravidelné prohlídky dětí prováděl jako první praktický a pokladenský lékař Jan Rosenbaun, který působil v Jirnech. Později se připojují i jiní lékaři. Z prvních prohlídek vyplynuly tyto zdravotní problémy: zduřelé žlázy, zvětšené mandle, defekty vzrůstu kostry, choroby oční, ušní, srdeční a v neposlední řadě „znečištěná hlava“. Lékařské ošetření, léky a rybí tuk byly dětem nemajetných rodičů dávány zdarma. K těmto rodinám chodila na kontrolu „sociální sestra“ a upozorňovala na různé hygienické závady v domácnostech. Od roku 1929 se provádělo pravidelné očkování proti záškrtu, a to Ramonovým sérem. Do roku 1936 bylo očkováno 5 818 dětí brandýského okresu.¹⁵³

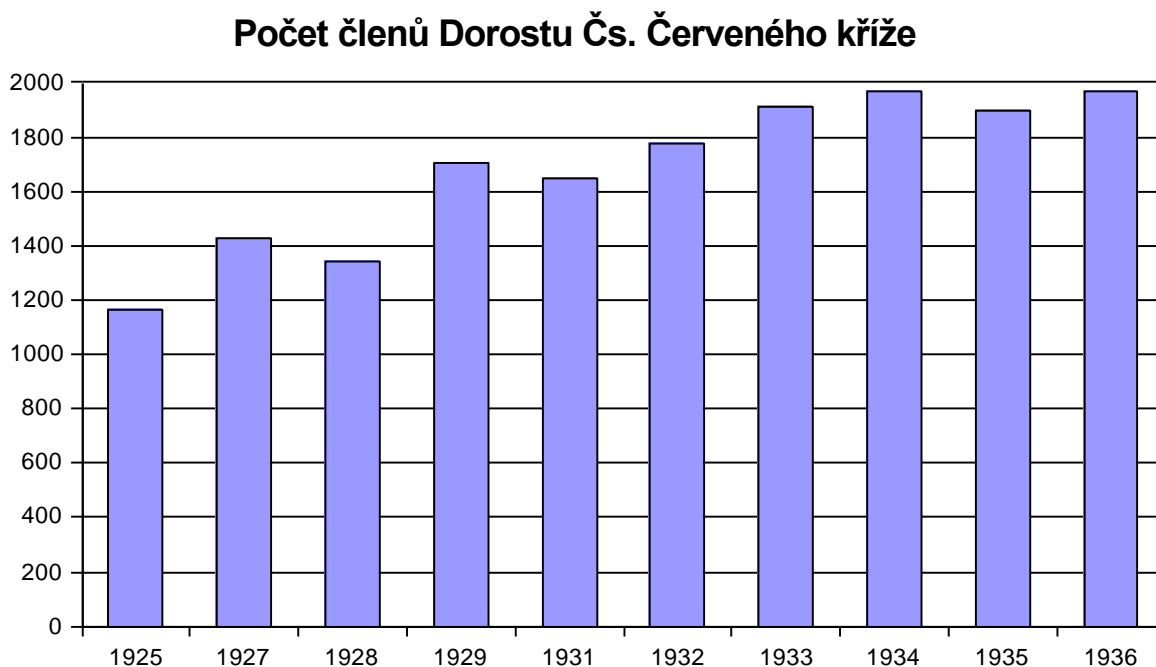
Aby vliv Červeného kříže měl co nejlepší výsledky na zdravotně sociálním poli, bylo nutné vytvořit organizace dorostu Československého Červeného kříže. Na vznik těchto skupin se organizačně podíleli učitelé a učitelky ze škol působících na okrese. V roce 1923 jich bylo 16, v roce 1936 dosahoval počet škol již čísla 26. I počet členů dorostu měl stoupající tendenci (viz graf č.7). Brandýský dorost spadl spolu s pěti dalšími okresy do kolínské župy Československého Červeného kříže. Zúčastněné školy musely každý rok vyplňovat dotazník o činnosti svého dorostu. Ta spočívala v prohlubování

¹⁵² O zubní péči a o lékařských prohlídkách prvně Výroční zpráva za rok 1925, s. 10–11.

¹⁵³ Ve Výroční zprávě za rok 1926, s. 9–10 se objevují tato jména lékařů: J. Rosenbaun, J. Heteš, O. Šarapatka a J. Horák. O těchto lékařských akcích a svých závěrech v téže výroční zprávě J. Rosenbaun: „Nejnápadnější bylo, že na každé škole jsou zdravotní poměry žactva rozdílné. Nejzdravější děti našel jsem ve Mstěticích, kde chodí jen děti zemědělských dělníků. Hůře již bylo v Jirnech, kde jsem shledal ve škole několik duševně chorých a i procento tělesného zdraví bylo nižší. Horší ještě dojem dělala škola městyse Nehvizd.“ O očkování Výroční zpráva za rok 1934, s. 16–17.

hygienických návyku u dětí a mládeže. Jednalo se hlavně o školní, osobní a zubní péči.¹⁵⁴

Graf č.7:

*Pro rok 1923, 1924, 1926 a 1930 chybí statistické údaje.

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923–1936.

Od třicátých let se pořádaly slavnosti „Míru Červeného kříže“. Na každý rok Československý Červený kříž stanovil určité heslo a k němu uspořádal poučný a zábavný program. Konala se také pravidelná pietní vzpomínka obětem války u základního kamene pomníku padlých, který se nacházel na brandýském náměstí. Zpočátku probíhala na „Bílou sobotu“, v roce 1934 se přejmenovala na „dvouminutový klid“.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Výroční zpráva za rok 1923, s. 8–9; Výroční zpráva za rok 1936, s. 8–9. Výsledky, kterých se dosáhlo, přibližuje Výroční zpráva z roku 1936, s. 8, kde se píše: „Dorost myje si před přesnídávkou ruce. Na 2 školách má ručníky a umyvadla u záchodů. Na 13. šk. zaveden záchodový papír. Pravidelné lékařské prohlídky mají 4 školy. Ve 12 šk. se Dorost pravidelně měří a váží. Pastování zavedeno na 5, přezouvání na 8 školách. Šatnu má 6, el. vysavač 3, hřiště 11, sprchy 4 školy. V 18 školách pracuje Dorost na škol. zahradách, v 10 vaří ve školní kuchyni, v 11 pěstuje květiny za okny, ve 13 má lékárničku a rozhlasový přijímač.“

¹⁵⁵ „Péči učitelstva škol brandýských byla konána slavnost „Míru Čsl. Červeného kříže v pátek dne 18. března 1932 v Sokolovně s heslem: „Vděk stáří“. Žactvo škol brandýských velmi zdařile program

V době hospodářské krize byly pořádány akce na podporu nezaměstnaných v ročních intervalech. Jednalo se hlavně o potravinové dávky, a to chleba, krupice, rýže, mouka, cukr, sádlo, hrách, žitná káva, cikorka a brambory. Z nepotravinových dávek se rozdávalo hlavně mýdlo. Z ministerstva sociálních věcí byly zasílány potravinové poukázky, které byly prostřednictvím okresního úřadu ve spolupráci s obcemi, odborovými organizacemi a humanitními spolky rozdělovány do těch obcí, které byly nezaměstnaností nejvíce postiženy.¹⁵⁶

V těchto kritických dobách pomáhala i armáda, která vyvažovala pro chudé děti. Finanční příspěvky dal například spolkový pivovar a firma Melichar-Umrath z Brandýsa nad Labem nebo firma Volman Čelákovice. Oba jmenované podniky byly známy výrobou zemědělských strojů. Přicházely dary i od drobných živnostníků či jednotlivců.¹⁵⁷

Pro svou činnost spolek získával finance z různých zdrojů. Ve dvacátých letech to bývaly vojenské koncerty s ohňostrojem, zaštiťované velitelem první dělostřelecké brigády podplukovníkem Ferdinandem Hanischem, později doplňovaly rozpočet peníze vybrané na slavnostech „Míru Červeného kříže“ nebo peníze z různých nadací a fondů, jakož i z bývalého mužského a ženského rakouského Červeného kříže.¹⁵⁸

Příjmy spolku byly celkem stabilní a vysoké, jak ukazuje graf č.8. Jenom ve třech letech je patrný pokles. V roce 1927

dvakrát provedlo a to o 3. hodině odpolední pro děti a večer pro dospělé. Při odpolední slavnosti poděleno bylo 50 starců a stařen velikonočními mazanci, vajíčky, cukrem aj.” (Výroční zpráva za rok 1932, s. 9). K pietnímu aktu Výroční zpráva za rok 1930, s. 8; Výroční zpráva za rok 1933, s. 10.

¹⁵⁶ Výroční zpráva za rok 1931, s. 9–10; Výroční zpráva za rok 1932, s. 12–13; Výroční zpráva za rok 1933, s. 12–14; Výroční zpráva za rok 1934, s. 19–20; Výroční zpráva za rok 1935, s. 8–9; Výroční zpráva za rok 1936, s. 9–10.

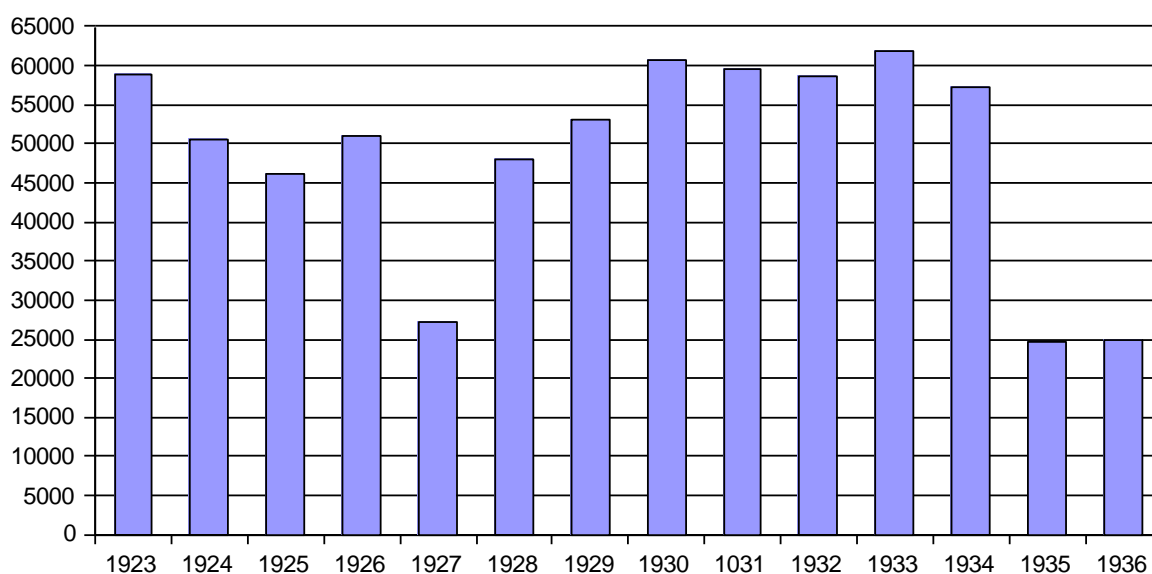
¹⁵⁷ Výroční zpráva za rok 1932, s. 12.

¹⁵⁸ Vojenské koncerty končí v roce 1932, od tohoto data se o nich nepíše (Výroční zpráva za rok 1933, s. 10). Mírové slavnosti se objevují od roku 1931 (Výroční zpráva za rok 1932, s. 8).

to bylo způsobeno zrušením pravidelného koncertu a vyššími výdaji. Pro roky 1935 a 1936 byl důvodem poklesu propad výtěžku z akcí na nezaměstnané. Zajímavé je, že v pokladních zprávách tohoto spolku se neseťkáváme s pojmem „subvence“. Patrně příjmy této instituce nebyly tolik závislé na financích státu.

Graf č.8:

Roční příjmy Čs. Červeného kříže

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

6. 4. Okresní Masarykova liga proti tuberkulóze

Masarykova liga proti tuberkulóze patřila mezi pět protituberkulózních spolků, jejich působnost se týkala celého státu nebo alespoň jedné země.¹⁵⁹ Za zakladatele se považuje MUDr. Čeněk Ježdík, jenž pronesl na toto téma dne 24. dubna 1919 manifestační řeč na schůzi v Reprezentačním domě města Prahy. Samotná organizace byla založena 19. července 1919 a

¹⁵⁹ Jedná se o tyto spolky: Český zemský spolek pomocný pro nemocné, trpící plicními chorobami v Čechách, Deutscher Landeshilfsverein für Lungenkranke in Böhmen, Landeshilfsverein für Lungenkranke in Schlesien a Československý vědecký spolek protituberkulóze (J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 179.).

vytvářela tzv. ústřední svaz místních a pobočných spolků, které bojovaly proti tuberkulóze. V tomto svazu byly jak nově založené odbory Masarykovy ligy proti tuberkulóze, tak i odbory, které navazovaly na Český pomocný zemský spolek pro nemocné plicními chorobami v Čechách (1899) a Zemský spolek k potírání tuberkulózy na Moravě. Tuberkulóza patřila v této době k nejrozšířenější nakažlivé nemoci, která často končila smrtí. Na tuto chorobu neexistoval spolehlivý lék, a proto se proti ní bojovalo sociálními prostředky.¹⁶⁰

Organizace tohoto svazu se členila na Ústředí s ústřední kanceláří, odbory (krajské, okresní a místní), členy a sjezdy. Ústředí Masarykovy ligy se skládalo z pětičlenného představenstva a deseti dalších členů výboru. Tento počet mohl být navýšen kooptací. Tvořil čtyři odbory: finanční, organizační, propagační pro léčebnou péči a propagační pro sociální péči. Dále měl jednoho lékaře.¹⁶¹

Co se týče pracovního programu, snažilo se ústředí Masarykovy ligy zprostředkovávat zákonodárnou iniciativu, která by se týkala boje proti tuberkulóze. Staralo se a zajímalo o péči v léčebnách a jejich zřizování. Řídilo a zakládalo krajský odbor¹⁶² a okresní a místní odbory. Do roku 1921 bylo zřízeno již pět krajských (Praha, Plzeň, Hradec Králové, Brno, Ostrava), tři okresní (Karlín, Králův Městec, Ústí nad Orlicí) a devadesát šest místních lig. Mezi nimi byl i Brandýs nad Labem.¹⁶³

¹⁶⁰ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 179–180. Tuberkulóza se řadila spolu s pohlavními chorobami, rakovinou a trachomem do sociálních chorob. A. TVRDONĚ, Péče o chudé a péče o mládež II, s. 68–70.

¹⁶¹ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 181–187.

¹⁶² Ústředí počítalo, že vybuduje celkem devět krajských lig, a to: Pražskou, Plzeňskou, Královehradeckou, Brněnskou, Ostravskou, dvě na Slovensku, jednu na Podkarpatské Rusi a jednu v jižních Čechách. (J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 188.).

¹⁶³ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 188–194.

Základní jednotkou byla tzv. Stanice Masarykovy ligy, ústav neboli poradna. Stanice se dělily na dvě skupiny, a to podle toho, zda se nacházely v místnostech vlastních či pronajatých, anebo byly v soukromých ordinacích praktických lékařů. Do druhé skupiny spadal i brandýský ústav, který byl založen v roce 1920. Ten Masarykova liga proti tuberkulóze přijala do své správy od Zemského pomocného spolku pro nemocné plicními chorobami.¹⁶⁴

Poradna (stanice) měla svou vlastní kancelář, která se nacházela v domě politické správy. Prohlídky nemocných prováděl obvodní lékař František Chour. Předsedou spolku byl Jindřich Žert a zdravotním tajemníkem Karel Menčík.¹⁶⁵

V roce 1923 byla otevřena druhá poradna (stanice) v Kostelci nad Labem, kterou vedl doktor Emanuel Pochobraský, a již v tomto roce vykazovala velmi dobré výsledky. Přesto na příkaz zemské správy politické došlo v následujícím roce ke zrušení obou poraden u praktických lékařů. Musela být vybudována nová poradna, která by odpovídala zavedeným standardům. Z těchto důvodů došlo k přestěhování nejprve do domu okresní nemocenské pokladny a v roce 1929 do bývalého domu okresní politické správy.¹⁶⁶

Vyšetřovaným osobám, které jevíly určitý stupeň tuberkulózy, bylo různě vypomáháno. Často jim byly dávány teploměry, plivátka, léky a potraviny, jako například krupice,

¹⁶⁴ J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 253–254 a s. 268.

¹⁶⁵ „K tomuto cíli M. L. zřídila bezplatnou poradnu pro tuberkulosní v ordinaci p. MUDra Fr. Choura, obvodního lékaře v Brandýse n. L. na náměstí, kde poskytuje se tuberkulosou nemocným vyšetření a poučení, jak se mají v nemoci chovati a léčiti” (Výroční zpráva za rok 1922, s. 14). J. HŮLKA, Sociální přehled tuberkulózy, s. 268–269.

¹⁶⁶ K druhé poradně a jejím výsledkům Výroční zpráva za rok 1923, s. 12–13. Ke stěhování Výroční zpráva za rok 1924, s. 11; Výroční zpráva za rok 1929, s. 25–26. Jak vypadala ordinace, přibližuje Výroční zpráva za rok 1929, s. 26, kde je tento názorný popis: „Poradna jest řádně hygienicky upravena a na její zařízení dostalo se nám podpory z darů Ústřední sociální pojišťovny prostřednictvím našeho Ústředí.“

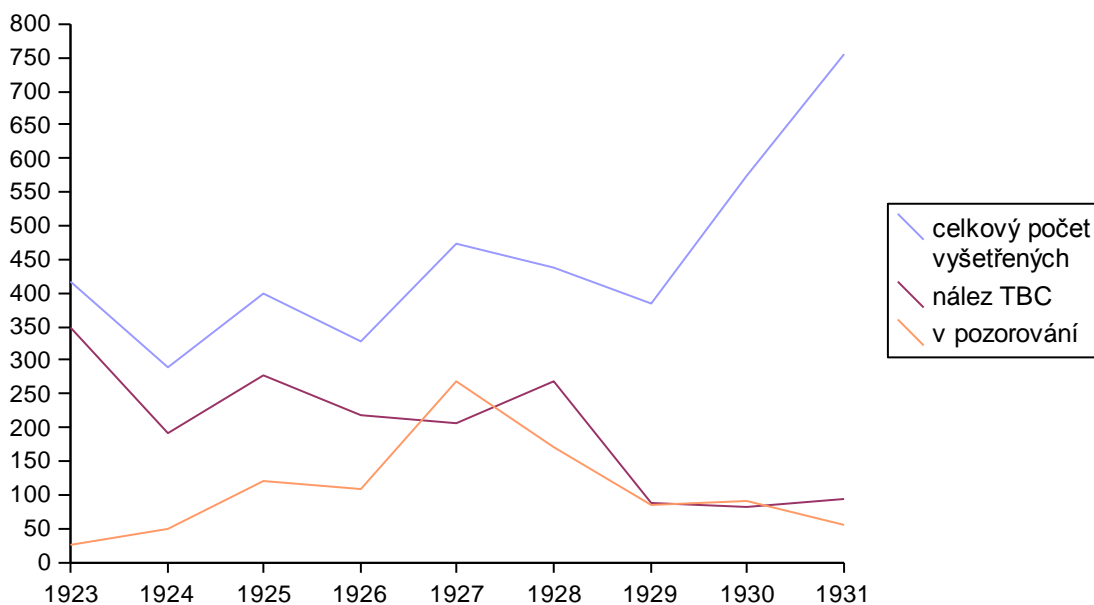
mouka, rýže, cukr, sádlo a chleba. Byly rozdávány různé propagační materiály. Konaly se přednášky, dokonce se hrálo ve školách tematicky zaměřené loutkové divadlo. Ve třicátých letech poskytoval rady a poučení mimo ordinální hodiny spolkový tajemník K. Menčík. Vážné případy byly díky zemskému úřadu bezplatně umístovány do léčeben a sanatorií. Jmenovitě se jednalo o mužské léčebny na Pleši, v Bukové, v Prosečnici, v Moravském Šternberku, v Kostelci nad Černými lesy a ženské léčebny v Žamberku, v Prosečnici, v Benešově, v Hostinném, ve Cvikově, v Prčici, ve Frýdlantě, v Městci Královém. Chlapci se léčili v Žamberku, dívky v Klatovech, v Šumperku a v Žamberku. Díky těmto opatřením došlo k rapidnímu snížení této vážné nemoci.¹⁶⁷

To je vidět i na grafu č.9 a č.10. Na prvně jmenovaném je znázorněno úspěšné tažení proti této nemoci. Ještě v roce 1923 jsou poměrně velká čísla nálezů tuberkulózy, která ale v třicátých letech rapidně klesla. Na druhém grafu můžeme sledovat zvyšující se důraz na prevenci. Bohužel nemáme k dispozici podrobnější statistická data mužů, žen a dětí pro třicátá léta, která by umožnila lépe porovnat zvyšující se zdravotní péči u jednotlivých skupin obyvatelstva. Přesto můžeme konstatovat, že díky spolupráci s ostatními spolky se výrazně zvýšil počet vyšetření dětí a částečně i žen. Naproti tomu muži vykazují kolísání.

¹⁶⁷ Výroční zpráva za rok 1923, s. 12–14; Výroční zpráva za rok 1923, s. 12–13; Výroční zpráva za rok 1928, s. 11; Výroční zpráva za rok 1934, s. 21.

Graf č.9:

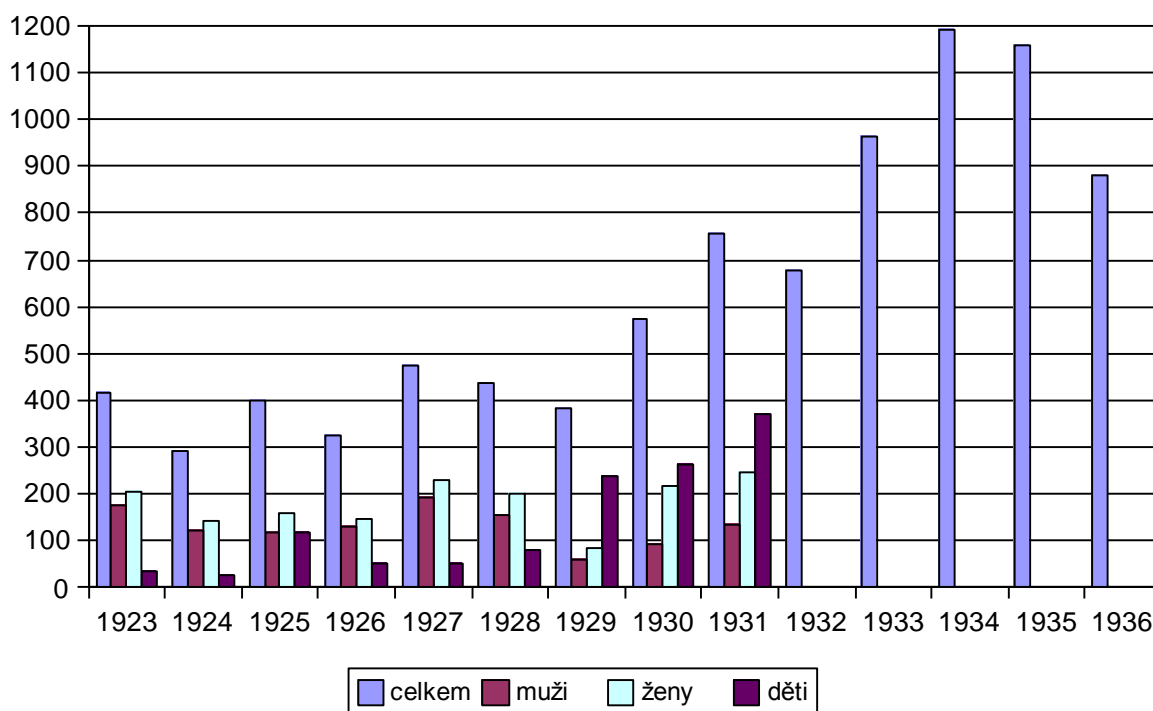
Vývoj tuberkulosy v letech 1923 - 1931

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

Graf č.10:

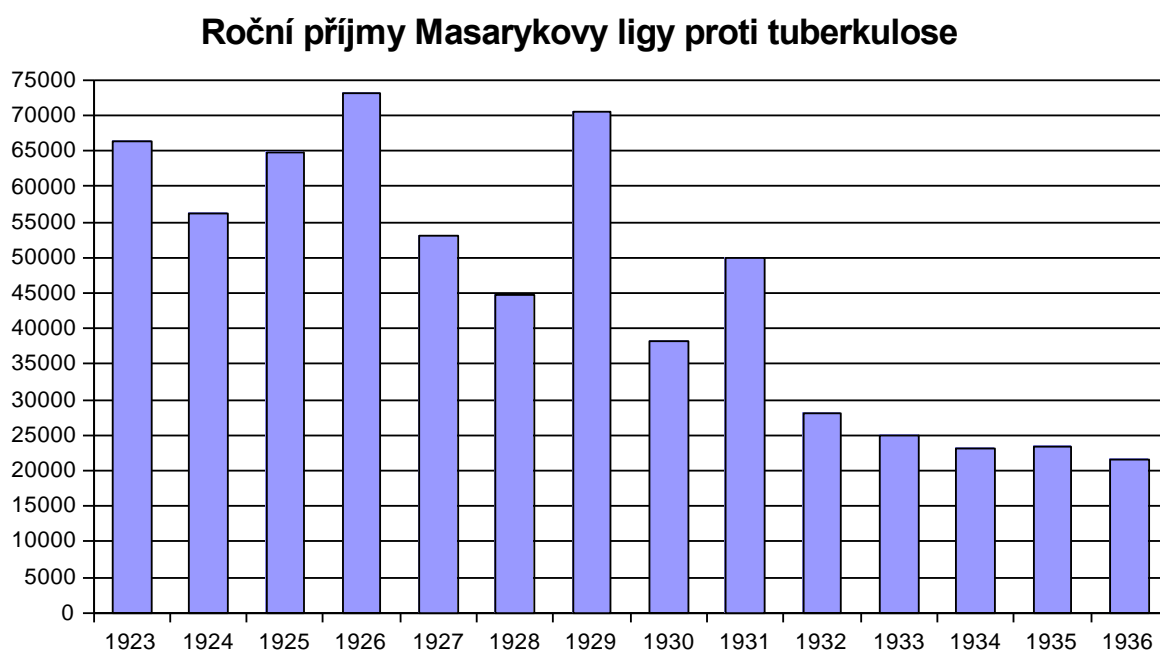
Počet lékařských vyšetření plicních chorob

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

Příjmy spolku byly získávány především z členských příspěvků, peněžních darů obcí a organizací, ze zábav, ze společných sbírek s Červeným křížem, z příspěvku na léčení svých pacientů od obcí a nemocenské pokladny. V neposlední řadě spolku plynuly subvence z ministerstva zdravotnictví. Ty ale bývaly nepravidelné, což způsobovalo v některých letech i finanční potíže (viz graf č.11). Důvodem mohlo být to, že jakmile došlo k snížení této nebezpečné nemoci, stát přerozdělil subvence do okresů, které ještě nedosáhly optimálních výsledků.¹⁶⁸

Graf č.11:

Pramen: Výroční zprávy za rok 1923-1936.

¹⁶⁸ Výroční zpráva za rok 1930, s. 13: „Členů čítá náš spolek 728. Bylo by si přáti, aby z 50.00 obyvatelů okresu alespoň 2% obyvatelstva se stalo členy našeho spolku a zaplatilo 5 Kč ročního příspěvku. Až přijde k Vám do domu výběřčí s archem, neodmítejte ho a přistupte za člena.“; Výroční zpráva za rok 1926, s. 14: „Při tanečních zábavách vybráno v měsíci lednu a únoru v Brandýse n. L., St. Boleslavi, Čelákovících, Popovicích, Toušeni, Vrábí a Zápech 3 911, 79 Kč.“ Výroční zpráva za rok 1932, s. 14: „Ministerstvo zdravotnictví pro nedostatek peněz neudělilo nám pro r. 1932 své subvence a proto jeví se značný hospodářský schodek spolku přes 4.000-Kč.“

7. Obecní sociálně-zdravotní péče o chudé

Péče o chudé spadala podle chudinského zákona a dalších zákonných norem do kompetence obecní samosprávy. Ta byla různorodá a záleželo na velikosti a finančních možnostech obcí. Snahou bylo vybudovat alespoň vlastní chorobinec či chudobinec. Realita byla ovšem jiná, některá města využívala pro tyto účely soukromé či polooficiální instituce působící na tomto poli, jiná, a to spíše vesnice, almužnictví, pastoušky či dokonce střídu. Ale o tom jsme podrobněji psali již dříve. Zde bychom se chtěli podívat na Prahu, která procházela v první polovině dvacátých let bouřlivým vývojem a dokázala převést chudinskou péči v sociálně-zdravotní péči o chudé, jejímž vrcholem bylo vybudování Masarykových domovů.

Dlouhotrvající válečný stav způsobil totální vyčerpání potravinových zdrojů, v jehož důsledku narůstal počet chudých pražských obyvatel. Jen od 1. ledna 1916 do 31. srpna 1917 převzal pražský chudinský ústav do své péče 334 starých a nemocných osob, z nichž zemřelo na podvýživu 160 lidí. Městský chudobinec i chorobinec se změnil ve vojenskou lazarety a dosavadní chovanci obou ústavů byli umístěni za peněžní náhradu v soukromých rodinách. Prostřednictvím pražského chudinského úřadu se denně rozdalo chudým přes 3 000 obědů, ale ani to nestačilo. Důvod byl prostý, nebylo více potravin. Za této situace se daly očekávat závažné problémy, jako je poválečná nezaměstnanost¹⁶⁹, váleční invalidé, zvýšená rozvodovost, zdravotní potíže v důsledku podvýživy, ale i rozšiřování Prahy o sousední obce, jejichž finanční situace nebude následkem válečných poměrů dobrá.¹⁷⁰

Hned po státním převratu dne 28. října 1918 nabídlo vrchní ředitelství chudinského úřadu hlavního města Prahy zvláštním podáním a deputací své služby Národnímu výboru. K nějaké

¹⁶⁹ Praha se podporami v nezaměstnanosti zabývala již v roce 1911. O tom J. RÁKOSNÍK, *Odvracená tvář*, s. 71–72.

¹⁷⁰ Zpráva úřadu chudinského o poměrech v době válečné, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII/86, f. 2–3, in. č. 7819; Budoucí úkoly úřadu chudinského král. hlav. města Prahy, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII/87, f. 1–2, in. č. 7819.

výraznější spolupráci však nedošlo. Chudinský úřad tak ve svém oběžníku z listopadu 1918 pouze informuje dosavadní ředitele chudinských okresů o správním uspořádání Československé republiky a o složení správního výboru Prahy, který nahradil dosavadní sbor obecních starších.

Pro chudinský úřad byla z tohoto pohledu důležitá ustavující schůze, která se konala 21. listopadu 1918 dopoledne za předsednictví Dr. Přemysla Šámala v přítomnosti 49 členů. Byli zde zvoleni tři náměstci a to Ferdinand Keller za Československou sociálně demokratickou stranu dělnickou, Josef Rolnágel za Českou státoprávní demokracii a Alois Simonides za Českou stranu socialistickou. Dále byla zvolena správní rada města o šestnácti členech, v níž zasedly i dvě ženy - Františka Plamínková za Českou stranu socialistickou a B. Sokolová¹⁷¹ za Českou stranu státoprávní. Nakonec proběhla volba nového vrchního ředitele ústavu chudých hlavního města Prahy. Stal se jím Josef Nosek, který nahradil dosavadního vrchního ředitele Emila Eduarda Fatku. V neposlední řadě zde byl přečten oběžník z 30. října 1918, který informoval o tom, že platí *„kontinuita úřadování a zůstane i co do osob vše při starém jako i organizace a působnost politických úřadu zůstávají teritoriálně i věcně nezměněny.“*¹⁷²

Co se vlastně očekávalo od pracovníků chudinské (sociální) péče, glosoval národní socialista PhDr. Petr Zenkl těmito slovy: *„Horlivosti takové jest potřeba, neboť jest obecným steskem, že některé orgány samosprávné nemají dosud potřebného porozumění pro otázky moderní péče sociální. Většina z nich omezuje se dosud pouze na výkon péče chudinské - k jejímuž zdokonalení a prohloubení bylo po převratu dosud velmi málo vykonáno - a nevěnuje zpravidla zcela žádné pozornosti vybudování moderní sociální péče, která by měla všude*

¹⁷¹ Viz poznámka č. 117.

¹⁷² Zpráva úřadu chudinského hlavního města Prahy (dále jen Zpráva úřadu chudinského...), 22, 1918; citáty tamtéž. O nahrazení E. F. Fatky ve Zprávě úřadu chudinského..., 23, 1918.

*nastoupiti na místo zastaralých a nedostatečných opatřeních dosavadních.”*¹⁷³

Z toho plynuly pro obce, tedy i pro Prahu, tři nejzásadnější úkoly:

1./ Samosprávné organizace mají samy naléhat na zákonnou úpravu sociální péče.

2./ Samosprávné orgány mají vybudovat vlastní sociální péči tak, aby vyhovovala potřebě a požadavkům doby.

3./ Samosprávné orgány si mají všimnout bedlivě i sociální péče jiných činitelů, zejména institucí soukromých, všemožně ji podporovat. Mají organizovat spolupráci samosprávných sociálních orgánů s těmito činiteli a vybudovat moderní sociální zařízení v dohodě nebo společně s nimi.¹⁷⁴

V souvislosti s úspěšným plněním vytyčených úkolů muselo hlavní město přistoupit nejprve k reorganizaci chudinství, která by vnesla jednotný řád pro všechny části Velké Prahy. Stát, respektive ministerstvo sociální péče, razilo myšlenku tzv. „zestátnění chudinství”.¹⁷⁵ Chudinské zákony již dávno neodpovídaly požadavkům nové doby. Tyto zákony byly vydány v době, kdy převážná část obyvatelstva žila na území své obce a živila se zemědělstvím. Ale s přibývajícím industrializací docházelo k stěhování za prací do velkých měst. To vedlo k tomu, že v produktivním věku lidé pracovali v jiné obci, než ve které bydleli, a naopak se ve stáří vraceli do domovské obce. Ta se podle zákona musela o tyto lidi postarat, aniž by na ně měla finanční prostředky. K tomu se po převratu ve společnosti uplatnilo nové pojetí státu, kdy převážná část občanů považovala republiku za svou „obec” a předpokládala, že

¹⁷³ Petr ZENKL, O úkolech samosprávy v sociální péči, Praha 1926, s. 4. V podobném duchu píše katolický představitel a člen lidové strany Karel SVOBODA, Sociální péče obecní, Praha 1923, s. 3: „Péče sociální je jeden z nejvážnějších úkolů obcí. Můžeme říci, že bylo mu dosud velmi špatně rozuměno. Obce omezovaly se namnoze jenom na řešení chudinské otázky cestou pouhého almužnictví. Tam, kde byla bída nejkriklavější, povolila se nějaká podpora, jež měla často jediný cíl: zbavit se nepohodlného žebráka.“

¹⁷⁴ P. ZENKL, O úkolech samosprávy v sociální péči, s. 4.

¹⁷⁵ Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII/88, s. 1–2, in. č. 7819.

se o ně stát postará. Za tímto účelem ministerstvo sociální péče v roce 1920 podniklo kroky k vypracování osnovy jednotného zákona o právu chudých, ale reformní návrhy na úpravu domovského práva nevešly v život.¹⁷⁶

Aby došlo alespoň k částečné nápravě, byla vydána novela k obecnímu zřízení ze dne 7. února 1919 č. 76 sb. z. a n., podle které se veškerá veřejná chudinská péče přenesla z obcí na vyšší státní útvary (župy) nebo přímo na stát.¹⁷⁷ To ještě upřesnil zákon ze dne 29. února 1920 čís. 126 sb. z. a n. o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé. Praha jakožto hlavní město byla vyjmuta a vedena jako samostatná župa.¹⁷⁸ A tak nejen Praha, ale i všechny obce, dostaly za úkol vybudovat:

- 1./ moderní a novou sociální péči, a tím nahradit bývalý systém chudinské péče
- 2./ sociální ústavy (chudobince, chorobince, učňovské domovy, sirotčince) a odborné dětské ústavy (ozdravovny, mateřské školy, jesle, opatrovny, útulky, ...)
- 3./ instituce a moderní sociální podniky věnující se péči o dítě (školní lékaři, poradny pro matky a kojence, stravování dětí, mimoškolní a prázdninová péče a také péče o dorost).¹⁷⁹

Z tohoto pohledu začalo vrchní ředitelství chudinského úřadu hlavního města Prahy vyvíjet vlastní iniciativu, jak provést a sjednotit co nejlépe pražskou sociální (chudinskou) péči, dojde-li ke spojení sousedních obcí s Prahou. Dne 30. 3. 1919 zaslalo na ministerstvo sociální péče dopis, ve kterém žádá o informace ohledně hlavních zásad státního vlivu na chudinství se zvláštním zřetelem na hlavní město Prahu. Týkalo se to především dozoru, administrativy, součinnosti čestných

¹⁷⁶ P. ZENKL, Poznámky k sociální péči hl. města Prahy, s. 13–14; Hana MÁŠOVÁ, Nemocniční otázka v meziválečném Československu, s. 20–21, Praha 2005.

¹⁷⁷ Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizaci a řád, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 2, in. č. 7819.

¹⁷⁸ Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizaci a řád, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 7–8, in. č. 7819.

¹⁷⁹ P. ZENKL, O úkolech samosprávy v sociální péči, s. 14.

funkcionářů, placených sil, obsahu chudinské péče a chudinských nákladů jejich úhrad.¹⁸⁰

Na dotaz vrchního ředitelství odpovědělo ministerstvo sociální péče dne 7. 6. 1919 dopisem, kterým sdělilo, že podle § 20 novely k obecnímu zřízení mají širší samosprávné sbory nebo státní správa, jak již bylo řečeno výše, převzít chudinskou správu a dobročinné ústavy. Zde nastal problém, neboť k provedení tohoto úkolu zákonodárnou cestou mohlo dojít teprve vydání nové ústavy, která položí pevné základy novému zřízení republiky. Teprve poté lze budovat různá odvětví veřejné sociální (chudinské) péče se zřetelem k uvedenému ustanovení novely obecního zřízení.¹⁸¹

Co do velikosti a rozlohy města byla důležitá zákonná úprava ze dne 6. února 1920 č. 14 sb. z. a n., kterým se sousední obce a osady slučují s Prahou. Podle § 1 se jednalo o tyto obce: Bohnice, Hloubětín, Karlín, Prosek, Střížkov, Trója a Vysočany v samosprávném okrese Karlínském; Břevnov, Bubeneč, Dejvice, Hlubočepy, Jinonice, Košíře, Liboc, Motol, Radlice, Sedlec, Smíchov, Střešovice, Veleslavín a Vokovice v samosprávném okrese Smíchovském; Bráník, Hodkovičky, Hostivař (bez osad Miličov a Háje), Krč, Michle, Nusle, Podolí, Královské Vinohrady, Vršovice, Záběhlice v samosprávném okrese Vinohradském; osada Malá Chuchle a část obce Modřan (zvaná Zátíší, která se spojuje s Hodkovičkami) v samosprávném okrese Zbraslavském; Hrdlořezy, Malešice, Staré Strašnice a Žižkov v samosprávném okrese Žižkovském. Tyto obce se vyloučily z uvedených okresů a sloučily se s hlavním městem Prahou v jednu obec pod společným jménem „Hlavní město Praha“. V den sloučení se podle § 2 tohoto zákona musely všechny výše

¹⁸⁰ Státní chudinství, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP I/11, f. 1–2 (nečíslované strany), in. č. 7813; Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII / 88, s. 1, in. č. 7819

¹⁸¹ Státní chudinství, AHMP, Sběrka Rukopisů, SHP I/11, f. 1–2 (nečíslované strany), in. č. 7813; Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizací a řád, AHMP, Sběrka Rukopisů, SHP VII/88, s. 2, in. č. 7819. K vývoji ústavy: Petr MLSNA, Lukáš ŠLEHOFER, Dan URBAN, Cesta české ústavnosti, 90 výročí první české ústavy, Praha 2010, passim.

jmenované obce podříditi obecnímu řádu ze dne 27. 4. 1850 čís. 85 s. z.¹⁸²

Druhý neméně důležitý byl zákon ze dne 6. února 1920 o organizaci a působnosti ústředního zastupitelstva hlavního města Prahy a místních výborů. Z něho vplynuly podle § 9 tyto sociální úkoly: pečovat o práci pro nezaměstnané, konat vrchní dozor na chudinskou a zdravotní správu, vydávat všeobecná nařízení v oboru místní policie, pokud tak neučinil stát. Jak se vyvíjela správní organizace sociální péče, nám ukazuje následující tabulka č.3.

Tabulka č. 3: Správní a organizační vývoj sociální (chudinské) péče hl. města Prahy

Chudinství a sociálně-humanitní činnost obce Pražské	Organizace Velké Prahy	Organizace státní (župní)
Předloha úřadu chudinského ze dne 15. listopadu 1919	Zákon ze dne 6. února 1920	Zákon ze dne 29. února 1920
1./ Ústřední sbor sociální 2./ Obvody sociální 3./ Okresy sociální	1./ Ústřední zastupitelstvo 2./ Rada městská 3./ Místní výbory	1./ Župní výbory 2./ Okresní výbory 3./ Obecní zastupitelstva

Pramen: Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizaci a řád, AHMP, Sbírnka Rukopisů, SHP VII/88, s. 9, in. č. 7819.

Po těchto zákonných úpravách se zrodilo zcela nové město, které bylo ale velmi různorodé i co do charakteru sociální péče. Z těchto důvodů bylo nutné vytvořit nový jednotný

¹⁸² Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizaci a řád, AHMP, Sbírnka rukopisů, SHP VII/88, s. 4–5, in. č. 7819; Petr ZENKL, Poznámky k sociální péči hl. města Prahy, Sociální revue, 1923, s. 10–13.

sociální řád hlavního města Prahy, jakož i vybudovat moderní centrální ústav sociální péče.¹⁸³

Organizaci správy pražských komunálních sociálních záležitostí upravil sociální řád schválený 25. června 1923. Na jeho základě byl k 1. lednu 1924 v rámci pražského magistrátu zřízen Ústřední sociální sbor hlavního města Prahy s navazující sítí místních sociálních sborů ve 13. městských obvodech. Těmto sborům náležel podle § 21 vlastní výkon sociální péče. V praxi to vypadalo následovně. Samotný obvod byl rozdělen na okresy, z nichž se každý přidělil jednomu sociálnímu důvěrníkovi. Ten podával o jednotlivých případech zprávy Místnímu sociálnímu sboru. Odtud jednotlivé návrhy putují k Ústřednímu sociálnímu sboru, který rozhodl o způsobu pomoci. Jednalo se hlavně o samotné udělení jednotlivých podpor, o povolení, ponechání, navýšení nebo zastavení pravidelných podpor a také o umístění do zaopatřovacích, výchovných a jiných ústavů.¹⁸⁴

Agendu Ústředního sociálního sboru pak vyřizoval Ústřední sociální úřad hlavního města Prahy s obvodními sociálními úřadovny, které byly dále členěny na odbory:

1./ Presidiální a organizační.

Spravoval nejen vlastní záležitosti, ale i sociální otázky, jež nebyly součástí zmiňovaných odborů, nebo byly společné.

2./ Péče o mládež.

Měl na starost veškeré záležitosti týkající se dětí do 18. let. Týkalo se to především:

a) vydávání příspěvků na výchovu a studium,

b) zaopatření dětí do ústavní, rodinné a prázdninové péče,

¹⁸³ K sociálnímu řádu: „Pro úpravu a výkon sociální péče doporučuje se vydání účelný řád. Celou obec nutno rozdělit na drobné obvody a přidělit je sociálním důvěrníkům (dříve „otcům chudých““ (P. ZENKL, O úkolech samosprávy v sociální péči, s. 17–18); Sociálně-humanitní činnost hlavního města Prahy. Návrh na její soustředění organizaci a řád, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VII/88, s. 5, in. č. 7819; Hana MÁŠOVÁ, Masarykovy domovy – velkorýsý projekt řešení sociální péče v hlavním městě předválečné ČSR, <http://www.zdravotnickenoviny.cz/scripts/detail.php?id=126339>, publikováno dne: 5. 5. 2000, Zdroj: redakce, s. 1.

¹⁸⁴ Zastavení činnosti ústavu chudinského, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP VIII/100, f. 1., in. č. 7820; Sociální řád hlavního města Prahy, AHMP, knihovna, C 1300/5, s. 1–10.

- c) dozoru nad výchovou dětí v sociálně slabých rodinách,
- d) poskytování léčebných pomůcek.

3./ Péče o dospělé a věci nadační.

Dělil se na odbor pro dospělé a odbor nadační. První z nich měl na starosti:

- a) chudé, nemocné, bez přístřeší a také ty, kteří pobírali různé finanční podpory,
- b) zajišťování ústavní péče,
- c) kontrolu a řízení městských ústavů zejména chudobince a chorobince,
- d) správu městského zaopatřovacího ústavu (dříve městská věznice) a s tím související věci hnanecké,
- e) všeobecný fond chudinský a další fondy (např. obročnický, chudobince u Bartoloměje, chorobince na Karlově, ...),
- f) dary, odkazy, chudinské důchody, odkazy,
- g) akce k potírání žebroty,
- h) vymáhání náhrad za léky, ortopedické pomůcky, chudinskou podporu a jejich odpisy.

Druhý jmenovaný odbor spravoval různé nadace (např. mešní, zádušní, živnostenské) a vyplácel městská studijní stipendia.

4./ Dělnické záležitosti.

Týkal se hlavně nezaměstnanosti, zprostředkování práce, sociálního pojištění, vyživovací a stravovací péče, stávek, výluk, nouzových prací. Také se zde vyplácely státní příspěvky válečným poškozcům, invalidům a rodinám, z nichž byl manžel povolán do vojenské služby.

5./ Bytové záležitosti.

Zde se řešila obecní výstavba nájemných domů, zprostředkování bytu a stavební záležitosti týkající se bytového fondu.¹⁸⁵

Samotná reorganizace byla provedena k 31. prosinci 1923. K tomuto datu zároveň končil dosavadní chudinský řád, který byl nahrazen výše zmiňovaným sociálním řádem hlavního města Prahy. Byla ukončena činnost veškerých chudinských funkcionářů

¹⁸⁵ Sociální řád hlavního města Prahy, s. 12–15.

(tj. okresní ředitel, okresní náměstek, otec nebo matka chudých) a také virilistů. Ti měli do konce roku odevzdat na okresní ředitelství průkazky a úřední spisy. Placeným pracovním silám byla dána výpověď. Týkalo se to hlavně všech okresních účetních, poslíčků a uklízeček. Dosavadní úřední místnosti okresních ředitelstev, jejich inventář a spisový materiál, pokud to bylo možné, měl být využit pro nově vzniklé úřadovny sociální péče. Přerozdělování pravidelných podpor a vydávání opovědních lístků na bezplatnou lékařskou pomoc, léky, ortopedické pomůcky doznalo také určitých změn. Došlo ke snížení počtů úřadoven¹⁸⁶ a od 1. ledna 1924 bylo stanoveno, že osoby bydlící v Praze I-VI budou docházet do sociální úřadovny v Praze I, která se nacházela v Betlémské ulici č.o.11. v druhém poschodí v domě u Dobřenských. Pro žadatele z Prahy VII byl určen za kontaktní místo magistrátní úřad v Nádražní ulici číslo orientační 13. a pro sociálně slabší občany z Prahy VIII byla zvolena magistrátní úřadovna na Primátorské třídě číslo orientační 1. Úřední hodiny byly stanoveny v každý všední den od 8.00 do 14.00.¹⁸⁷

Součástí jmenovaného úřadu se stala i Sociální poradna hlavního města, která kromě potřebné poradenské činnosti vedla i evidenci osob, jimž byla poskytována podpora a na starosti měla protižebrotní agendu. Tím byl vytvořen profesionální základ, který ale nevyklučoval dobrovolnou péči, jejíž zástupci měli pevné místo ve struktuře místních sociálních sborů.

¹⁸⁶ Již v roce 1918 byl podán návrh na snížení počtu úřadoven. Návrh předpokládal vznik sedmi nových správních obvodů, které by sloučily sousední chudinské okresy. Jednalo se o:

1./ Obvodní úřadovnu Staroměstskou – Staré Město a Josefov (Týn, Duch, František, Haštal, Havel, Jakub, Jiljí).

2./ Obvodní úřadovnu Horní – Nové Město Horní (Štěpán I, Štěpán I, Apolinář, Sněžná, Podskalí, Trojice, Vojtěch, Vyšehrad I, Vyšehrad II).

3./ Obvodní úřadovnu Dolní – Nové Město Dolní (Jindřich I, Jindřich II, Petr).

4./ Obvodní úřadovnu Malostranskou – Malá Strana (Mikuláš, Tomáš, Vítězná I, Vítězná II).

5./ Obvodní úřadovnu Hradčanskou – Hradčany (Strahov, Vít a přilehající obec).

6./ Obvodní úřadovnu Holešovickou – Holešovice, Bubny (Holešovic, Bubny, Letenský okres).

7./ Obvodní úřadovnu Libeňskou – Libeň (Zámecký, Palmovka, Koráb, Libušín).

(Budoucí úkoly úřadu chudinského král. hlavn. Města Prahy, AHMP, Sbírká rukopisů, SHP VII / 87, f. 3–4, in. č. 7819.)

¹⁸⁷ Zastavení činnosti ústavu chudinského, AHMP, Sbírká Rukopisů, SHP VIII/100, f. 1–4, in. č. 7820.

Cílem bylo mimo jiné odstranit almužnictví, které patřilo k nejpálčivějším problémům této doby. Došlo k likvidaci původního systému almužen¹⁸⁸, jenž byl nahrazen soustavou chudinských podpor a výchovacích příspěvků, proplácených formou šeků. Také ústavní péče byla značně reformována. Po vzniku Velké Prahy se město mělo starat o 2 sirotčince, 13 chudobinců, 3 chorobince, jesle, opatrovny, mateřské školky, ústřední dětskou ochranovnu, učňovské domovy, vychovatelnu manželů Olivových a vychovatelnu hlavního města Prahy v Libni, ozdravovnu, ohřívárnu nebo ústřední hnaneckou stanici. Tato roztráštěnost vedla ke snaze vytvořit jednotné zařízení, kde by byly na jednom místě všechny sociální služby. V tomto směru se angažoval Petr Zenkl, který měl již zkušenosti s celkovou reformou sociálních služeb poskytovaných městem Prahou.¹⁸⁹

Myšlenka byla nakonec realizována vybudováním Ústředního zaopatřovacího ústavu hlavního města Prahy, v katastru obce Krč. Stavba byla zahájena 16. července 1926 a slavnostně otevřena 28. října 1928. Ústav byl později přejmenován na Masarykovy domovy – Sociální ústavy hlavního města Prahy. Celý komplex zahrnoval starobinec, chorobinec, dětský chorobinec, ozdravovnu a zotavovnu školní mládeže pro město Prahu.¹⁹⁰

Jak již bylo řečeno, Masarykovy domovy byly určeny pro chudé příslušníky pražské obce, kteří pro stáří, chronické choroby nebo tělesné vady nebyli schopni sami sebe uživit a neměli žádné příbuzné, kteří by se o ně postarali. Aby zájemce mohl být přijat, bylo nutné podat žádost na sociální úřadovnu v obvodu svého bydliště. Sociální důvěrník spolu se sociální pracovníci prošetřili místní poměry žadatele a po vyjádření

¹⁸⁸ Cituji: „Bedlivě jest dbáno toho, aby bylo odstraněno všechno almužnictví, aby nebyla podlamována sebedůvěra, samostatnost a nezávislost občanů. Proto pokládáme chudinské podpory, zvláště podpory pravidelné, měsíční, teprve za poslední způsob pomoci, když již jiné cesty není.“ (P. ZENKL, O úkolech samosprávy v sociální péči, s. 16).

¹⁸⁹ P. ZENKL, Poznámky k sociální péči hl. města Prahy, s. 15–17; O. FEJTOVÁ, Organizace chudinské péče v období 1781–1922, in.: Osm století pražské samosprávy, ed. Václav Ledvinka, Praha 2000, s. 138–139; H. MÁŠOVÁ, Masarykovy domovy, s. 1–2.

¹⁹⁰ Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, zvláštní otisk revue Horizont, Brno 1932, s. 6–28; Petr ZENKL, „Masarykovy domovy“ Sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 3–4; H. MÁŠOVÁ, Masarykovy domovy, s. 4.

místního sociálního sboru byl žadatel předvolán před sociálně-zdravotní komisí. Ta podala návrh ke Komisi pro péči o dospělé při Ústředním sociálním sboru hlavního města Prahy, za jakých podmínek bude nový chovanec přijat. Pokud měl přijímaný chovanec majetek, musel ho po nástupu do ústavu odevzdat obci. Mohlo se stát, že byl schopen práce, v tom případě byl přijat s pracovní povinností. Pokud měl nějaké příjmy nebo penzi, byl povinen ji odevzdávat ústavu. V Masarykových domovech se nerozlišovalo mezi chovanci platícími a neplatícími. Jedinou podmínkou byla příslušnost k pražské obci. To se ale netýkalo dětí. Děti byly přijímány na doporučení lékařů, dispensářů, dětských poraden a různých dalších sociálních institucí po předchozí žádosti rodičů nebo zástupců a po řádném lékařském a sociálním vyšetření. O jejich přijetí se rozhodovalo v komisi pro péči o mládež při Ústředním sociálním výboru.¹⁹¹

Co se týče sociální struktury dospělých chovanců, lze konstatovat, že zde bylo dvakrát více žen než mužů, profesní zastoupení nám ukazuje následující tabulka č.4.

Tabulka č.4: Profesní rozdělení mužů a žen v Masarykových domovech

Profese	Počet mužů	Počet žen
Dělník	342	96
Řemeslník	152	0
Samostatný živnostník	42	0
Úředník	29	36
Zřízenec	45	0
Různé zaměstnání	33	60
Bez zaměstnání	56	239
Domácí práce	0	560
Služky a posluhovačky	0	290
Švadleny	0	85

Pramen: Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 30.

¹⁹¹ Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 30.

Zajímavé bylo, že kromě čtyř Němců zde byli všichni národnosti československé. V ústavu převládali chovanci, kteří se hlásili k římskokatolickému vyznání. Najdeme zde ale i chovance hlásící se k československé církvi, k evangelíkům, k judaizmu, jakož i bez vyznání.¹⁹²

Chovanci měli v areálu úplnou volnost. Ti, kteří ještě mohli pracovat, byli zaměstnání v dílnách, na zahradě, v kuchyni, v prádelně či při opatrování dětí. Za to dostávali finanční odměnu od 30 Kč do 50 Kč měsíčně.¹⁹³

Volný čas mohli trávit v čítárně, v knihovně nebo v divadelním sále. Jen v roce 1931 se tu hrálo 41 divadelních a 51 filmových představení, 16 kabaretů a 11 koncertů. Všech těchto aktivit se zúčastnilo v tomto roce 32 700 chovanců. Dále měli na všech pokojích sluchátka pro poslech rozhlasu.¹⁹⁴

Co se týče stravování, dostávali chovanci jídlo čtyřikrát za den, děti a nemocní dokonce pětkrát denně. Snídaně byla půl litr bílé kávy a dvě žemle, oběd se skládal z polévky, masa s přílohou nebo moučnicku, k svačině byl půllitr bílé kávy a k večeři polévka, uzenina, sýr, máslo či jiné potraviny. Každý chovanec měl nárok na 35 dkg chleba denně.¹⁹⁵

Lékařská péče byla v ústavech obstarávána klinikami Univerzity Karlovy, a to klinikou zabývající se chorobami stáří, klinikou chorob nervových a klinikou dětských nemocí. Z každé kliniky byly v zaměstnaneckém poměru tři lékaři, kteří bydleli přímo v ústavě. Výjimku tvořily chorobince, které byly zároveň badatelskými ústavami klinik.¹⁹⁶

Při vstupu do ústavu byl každý pacient podroben důkladné lékařské prohlídce a podle ní přidělen na příslušné oddělení starobince nebo chorobince. Chovanci starobinců byli

¹⁹² Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s 31

¹⁹³ Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 31; H. MÁŠOVÁ, Masarykovy domovy, s. 6.

¹⁹⁴ Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 32.

¹⁹⁵ Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 32; H. MÁŠOVÁ, Masarykovy domovy, s. 5.

¹⁹⁶ Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 32–33; H. MÁŠOVÁ, Masarykovy domovy, s. 7–8.

navštěvování lékařem nebo sami docházeli do ústřední ordinace. K dispozici byla ošetřovatelská služba, přičemž jednotlivé chorobince spravovala jedna vrchní sestra, která měla na každém poschodí jednu staniční sestru. Ve starobincích byla vždy jedna ošetřovatelka. Ty bydlely v ústavě, řídily se předpisy a pro jejich výcvik byly pořádány pravidelné kurzy.¹⁹⁷

Masarykovy domovy neboli sociální ústavy hlavního města Prahy se budovaly po celou dobu trvání první republiky a svému poslání komplex sloužil až do roku 1941, kdy byl využíván jako německý vojenský lazaret. Po válce se už tento areál nevrátil ke svému účelu a zůstal až do dnešních dnů klasickým nemocničním zařízením (dnes se nazývá Fakultní Thomayerova nemocnice s poliklinikou).¹⁹⁸

7. 1. Chudobinec, chorobinec, městská věznice a ohřívárny

Nežli došla pražská obecní politika k závěrům o nutnosti vybudovat moderní sociální ústavy, jejichž vývoj jsme si ukázali již dříve, měla pražská města jiná typická zařízení sloužící k péči o chudé, která se snažila vybudovat každá obec, pokud k tomu měla finanční prostředky.

Jak pravil Josef Vlk, dlouholetý ředitel pražského chudinského ústavu: *„Základním pravidlem pro podporování chudých mělo by býti: Pro osoby věkem sešlé chudobince; pro ty, kteří nevyhoiditelným neduhem trpí, chorobinec; pro nemocné nemocnice, bezplatná lékařská pomoc a zdarma léky; pro nezaměstnané práce. Duševně i tělesně zdravé osoby – at' dospělí at' nedospělí – nepatří do ústavů nýbrž do rodiny.“*¹⁹⁹

Tato stručná charakteristika nám uvozuje dva nejdůležitější sociálně-zdravotní ústavy, které se zabývaly péčí o chudé. Prvním z nich byl chudobinec, který měl zaopatřovat muže i ženy, jejichž věk přesáhl 70 let a byli domovskými příslušníky Prahy. Také museli být přiměřeně zdraví.

¹⁹⁷ Masarykovy domovy – Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, s. 32–33.

¹⁹⁸ H. MAŠOVÁ, Masarykovy domovy, s. 8–9.

¹⁹⁹ Citát: J. VLK, Chudinství královského hlavního města, s. 8.

Zde šlo o klidné dožití těch lidí, kteří byli úplně sami a nikdo z rodiny se o ně nemohl postarat.²⁰⁰

V roce 1808 se tehdejší pražský hejtman hrabě František Kolovrat spolu s purkmistrem Ondřejem Steinerem rozhodli založit nový městský chudobinec. Pro tyto účely získali bezplatně od zemského gubernia bývalý špitál sv. Bartoloměje. Zemské presidium dalo na stavební úpravy 3 127 zl. a do chudinského fondu vložilo 10 000 zl. Provoz byl zahájen 16. ledna 1809 a přispívala na něj i pražská obec. Ještě v tomto roce bylo přijato 213 chudých. Mimo stravu a další zaopatření dostávali zřízení i šaty, které byly vyrobeny z šedivého sukna. Ženy nosily kazajku, živůtek a sukni. Naproti tomu mužský oděv byl opatřen žlutými výložkami. V čele ústavu byl správce. Na celý ústav a jeho činnost dohlížela komise a finance spravovala c. k. pokladna světských nadání.²⁰¹

Druhou institucí byl chorobinec, jehož úkolem bylo starat se o osoby obojího pohlaví a každého věku, které trpěly nějakou nezhojitelnou nemocí, ošklivě vypadajícím neduhem či tělesným postižením „nevábného vzhledu“. Na rozdíl od nemocnice zde byli přijatí občané umístění natrvalo.²⁰²

Původně měl být tento ústav založen na venkově. Jeho kapacita měla činit 300 osob a město mělo přispívat 1000 koruny ročně. Nakonec ale padlo rozhodnutí, že bude zřízen v bývalém klášteře na Karlově. Provoz byl zahájen 1. prosince 1789 a první nemocní přišli z vlašského špitálu pod Petřínem a ze soukromého ústavu chudých u sv. Klimenta. Bylo zde i zvláštní oddělení pro léčení prostitutek (až do roku 1840) a pro choromyslné (až do zřízení blázince u sv. Kateřiny). Od roku 1862 se o chorobinec staralo samo město.²⁰³

²⁰⁰ Chorobinec, chudobinec, věznice, zaopatřovací ústav, jejich revize a úprava, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/46, f. 4–5, in. č. 7816.

²⁰¹ Chudobinec u sv. Bartoloměje 1860–1870, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/48, f. 3–4, in. č. 7816.

²⁰² Chorobinec, chudobinec, věznice, zaopatřovací ústav, jejich revize a úprava, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/ 46, f. 2–3, in. č. 7816.

²⁰³ Chorobinec král. hl. m. Prahy, jeho historie a duchovní správce, AHMP, Sběrka Rukopisů, SHP IV/ 47, f. 2–5, in. č. 7816.

Gubernium ustanovilo správu tohoto zařízení. V čele byl vrchní ředitel zaopatřovacích ústavů, dále správce, kontrolor a ranhojič. Za opatrovníky a učitele dětí byl vybrán někdo z chorých a dostával za to plat. Nejdůležitější osobou byl v této době duchovní správce²⁰⁴, který vykonával veškeré bohoslužebné obřady a poučováním měl působit na duševní stav nemocných, aby lépe snášely svůj úděl.²⁰⁵

Velmi specifickou institucí byla městská věznice, která se vnitřně dělila na kárný ústav s pracovní a hnaneckou stanicí a zaopatřovací ústav. Prvně jmenovaný, jak již napovídá název, byl určen hlavně pro: *„... vagabundy do Prahy příslušné, který po celý život jen neplechu po Praze tropí a obecnstvo obtěžují.“* Druhý uvedený ústav se staral o osoby nemocné, osoby bez přístřeší či rodiny bez bytu, které nesplňovaly podmínky přijetí do chudobince nebo chorobince. Pro přeplněnost věznice a také z morálně-zdravotních důvodů byla snaha postavit nový zaopatřovací ústav, do něhož by byla převedena chudina z městské věznice a část chovanců z chudobince. Zároveň by se zde mohli přijímat: *„... nepříslušní staří žebráci a žebraví mrzáci na dobu, než další opatření*

²⁰⁴ Pravidla z roku 1870 nám ukazují jeho činnost: čl. 1. Každý den o 8. hodině ranní, v neděli a ve svátek ale o 8,30 ranní sloužití mši svatou na Karlově; čl. 2. Každý den o 4. hodině odpoledne konati požehnání, jež však na poslední den v roce má býti slavnější, a o velkých svátcích také nešpory české; čl. 3. Činití v neděli a svátky potřebám chorým přiměřenou krátkou exhortu v řeči české s kazatelnou, a konati ve svátky velké služby Boží, pak-li tomu veliké mrazy nevadí; čl. 4. Zaříditi do roka čtyřikrát zpověď všech opatrovníků v chorobinci a každého dne býti ochoten vyhověti svatou zpovědí duševní potřebě jednotlivých opatrovníků; čl. 5. Ve škole při chorobinci, 2–3 hodiny týdně choré dívky učiti sv. náboženství; čl. 6. Choré, kteří nevycházejí, častěji podle jejich potřeb zaopatřovati sv. svátostí; čl. 7. Na den sv. Lucie, sv. Karla velikého, sv. Anny, proměnění Krista Pána, na narozeniny a jmeniny Jeho Veličenstva císaře a krále Českého sloužití velké služby Boží; mši svatou a požehnání však v těchto dnech: na svátky českých patronů, nejs. Panny Marie, sv. apoštolů, sv. Marka, na dny prosebné a s. Jana Křtitele; čl. 8. Vykropovati mrtvolky zemřelých chorých; čl. 9. Konati církevní průvody na den sv. Marka, dny prosebné, Boží Tělo, pak všechny obřady sv. týdně, kázání na veliký pátek, slavnost vzkříšení atd. Jako při farním kostele vyjmouc svěcení křestní vody; čl. 10. Společně se světskými představenými chorobince, nad chováním se a mravností chorých bdíti, při úředních poradách o přidavcích neb nadáních své dobrozdání pověditi, i při všech jiných poradách a schůzích v chorobinci, a zejména těch, v nichž se jedná o přijetí neb vyloučení chorých z ústavu přítomen býti a čl. 11. zároveň býti také bibliotekářem chorobince. (Chorobinec král. hl. m. Prahy, jeho historie a duchovní správce, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/47, f. 13–14, in. č. 7816).

²⁰⁵ Chorobinec král. hl. m. Prahy, jeho historie a duchovní správce, AHMP, Sběrka rukopisů, SHP IV/47, f. 3, in. č. 7816.

jich se stane - posud obtěžují Prahu, jelikož není místa, kde by se umístili."²⁰⁶

V neposlední řadě byly ve vypjatých sociálních situacích, a to hlavně v zimním období, zřizovány ohřívárny s kuchyní. V roce 1811 byla pro tyto účely zřízena Privátní společnost k nápomoci chudých, která měla podle potřeby a zdarma v „známých 6ti kuchyních 900 porcí rumfordské polévky denně těm nejpotřebnějším na faře rozdělovati, a půjčky bez úroků jistému určitému počtu, bez jejich vinny zchudlých řemeslníků udělovati.“ Dále zajišťovala levné dříví, provoz zmíněných ohříváren a přerozdělování chlebového žita. Společnost úzce spolupracovala s institutem chudých, a to proto, aby se tato pomoc dostala do rukou potřebných.²⁰⁷

Ohřívárny bývaly většinou ve čtvrtích s velkým počtem chudých. Kupříkladu před první světovou válkou, v době nezaměstnanosti, byla zřízena ohřívárna s kuchyní v Letenské ulici v Praze III. Spolek zde poskytoval ranní polévku. Zajímavé je, že v době válečné klesala návštěvnost tak, že ji výbor musel v roce 1917 uzavřít. Další veřejné kuchyně byly na Praze I. - u Vejvodů, na Praze II - u Palmů, na Praze III - v Malostranské Besedě, na Praze VII - u Heřmanů z Bubna a na Praze VIII - u Deutschů.²⁰⁸

²⁰⁶ Chorobinec, chudobinec, věznice městská, zaopatřovací ústav. Jejich revize a úprava, AHMP, Sbírká rukopisů, SHP IV/47, f. 6-7, in. č. 7856.

²⁰⁷ Ohřívárny (opis Prohlášenj od c. kr. městsk. hejtmanswj w Praze dne 1. prosince 1811), AHMP, Sbírká rukopisů, SHP VI/49, s. 5-6 (nečíslované strany), in. č. 7818.

²⁰⁸ Ohřívárny, AHMP, Sbírká rukopisů, SHP VI/49, s. 1-4 (nečíslované strany), in. č. 7818.

8. Soukromá sociálně-zdravotní péče o chudé

Mezi chudými byla vždy početná skupina obyvatel, která měla tělesnou či duševní vadu. Pro jejich výchovu měl stát (země) budovat podle chudinského zákona odborné ústavy. Ale protože nebylo zcela možné vždy vyhovět zákonným požadavkům, věnovala se zemská správa hlavně podpůrné činnosti. Ta spočívala v tom, že poskytovala stipendia na výchovu a opatření dětí či dospělých v takových odborných ústavech, jejímž zřizovatelem byly soukromé dobročinné organizace, které si vytkly za cíl sociálně-zdravotní péči o chudé. Mezi tyto instituce patřily i ústavy mající církevní správu nebo byly zřízeny církevní institucí či jejím hodnostářem. A právě o těch bude řeč v této kapitole.²⁰⁹

Prvním soukromým slepeckým ústavem v Čechách byl Pražský soukromý ústav pro slepce a choré očima, který je spíše znám jako Hradčanský ústav pro výchovu slepých dětí. Podnět pro jeho založení dal Josef rytíř Madra, profesor dějin a statistiky na pražské univerzitě, který sám onemocněl oční chorobou a hrozilo mu oslepnutí.²¹⁰

Pro realizaci tohoto projektu získal guberniálního radu a hejtmana berounského kraje Prokopa rytíře Platzera z Wohnsiedlu, který se stal zároveň prvním ředitelem, dále univerzitního profesora Aloise Klára a právníka Matyáše Kalinu z Jäthensteinu. Za cíl si vytýčili *„vytrhnouti slepce z nečinnosti a z ní plynoucí trapné dlouhé chvíle a výchovou k soběstačnosti je od zahálčivosti a ponižující žebroty.“*

²⁰⁹ A. TŮMA, Organizace ochranné péče, s. 34; Milan PÁTRA, Seyvalterova útulna slepých dívek, Studie a zprávy Oblastního muzea Praha-východ, 16, 2007, s. 99–108.

²¹⁰ Alois HRABA, Hradčanský ústav pro výchovu slepých dětí v Praze IV., Loretánská ul. 104, Jubilejní výroční zpráva za rok 1932 (125. Rok jeho trvání), Praha, 1933, s. 9.

Peníze pro tento počín byly získány ze sbírky určené původně pro stavbu druhého mostu přes Vltavu. Po nezbytných úředních povoleních přijal ústav první klienty na podzim roku 1808.²¹¹

Určitou zvláštností bylo, že hradčanský ústav ve svých počátcích plnil dvě funkce, jak výchovnou, tak zdravotní. Chudé a nemocné zde léčil a operoval oční lékař, pozdější univerzitní profesor Johann Nepomuk Fischer. Tato lékařská praxe fungovala až do roku 1906 a ve vedení ústavu se vystřídali významní univerzitní profesori a oční lékaři jako byli kupříkladu Ferdinand Carl von Artl, Joseph Hasner von Artla či Johann Nepomuk Czermak.²¹²

Pedagogické činnosti (mezi jinými) se věnoval již zmiňovaný Alois Klár, který v roce 1832 zakládá druhý slepecký ústav v Čechách. Učilo se zde náboženství, úvod do písemnictví, počítání z hlavy a na tabuli s vypouklými číslicemi, základy dějepisu, zeměpisu, přírodopisu, technologie, hudba a ruční práce. Obsahově bylo vzdělání kombinací obecné a industriální školy, které bylo přizpůsobené zvláštnostem a možnostem slepých chovanců.²¹³

Od roku 1879 byla vnitřní správa ústavu, výchova a školství svěřena Milosrdným sestrám řádu sv. Karla Boromejského. Jejich první představenou byla sestra M. Hilarie Denglerová. Samotné ředitelství si nechalo vnější správu, dozor, finance, přijímání a propouštění učitelů a chovanců, jako i jejich směr výchovy.²¹⁴

²¹¹ A. HRABA, Hradčanský ústav pro výchovu slepých dětí, s. 10, taktéž citát.

²¹² Týž, s. 11–12.

²¹³ Týž, s. 11; Světa SOLAROVÁ, Zdeněk ŠARBACH, Dějiny nejstarší školy pro nevidomé v Čechách, Praha, 1992, s. 20–23.

²¹⁴ A. HRABA, Hradčanský ústav pro výchovu slepých, s. 8–9 a s. 12–13.

Ústav se specializoval hlavně jako hudební škola, což vedlo za první republiky k určitým problémům. Hned po převratu došlo k velkému znehodnocení základního a nadačního jmění ústavu a jen rychlá finanční injekce od státu a země zabránila hospodářskému propadu ústavu. Další finanční problémy vznikají v třicátých letech, kdy dochází v rámci hospodářské krize ke snižování státních a zemských subvencí. Navíc se do toho promítá horší uplatňování slepých hudebníků na trhu práce. Jak sami konstatovali ve zprávě ústavu z roku 1932: „Až doposud se uživil spíše dobrý slepý hudebník než slepý řemeslník.“. Způsobeno to bylo rozvojem gramofonové hudby, mechanických hracích strojů, rozhlasem a zvukovým filmem.²¹⁵

Řešení těchto problémů spatřovalo vedení ústavu v tom, že napříště se budou snažit vzdělávat své chovance jako varhaníky, učitelé hudby či ladiče. V otázce finanční se pak více soustředili na soukromou dobročinnost a snížení provozních nákladů.²¹⁶

Ostatně sám administrativní ředitel Alois Hraba charakterizoval při 125. výročí hradčanský ústav takto: „Jest ústavem soukromým, subvencovaným sotva z polovice státem a zemí a protože rodiče našich dětí jsou napořád chudí, a my zásadně nikoho pro chudobu, neodmítáme, jest odkázán více než z polovice na veřejnou dobročinnost.“²¹⁷

Přestože v Praze byly zřízeny již dva ústavy pro slepce, našel se prostor pro vznik dalšího ústavu, který se věnoval péči o slepé. Jednalo se o Seyvalterovu útulnu pro slepé dívky, která byla slavnostně otevřena 2. prosince 1908 a

²¹⁵ Týž, s. 21–22, citát s. 21.

²¹⁶ Týž, s. 20–23.

²¹⁷ A. HRABA, Hradčanský ústav pro výchovu slepých, s. 14.

sídlila v Praze na Kampě. Jejím zřizovatelem byl katolický kněz Ludvík Seyvalter, který pro tento účel daroval vlastní dům v Lužické ulici, jehož odhadní cena byla 35 000 K a úspory ve výši 7 000 K. Založil i první nadaci k financování tohoto ústavu. Činnost a působení spolku bylo schváleno výnosem c. k. místodržitelstvím v království Českém 7. dubna 1909, a jelikož zřizovatel byl církevní hodnostář, bylo nutné také schválení knížecí arcibiskupskou konzistoří v Praze. Při první valné hromadě, konané 19. dubna téhož roku, členové spolku zvolili správní výbor. V něm byli zastoupeni tyto členové: protektor spolku: opat premonstrátského řádu na Strahově Method Zavoral; duchovní správce: infulovaný převor maltézského řádu Josef Hamršmíd; předseda: farář Ludvík Seyvalter (dle stanov doživotně); Místopředseda: ředitel městské spořitelny JUDr. Čeněk Kleir; pokladník: úředník hypoteční banky Král. českého Karel Klar; jednatel a zapisovatel: gym. prof. náboženství Josef Novák; dále: univerzitní prof. Jan Deyl, okres. komisař při místodržitelství Karel Dezemský, redaktor a učitel Václav Špaček.²¹⁸

Hlavním úkolem vzniklého spolku bylo poskytovat slepým chudým dívkám nový domov, zaopatřit je prací a dalším vzděláním. Pro nemocné slepé dívky měl budovat chorobince a pro nevidomé nezletilce opatrovny. Dále měl zřizovat školy k vyučování ručních prací pro nevidomé. K těmto účelům sloužily úroky z nadací, roční příspěvky členů, dary a odkazy

²¹⁸ O založení ústavu informuje Pamětní kniha Seyvalterovy útulny slepých dívek v Brandýse nad Labem (dále jen Pamětní kniha), Oblastní muzeum Praha-východ (dále jen OMPV), in. č. DOK 120, př. č.: AV 450/96, s. 1–2, kde je uvedeno úplné znění nadace: „Jubilejní nadace císaře a krále Františka Josefa I, ku zřízení a udržování útulny pro chudé a slepé dívky založena Ludvíkem Seyvalterem farářem v Čechelicích.“; Charakter, činnost a výbor spolku Seyvalterovy útulny blíže Stanovy spolku „Seyvalterova útulna slepých dívek Praha – Kampa (dále jen Stanovy), Národní archiv Praha (dále jen NA), Zemský výbor (dále jen ZV) III, č. k. 8231, passim.

dobrodinců, poplatky za chovanky, úředně povolené sbírky a výtěžky z dobročinné činnosti. Vedením domácnosti a výchovou chovanek byla pověřena kongregace ctihodných sester III. řádu sv. Františka, jejichž první představenou byla Juliána Veselá.²¹⁹

Jak jsme se již zmínili v kapitole o historickém vývoji chudinské péče v Čechách do roku 1918, stát prostřednictvím zemské správy udržoval odborné ústavy pro výchovu a zaopatřování duševně nebo tělesně postižených. Za tímto účelem byl zřízen i český zemský sirotčí fond.²²⁰

Proto také mohl zemský výbor stanovit správní pravidla pro všechny ústavy, kterým se dostávalo zemské podpory. To se týkalo i Seyvalterovy útulny slepých dívek, jejichž pravidla byla stejná, jakoby tyto chovanky byly umístěny v některém okresním chorobinci. Z pravidel, která schválil správní výbor útulny dne 23. března 1915, se dovídáme, že *„Český zemský fond přispívá tak dlouho, dokud bude v zemském rozpočtu příslušná úhrada schválena.*

a/ na 12 chovanek v ústavním chorobinci částkou té doby po 3 Kč. za osobu a den.

b/ na 10 t. zv. zemských nadačních míst částkou té doby po 1 200 Kč. ročně.

Podmínkou je, že chovanka, již se máti dostati zemského příspěvku ad a/ nebo b/, není podporována ze zemského sirotčího fondu, je příslušnicí českou a je úplně chudou, tak

²¹⁹ Stanovy, NA, ZV III, č. k. 8312, s. 1–2 a s. 4–5; Pamětní kniha, OMPV, in. č. DOK 120, s. 2.

²²⁰ A. TŮMA, Organizace ochranné péče, s. 21–37. Tentýž v poznámce 27 na s. 34 jmenuje mezi jinými i Útulnu slepých dívek v Praze III.

*že by náleželo některé obci, aby pečovala o její chudinské zaopatření.”.*²²¹

Zemský výbor dohlížel jak na financování (vyžadoval roční výroční zprávu, popřípadě vysílal úředníky na přezkoumání účetních knih), tak i na zdravotní stav chovanek. Ústav musel mít vlastního lékaře. V případě vážného onemocnění byla nemocná poslána do všeobecné nemocnice. V otázce stravování si stanovil, že se může kdykoliv přesvědčit o kvalitě a kvantitě jídla.²²²

Například dne 3. 12. 1923 na rozkaz zemského správního výboru vykonali vrchní zemský rada Dr. Jan Kolínský a zemský účetní rada Karel Šindelář prohlídku útulny, kde v závěru jejich zprávy čteme: *„Ústav pražský byl revidujícími úředníky prohlédnut a shledána všude vzorná čistota a pořádek, ústav trpí nedostatkem místa, jemuž hodlá výbor odpomoci zakoupením větší nemovitosti na venkově. Chovanky dostávají 2 krát až 3 krát v týdnu masa, 2 krát denně bílé kávy. Vzhled chovanek je zdravý. V den revize bylo k obědu: uzená polévka a jaternice s brambory a zelím.”.*²²³

Přestože byla v této revizní zprávě útulna hodnocena poměrně dobře, vyskytly se i určité nedostatky. Některé domovské obce kupříkladu nepřispívaly na své chudé příslušníky (bylo požadováno předložit veškeré spisy zemského správního výboru k posouzení) a nebyly sestavovány jídelní lístky. Bylo také nutné prošetřit majetkové poměry jedné chovanky, která byla placena ze zemského sirotčího fondu.²²⁴

²²¹ Správní pravidla, NA, ZV III., č. k. 8231, s. 1.

²²² Správní pravidla, s. 1–3.

²²³ Viz Zpráva zasláná zemskému správnímu výboru dne 10. 12. 1923, NA, ZV III., č. k. 8231.

²²⁴ Tamtéž.

Dům, ve kterém se nacházela Seyvalterova útulna slepých dívek v Praze na Kampě 33, se pro účely chorobince nehodil, a proto byla v roce 1915 zakoupena vila se zahradou v Mnichovicích, kde bylo o tyto chovanky pečováno.²²⁵

Aby zde mohly být pacientky umístěny, byla nutná určitá úprava budovy, protože: „Ač celý dům jinak dobře stavěn, jsou podlahy spustlé, dveře a okna chatrné, taktéž střecha. - Aby předseda jmění útulny ušetřil, vyprosil tašky, cihly, vápno - traverzy, železo, - sklo, plech - prkno, barvy, fermež, potřeby malířské, ciment apod. - Opravy v domě trvaly až do června.“. Také zahrada byla pro tyto účely upravena a osázena ovocnými stromy a keři.²²⁶

K výchově a vedení domácnosti sem byla uvedena stejná kongregace ženského řádu jako v pražském útulku. Její první představenou byla Marie Tušlová. Při ústavě byla zřízena i šicí škola pro chudé vidomé dívky z Prahy a okolí. Tato pobočka ústavu ukončila svou činnost v roce 1929, kdy byl dům prodán a chovanky byly přemístěny do Brandýsa nad Labem.²²⁷

Nežli došlo ke stěhování této pobočky, musíme se vrátit do roku 1925. Tehdy byl předseda útulny František Seyvalter na zdravotní dovolené u Jaderského moře, když se dověděl od převora maltézského řádu Josefa Hamršída, že v Brandýse nad Labem je na prodej bývalá piaristická rezidence. Okamžitě přijel domů a po dlouhých jednáních „...zakoupil předseda dům

²²⁵ Pamětní kniha, s. 3; Výroční zpráva Seyvalterovy útulny slepých dívek za rok 1928, Praha 1929, OMPV, in. č. KDU 12, př. č. AV 325/94, s. 17; František Seyvalter, Koruna dobročinné lásky, Praha 1934 (OMPV, in. č. KDU 12, př. č. AV 325/94), s. 37.

²²⁶ Pamětní kniha, s. 4.

²²⁷ Tamtéž, s. 4 a s. 27.

ten - spustlý - osazený pracující chudou třídou - se spustlou zahradou ...".²²⁸

Tato pozdně barokní budova byla postavena v roce 1785 na místě, kde dříve stával měšťanský dům, zvaný Domanský. Piaristé, kteří zde po 30 let působili, tu chtěli zřídit latinské gymnázium. To se však nezdařilo, protože v roce 1777 Marie Terezie v Brandýse zrušila latinskou výuku a piaristická škola se stala hlavní školou pro Brandýs. Ta byla v padesátých letech 19. století na žádost města i piaristů přeměněna na nižší školu reálnou a o deset let později se stala úplnou reálnou školou. Rokem 1872 piaristé ukončují výuku a po smrti posledního superiora zůstává rezidence prázdná.²²⁹

V roce 1919 toho využila městská rada v čele se starostou Antonínem Pařízkem a nastěhovala sem chudinu svou i cizí. Chtěla zde totiž zřídit městský chudobinec. Také okresní péče o mládež zvažovala zakoupit tuto budovu k zřízení svého ústavu. Z toho ale sešlo, protože tento dům pro své účely získala Seyvalterova útulna slepých dívek.²³⁰

Vzhledem k tomu, že město rezidenci nezískalo, vznikl velký spor mezi zmíněným zástupcem města a útulnou. Antonín Pařízek ve snaze ovlivnit veřejné mínění vedl ve městě ostrou kampaň proti útulně jak v místních novinách, tak i vydáváním vlastnoručně psaných letáků Pranýř. Na jeho popud musel okresní soud v Brandýse n. L. zjišťovat, zda město Brandýs n. L. mělo právo obsadit bývalou piaristickou rezidenci. Na

²²⁸ Tamtéž s. 19.

²²⁹ Justin Václav PRÁŠEK, Brandýs nad Labem, město, panství i okres, díl II., Brandýs nad Labem 1910, s. 174–182 (piaristé), s. 207–219 (školství), s. 327–328 (rezidence); Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN a kol., Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997, s. 151–152 a s. 182–183.

²³⁰ Pamětní kniha, s. 19–24.

žádost soudu bylo zasláno vyjádření provinciála piaristického rádu v tomto znění: „K váženému dotazu ze dne 20. května 1925 dovoluji si zdvořile sdělit, že mi není známo, že by řád Piaristický byl dům č.p. 185 v Brandýse n. L. svěřil do správy obci Brandýské a ji k nějakým dispozicím s domem tím splnomocnil. Také mi není známo, že by nějaká listina v tomto směru byla bývala vydána.“²³¹

Po tomto přesvědčivém důkazu vlastnických práv k domu začalo druhé kolo sporu o stavební povolení a o městské nájemníky, obývající neoprávněně rezidenci. Útulna chtěla totiž pro své potřeby stávající budovu zvýšit o jedno patro a k ní z boku přistavět dvoupatrovou přístavbu, a to tak, aby co nejméně zasahovala do zahrady. V zahradě měla být zřízena promenáda, koutek pro děti z opatrovny, vysázeny nové ovocné stromy a upraveny zeleninové záhony pro potřeby ústavní kuchyně.²³²

Návrhy na přestavbu vyhotovil sám předseda útulny, po technické stránce je pro úřední potřeby upravil ing. Ferdinand Rudolf, kapitulní stavební rada, architekt, stavitel a člen spolku. Ten také nakonec pobočku ústavu postavil a v letech 1931–1932 vybuďoval i nový ústav na Kampě, v místě, kde stávala původní budova útulny.²³³

Žádost o povolení stavby byla podána na městský úřad 25. listopadu 1923, ale stavební komise ji zamítla. Jedním z hlavních důvodů byla skutečnost, že zvýšení této budovy by zastínilo protější dům. Komise požadovala, aby se postavila

²³¹ Pamětní kniha, s. 20.

²³² Tamtéž, s. 21 a 32 (nákres zahrady).

²³³ Pamětní kniha, s. 21–23; F. SEYVALTER, Koruna, s. 42–46, Výroční zpráva za rok 1927, Praha 1928, OMPV, in. č. KDU 12, př. č. AV 85/97, s. 4.

pouze jednopatrová budova směrem do zahrady. Navíc město poslalo plány na přezkoumání památkovému úřadu do Prahy. Útulna se odvolala k okresní správní komisi a ta tuto výstavbu povolila podle původních plánů a výnos města zrušila.

Městská rada se ihned odvolala k zemskému správnímu výboru. Ten žádost města dne 22. května 1926 zamítl s odůvodněním: „... že městskému úřadu na stavební řízení přísluší právo jen vystupuje-li jako soused, ... nebo pán, nebo majitel veřejného statku...“. Zemská správní komise dále uvedla: „...že výška stavby v ulici té nepřekáží ... ba naopak, když město na stavební památky jest velice chudé ... byl útulnou vzat náležitý zřetel k památkové hodnotě budovy a s příčinou krasochuti vzhledem k dotčené části zde budova se postaví.“²³⁴

Tím byl spor o stavbu rozhodnut, ale stále zůstávala nevyřešena otázka, co s nájemníky. Město nakonec ustoupilo a zřídilo pro ně novou kolonii na kraji města, sestavenou z vyřazených vagónů upravených na bydlení.²³⁵

Po dokončení přestavby měla brandýská pobočka ústavu pro své chovanky mimo jiné dvě ložnice se společnou umývárnu a třetí ložnici s umývárnu vlastní. Dále disponovala dvěma koupelnami, přičemž jedna se využívala nepřetržitě, a to v sobotu, a druhá pouze po nařízení lékaře. Malé děti měly k dispozici také svoji vlastní ložnici, pro případ onemocnění byly v ústavě dva nemocniční pokoje. Dále byl zbudován velký sál pro kulturní účely, hudební síň a kaple. Pro ošetření

²³⁴ Pamětní kniha, s. 21; Městská rada přitom nedlouho před tím znovu požadavek odmítla: „Seyvalterově útulně v povolení nástavby II. patra na budově residence se nevyhovuje“, Kniha městské rada 1910 – 1932, protokol z 12. dubna 1926, SokA Přemyšlení.

²³⁵ Pamětní kniha, s. 24–25.

prádla byla budova vybavena moderní elektrickou prádelnou, strojní mandlovnou a žehlírnou.²³⁶

Slavnostní otevření a vysvěcení nové pobočky ústavu se událo 25. září 1927 za účasti předních duchovních a úředních osob. Den předtím se sem nastěhovala podstatná část chovank z Mnichovic a několik z Prahy.²³⁷

V roce 1928 slavila Seyvalterova útulna slepých dívek dvacet let svého trvání. Za tuto dobu vyhověl správní výbor útulny 137 žádostem z 300 podaných. Z těchto přijatých chovank odešlo nebo bylo propuštěno 26 dospělých a 13 dětí. Celkově v ústavech zemřelo 27 chovank, které jsou pohřbeny v Praze na Olšanském hřbitově a v Brandýse nad Labem na novém brandýském hřbitově.

Mezi prvními žadatelkami byly dívky z hradčanské školy pro nevidomé děti, kterých bylo dosud přijato 33, dále z Klárova ústavu 4, z Deylova ústavu taktéž 4 a 2 ze slepeckého ústavu v Budapešti. Mimo to byly přijímány také nevidomé dívky, které nebyly v žádné slepecké škole, nýbrž navštěvovaly obecnou nebo měšťanskou školu, anebo osleply v dospělosti.²³⁸

V době dvacátého výročí měl ústav včetně poboček 68 chovank, tj. o 4 více než v roce 1927. O ně pečovalo po oba dva roky 12 ošetřovatelek. V roce 1927 pro ústav pracovalo 6 lékařů a v roce 1928 po zrušení mnichovické pobočky 4 lékaři. Pro výuku náboženství, hudby a zpěvu byli po oba roky k dispozici 4 učitelé. Ještě v roce 1947 prošlo samotným ústavem na 81 chovank, o které se starali ale už jen tři

²³⁶ Výroční zpráva za rok 1928, s. 23nn.

²³⁷ Pamětní kniha, s. 24–25.

²³⁸ Výroční zpráva za rok 1928, s. 33.

lékaři. Rozmístění chovank a personálu nám přibližuj následující tabulky.

Tabulka č.5: Rozmístění chovank Seyvalterovy útulny slepých dívek

Ústavy	1927		1928		1947	
	Dospělí	Děti	Dospělí	Děti	Dospělí	Děti
Praha	21	8	20	8	36	
Mnichovice	6		6		0	
Brandýs n. L.	29		34		39	
Celkem	64		68		75	

Tabulka č.6: Rozdělení personálu Seyvalterovy útulny slepých dívek

Ústavy	1927						1928						1947					
	O	L	Z	UN	UH	UZ	O	L	Z	UN	UH	UZ	O	L	Z	UN	UH	UZ
Praha	6	1	1	1	1	1	6	1	1	1	1	1		1				
Mnichovice	2	1	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-						
Brandýs n. L.	4	1	1	-	1	-	4	1	1	-	1	-		1	1			
Celkem	12	6		4			12	4		4				3				

Vysvětlivky: O - ošetřovatelky, L - lékař(a), Z - zubní lékař(a), UN - učitel náboženství, UH - učitel hudby, UZ - učitel zpěvu.

Pramen: Výroční zpráva Seyvalterovy útulny slepých dívek v Praze III, Na Kampě 33 za rok 1927, 1928, 1947

Pro chovanky byly v každém domě útulny mimo představenou a vedoucí sestru kuchyně k dispozici podle potřeby sestry, které byly učitelkami ručních prací či mateřských škol a sestry opatrovnice.²³⁹

Denní režim ústavu se skládal z osmi hodin spánku, z osmi hodin odpočinku a z osmi hodin práce nebo vyučování. Pro odpočinek sloužily procházky po chodbách nebo venku na promenádě, v zahradě a na dvorku. Pokud se neprocházely, věnovaly se poslechu rádia a také jim bylo předčítáno z knih a z časopisu Zora. Na pracovní činnost, výuku v hudbě a zpěvu se dívky rozdělovaly podle toho, jak byly chápavé.²⁴⁰

První skupina se zabývala ženskými ručními pracemi jako je pletení, háčkování a navlékání korálů. Pod dohledem učitelů cvičily a hrály na piano, harmonium, citeru, mandolínu, kytaru, housle, varhany a také zpívaly ve svém pěveckém sboru. V těchto letech uměla hrát jedna chovanka v Praze na čtyři nástroje a jedna v Brandýse dokonce na všech sedm nástrojů.

Ve druhé skupině byly dívky, které byly méně zručné a hudebně nadané - ty pomáhaly v kuchyni nebo vykonávaly domácí práce v útulně. A konečně ve třetí skupině byly dívky slabomyslné, které nemohly vykonávat žádnou práci.²⁴¹

Na začátku, na konci a ve významné dny roku pořádaly chovanky hudební a pěvecké večírky i divadelní hry. Z výrobků chovanek se každoročně pořádaly výstavy jak v Praze, tak i v Brandýse nad Labem. Jednou za rok se dívky vypravily na výlet po památkách i do přírody.²⁴²

²³⁹ Výroční zpráva za rok 1928, s. 32–33.

²⁴⁰ Výroční zpráva za rok 1927, s. 6–7; Výroční zpráva za rok 1928, s. 28.

²⁴¹ Výroční zpráva za rok 1928, s. 23–28.

²⁴² Pamětní kniha, s. 24–25; Výroční zpráva za rok 1928, s. 28–30.

Je zajímavé, že se tento ústav, na rozdíl od jiných soukromých slepeckých ústavů, vyhnul v roce 1948 národní správě a zůstal ve svazu katolické charity, což ředitel ústavu Josef Šebek okomentoval těmito slovy: *„Nezměnilo se tudíž od dob zakladatelových ničeho ani v duchu obou našich ústavů, ani v jejich správě.“*²⁴³

Co spojovalo tyto dva ústavy mimo jejich vlastní činnost byla skutečnost, že byly založeny na soukromé bázi. Vedením těchto institucí jakož i vzděláváním chovanců byla pověřena církev. Personálně byly propojeny prostřednictvím strahovského opata Metoda Zavorala, který byl vrchním ředitelem hradčanského ústavu a zároveň protektorem Seyvalterova ústavu slepých dívek.

²⁴³ Výroční zpráva za rok 1947, kde se na s. 4 píše toto: „V březnu 1948 byl ustanoven akční výbor svazu slepeckých spolků a ústavů, který z pověření ministerstva sociální péče vykonává národní správu nad všemi těmito institucemi. Jediná Seyvalterova útulna slepých dívek je z této správy vyňata a jeho ústav vyloženě lidumilný podléhá jedině směrnicím Svazu katolické charity, jehož je členským ústavem.“, též citát je z téže výroční zprávy, s. 4.

Závěr

Prerod chudinství v moderní sociální péči urazil dlouhou cestu, než se dopracoval ve vytvoření trojího pilíře sociálního zabezpečení. Ještě do osvícenství v tomto směru hrála směrodatnou roli církev a obce. Poté nastupuje stát, který vytváří zákonné normy, aby zajistil podstatnou část obyvatelstva sociálním pojištěním proti úrazu, invaliditě a stáří.

Počátky těchto aktivit spadají do období vlády Eduarda Taaffeho, kdy začala vznikat tato opatření. Po Německu byla rakousko-uherská monarchie druhou zemí na kontinentě, která prováděla aktivní sociální politiku. Se vznikem Československa došlo ve dvacátých letech k dovršení sociální politiky vydáním zákona č. 221/1924 Sb. z. a n.: O povinném sociálním pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. Tím byla zajištěna podstatná část obyvatelstva před chudobou a byl dán základ pro první pilíř sociálního státu.

Přesto zůstala určitá skupina obyvatel, která se vymykala stávajícímu systému. Zde se pak objevilo pole působnosti nejen pro stát, ale i pro obce a spolky. Určitá inspirace, jak by mohla vypadat tato péče, byla převzata od hraběte Jana Buquoye. Ten na svém panství založil chudinský ústav „Sjednocení z lásky k bližnímu“, který se zabíral sociální péčí o chudé. Reforma byla ve své době natolik zajímavá, že si tento systém vybral i Josef II. a chtěl ho prosadit jako státní model péče o chudé v celém Předlitavsku. Také Praha se jím inspirovala a modifikovala tento způsob na pražskou obec. Pražskou reformu z pověření císaře uskutečnil Ferdinand Kindermann ze Schulsteynu. Na jejím základě vznikly v Praze chudinské farní okresy, kde nejmenším spojovacím článkem pro styk se sociálně slabšími obyvateli byl „otec chudých“. Vedle tohoto systému fungovaly paralelně zdravotně-sociální instituce, jako byly kupříkladu chudobince či chorobince. Pro zimní období se navíc zřizovaly ohřívárny.

Vznikem Velké Prahy roku 1920 se podstatně rozšířilo pole působnosti sociální péče. Vyplývalo to ze skutečnosti, že ne všechny připojené obce měly chudinskou péči na takové úrovni jako Praha. Z těchto důvodů byla snaha sjednotit a zavést nový způsob sociální péče, která by nahradila předchozí roztráštěnou chudinskou péči. Proto byl v roce 1923 schválen jednotný sociální řád pro celou Prahu. Na jeho základě vznikl k 1. lednu 1924 v rámci pražského magistrátu Ústřední sociální sbor hlavního města Prahy s navazující sítí místních sociálních sborů ve 13. městských obvodech. Jako součást jmenovaného úřadu existovala i Sociální poradna hlavního města Prahy. Tím byl vytvořen profesionální základ sociálních služeb, který ale nevyklučoval dobrovolnou péči, jejíž zástupci měli pevné místo ve struktuře sociálních sborů.

Vrcholem pražských snah v sociálně-zdravotním zabezpečení byla reforma ústavní péče, která vyústila ve vybudování Masarykových domů - Sociální ústavy hlavního města Prahy. V tomto komplexu byl starobinec, chorobinec, dětský chorobinec, ozdravovna a zotavovna školní mládeže pro celou Prahu. V dnešní době se zde nachází nemocniční zařízení, které nese název Fakultní Thomayerova nemocnice s poliklinikou. Tyto pražské aktivity můžeme přiřadit k druhému a třetímu pilíři sociálního zabezpečení.

K doplňkovým službám jako představitele třetího pilíře lze přiřadit polooficiální instituce s celostátní působností, které fungovaly na bázi dobrovolné činnosti. Tyto organizace, které působily podle spolkového práva, měly rozsáhlou organizační síť a ve smyslu svých stanov udělovaly podpory, zřizovaly a udržovaly odborné ústavy, jakož i další zařízení ve prospěch osob sociálně potřebných. Vyvíjely též činnost poradní. Finanční prostředky byly čerpány jak ze státních subvencí, tak i z různých darů a četných vlastních akcí.

Těchto výhod dokázal využít i stát, který v mnoha ohledech počítal se součinností dobrovolné péče a některé její organizace přímo přibíral k obstarávání úkolů veřejné správy.

Jednalo se především o Okresní péči o mládež, Československou ochranu matek a dětí, Československý Červený kříž a Okresní Masarykovu ligu proti tuberkulóze.

Protože jejich činnost byla provozována na každém okrese republiky, lze si pro představu odvodit modelovou situaci na základě jednoho okresu a předpokládat obdobnou činnost i v jiných okresech. Za tím účelem byl zvolen bývalý okres Brandýs nad Labem. Ukázalo se, že ve sledovaném období byly tyto spolky opravdu postupně financovány státem. Jejich příjmy byly různě velké, a to podle aktuální situace, respektive potřeby. Pro sledování sociálně zdravotních problémů daného okresu sloužila síť důvěrníků, která nahradila předchozí typ vycházející z podstaty Buquoyovy chudinské reformy. Vedle toho existovaly sociální sestry, které byly vysílány Československým Červeným křížem a plnily obdobnou roli jako důvěrníci. Postupem času docházelo i zde k profesionalizaci sociálních služeb. Díky tomu se dařilo lépe plnit státní požadavky na konkrétní služby.

Do třetího pilíře zařazujeme i oba zmiňované soukromé ústavy, a to Seyvalterovu útulnu slepých dívek a Hradčanský ústav slepých. Také zde se velmi rychle zvyšoval vliv státu, který se projevoval nejen v subvencích (stipendiích) poskytovaných na jednotlivce ze zemských sirotčích fondů, ale i v revizích činnosti zemských výborů. Byla požadována odborná lékařská péče a v případě vážných nemocí měli být chovanci léčeni ve všeobecné nemocnici. Můžeme říci, že v podstatě každý takový spolek, který chtěl využívat zemské (státní) finance pro své chovance či chovanky, musel splňovat kvalitu okresního chorobince.

Pokud se zaměříme na porovnání efektivnosti a komplexnosti sociálních služeb bývalé rakousko-uherské monarchie a Československa, zjistíme propastný rozdíl. První republika nevěnovala pozornost jen ústavní péči, ale vytvářela i zákonné normy, aby byl co největší počet lidí uchráněn před chudobou. Státní aparát měl vliv nejen politický, ale i osvětový a

vzdělávací na nižší správní celky, jako byly obce a okresy. To se projevovalo zvýšenou aktivitou na tomto poli. Vzorem byla jednoznačně Praha, která dokázala vybudovat rozsáhlý areál pro zabezpečení sociálních služeb. Pozadu nebyly ani okresy, které tyto služby pojímaly do polostatních institucí. Velmi dobře si v tomto ohledu vedl brandýský okres, který dokázal, jako jeden z mála, soustředit tyto čtyři spolky pod jednu střechu, a tím zefektivnit své služby. I zde můžeme konstatovat, že nový stát si vedl podstatně lépe než předchozí. Jeho aktivní přístup směrem k obcím a okresům vedl k výrazně lepším výsledkům na sociálně-zdravotním poli, jako bylo kupříkladu snižování počtu lidí nakažených tuberkulózou, zvyšování gramotnosti, zkvalitnění péče matek o dítě či vymýcení almužnictví jako překonané formy podpory chudých.

Prameny

Archivní:

Archiv hlavního města Prahy

Fond: Ústřední sociální úřad města Prahy 1830-19.

Sbírka rukopisů:

-Rukopisy, in. č. 7856.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 1,
in. č. 7813.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 2,
in. č. 7814.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 3,
in. č. 7815.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 4,
in. č. 7816.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 5,
in. č. 7817.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 6,
in. č. 7818.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 7,
in. č. 7819.

-VLK, Josef, Sociálně humanitní (chudinská) peče 8,
in. č. 7820.

Knihovna:

Sociální řád hlavního města Prahy, in. č. C 1300/5.

Národní archiv Praha

Zemský výbor v Čechách (1874 - 1928) III.

-Správní pravidla (i. č. 5166, č. kartonu 8231)

-Stanovy spolku „Seyvalterova útulna slepých dívek Praha-Kampa“ (i. Č. 5166, č. kartonu 8231)

-Zpráva zaslaná zemskému správnímu výboru dne 10. 12. 1923 (i. č. 5166, č. kartonu 8231)

Oblastní muzeum Praha-východ (OMPV) v Brandýse nad Labem -
Staré Boleslavi

Sbírka písemností a tisků:

-pamětní kniha Seyvalterovy útulny slepých dívek v Brandýse nad Labem (in. č. DOK 120, př. č. AV 450/96).

-SEYVALTER, František, Koruna dobročinné lásky, Praha 1934 - xerokopie (in. č. KDU 12, př. č. AV 325/94).

-Výroční zpráva Seyvalterovy útulny slepých dívek v Praze III, Na Kampě 33 za rok 1927, Praha 1928 (in. č. KDU 12, př. č. AV 85/98).

-Výroční zpráva Seyvalterovy útulny slepých dívek v Praze III, Na Kampě 33 za rok 1928, Praha 1929 (in. č. KDU 12, př. č. AV 85/98).

Sbírková knihovna:

-Výroční zpráva Okresní péče o mládež, Čsl. ochrany matek a dětí, Čsl. červ. kříže, Masarykovy ligy proti tuberkulóze v Brandýse n. L. a Zpráva Okr. osvět. sboru v Brandýse za rok 1923, Brandýs nad Labem 1924 (in. č. KNI 3967, př. č. 3729).

-Výroční zpráva za rok 1924, Brandýs nad Labem 1925 (in. č. KNI 3968, př. č. 3730).

-Výroční zpráva za rok 1925, Brandýs nad Labem 1926 (in. č. KNI 3969, př. č. 3731).

-Výroční zpráva za rok 1926, Brandýs nad Labem 1927 (in. č. KNI 3970, př. č. 3732).

-Výroční zpráva za rok 1927, Brandýs nad Labem 1928 (in. č. KNI 3971, př. č. 3733).

-Výroční zpráva za rok 1928, Brandýs nad Labem 1929 (in. č. KNI 3972, př. č. 3734).

-Výroční zpráva za rok 1929, Brandýs nad Labem 1930 (in. č. KNI 3973, př. č. 3735).

-Výroční zpráva za rok 1930, Brandýs nad Labem 1931 (in. č. KNI 3974, př. č. 3736).

-Výroční zpráva za rok 1931, Brandýs nad Labem 1932 (in. č. KNI 3975, př. č. 3737).

- Výroční zpráva za rok 1932, Brandýs nad Labem 1933
(in. č. KNI 3976, př. č. 3738).
- Výroční zpráva za rok 1933, Brandýs nad Labem 1934
(in. č. KNI 3977, př. č. 3739).
- Výroční zpráva za rok 1934, Brandýs nad Labem 1935
(in. č. KNI 3978, př. č. 3740).
- Výroční zpráva za rok 1935, Brandýs nad Labem 1936
(in. č. KNI 3979, př. č. 3741).
- Výroční zpráva za rok 1936, Brandýs nad Labem 1937
(in. č. KNI 3980, př. č. 3742).
- Výroční zpráva za rok 1937, Brandýs nad Labem 1938
(in. č. KNI 6218, př. č. 3743).

Státní okresní archiv Praha-východ (SOkA) v Přemyšlení

Fond: Okresní péče o mládež.

Archiv města Brandýs nad Labem (neinventarizovano)

-Kniha městské rady z let 1910.

Tištěné:

ADÁMEK, Karel: Kořalečný mor. Příspěvek ku statistice společenské bídý, Roudnice 1884.

ADÁMEK, Karel: Příspěvky k upravení chudinství, Chrudim 1896.

BRÁF, Albín: Almužna a mzda, in: Albín Bráf. Život a dílo, III. Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Josef Gruber, Cyril Horáček, Praha 1923, s. 125-147.

BRÁF, Albín: Kterak pokračuje myšlenka povinného pojišťování dělnického, in: Albín Bráf. Život a dílo, III. edd. Josef Gruber, Cyril Horáček, Praha 1923, s. 164-182.

BRÁF, Albín: Oprava domovského práva, in: Albín Bráf. Život a dílo, V. Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, edd. Josef Gruber, Cyril Horáček, Praha 1923, s. 159-186.

BRÁF, Albín: Pracovny donucovací, in: Albín Bráf. Život a dílo, V. Výbor statí z politiky a samosprávy, edd. Josef Gruber, Cyril Horáček, Praha 1924, s. 186-208.

ENGLIŠ, Karel: Chudinství v království českém na počátku XX. století, Zprávy Zemského statistického úřadu království českého, svazek XIII., Praha 1908.

ENGLIŠ, Karel: Sociální politika, Praha 1916.

GALVE, V. J.: Statistika veřejného chudinství v království Českém z nařízení slav. Zemského výboru sestavená statistickou kanceláří zemědělské rady pro království České na základě individuálního šetření z r. 1890, Praha 1894.

GRUBER, Josef: Ministerstvo sociální péče a přehled dosavadní sociální politiky československé republiky, Sociální revue, Věstník ministerstva sociální péče, roč. II, 1921, s. 217-232.

HRABA, Alois: Hradčanský ústav pro výchovu slepých dívek v Praze IV., Loretánská ul. 104, Jubilejní výroční zpráva za rok 1932 (12. rok jeho trvání), Praha 1933.

JANOVSKÝ, Jaroslav: Základní úvahy k chystané reformě chudinství, Sociální revue. Věstník ministerstva sociální péče, roč. III, 1922, s. 363-370.

KALLAB, Jaroslav: Historický vývoj sociální péče o mládež, Brno 1923.

KLAPKA, Otakar: Chudí v obci. Stručný výklad předpisů o chudinství. Připojeny texty zákonů, Praha 1924.

MACEK, Josef: Základy sociální politiky, Praha 1925.

Masarykovy domovy - Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, zvláštní otisk revue Horizont, Brno 1932.

MENČÍK, Karel: Poradny humánních spolků na našem okrese, Naše Polabí, r. VIII, č. 5, 1931, s. 73-75.

MENČÍK, Karel: Poradny humánních spolků na našem okrese, Naše Polabí, r. VIII, č. 6, 1931, s. 89-90.

MENČÍK, Karel: Zdravotnictví na našem okrese, Naše Polabí, r. IX, č. 2, 1931, s. 28-29.

MENČÍK, Karel: Zdravotnictví na našem okrese, Naše Polabí, r. IX, č. 3, 1931, s. 42-44.

NEČAS, Jaromír: 20 let sociální péče v Československé republice, Praha 1938.

Sociální politika v Československé republice, Vydáno redakcí sociálního ústavu Československé republiky k mezinárodnímu sjezdu sociální politiky v Praze 1924, Praha 1924.

SVOBODA, Karel: Sociální péče obecní, Praha 1923.

Štern, Evžen: Deset let naší sociální politiky, Věstník ministerstva sociální péče (Spolu list sociálního ústavu republiky československé), roč. X, 1929, s. 3-21.

TRNKOVÁ, Marie: Pracovní program a řád odborů ochrany matek a kojenců na Moravě, Brno 1924.

Tůma, Antonín: Veřejná péče o mládež ochrany potřebnou v Král. Českém, Praha 1911.

TŮMA, Antonín: Organizace ochranné péče o mládež v zastupitelských okresích Král. Českého, Praha 1913.

TŮMA, Antonín: Poměr státu k dobrovolné sociální péči o mládež, Brno 1923.

TVRDOŇ, Antonín: Sociální potřeby právní úpravy chudinské péče I. Sociální problémy, Revue pro sociální theorii a praksi, roč. I, 1931, s. 112-118.

TVRDOŇ, Antonín: Sociální potřeba právní úpravy chudinské péče II. Sociální problémy, Revue pro sociální theorii a praksi, roč. I, 1931, s. 225-230.

TVRDOŇ, Antonín: Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, díl I., Veřejná péče o chudé v obcích, okresech a zemích republiky Československé v roce 1931, Československá statistika - svazek 112, řada XI (Statistika sociální, Sešit 3), Praha 1935.

TVRDOŇ, Antonín: Péče o chudé a péče o mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, díl II., Veřejná ústavní a všeobecná dobrovolná péče o chudé a mládež ochrany potřebnou v republice Československé v roce 1931, Československá statistika - svazek 150, řada XI (Statistika sociální, Sešit 4), Praha 1937.

TVRDOŇ, Antonín: Spolky, Ústavy a Zařízení pro péči o mládež ochrany potřebnou v Republice československé. Seznam podle stavu v roce 1934, Praha 1936.

- TVRDOŇ, Antonín: Veřejné chudinství v republice Československé v roce 1921, Československá statistika - svazek 19, řada XI (Statistika sociální, Sešit 1), Praha 1924.
- VLK, Josef: Chudí královského hlavního města Prahy, Praha 1901.
- VLK, Josef: Péče o chudé. Řeč probošta ze Schulsteinu, vrchního ředitele chudinského, proslovená dne 26. března 1790 ve veřejném shromáždění ředitelů chudinských, otců chudých a jiných v Praze; ku prospěchu chudých vytisknuta, Praha 1904.
- VLK, Josef: Chudí královského hlavního města Prahy. Přednáška ve II. valné hromadě funkcionářů chudinských r. 1846. Třetí příspěvek k dějinám chudinství pražského, Praha 1908.
- Výroční zpráva Seyvalterovy útulny slepých dívek v Praze III., Na Kampě 33 za rok 1947, Praha 1948.
- ZENKL, Petr: Poznámky k sociální péči hl. města Prahy, Sociální revue, List sociálního ústavu Československé republiky, roč. IV, 1923, s. 10-18.
- ZENKL, Petr: O úkolech samosprávy v sociální péči, Praha 1926.
- ZENKL, Petr: „Masarykovy domovy“. Sociální ústavy hlavního města Prahy, bez datace.
- Zpráva úřadu chudinského hlavního města Prahy 22, 1918.
- Zpráva úřadu chudinského hlavního města Prahy 23, 1918.
- Žipek, Alois: Sociální politika obcí, Praha 1923.

Literatura

- DEYL, Zdeněk: Sociální vývoj Československa 1918-1938, Praha 1985.
- DEYL, Zdeněk: K problematice sociálního vývoje Československa v letech 1918-1938, Československý časopis historický 20, 1972, s. 677-705.
- DEYL, Zdeněk: K buržoaznímu pojetí sociální politiky v letech 1918-1938, Sborník k dějinám 19. a 20. století 1, 1973, s. 49-67.
- DEYL, Zdeněk: Změny v sociální činnosti československého státu 1918-1938, Sborník k dějinám 19. a 20. století 10, 1986, s. 249-271.
- DEYL, Zdeněk: Sociální politika Československa ve druhé polovině třicátých let, Sborník k dějinám 19. a 20. století 13, 1993, s. 229-252.
- DÜLMEN van, Richard: Bezectní lidé. O katech děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku, Praha 2003.
- EFMERTOVÁ, Marcela: České země v letech 1848-1918, Praha 1998.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří (edd.): Člověk na Moravě 19. století, Brno 2004.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří (edd.): Člověk na Moravě v první polovině 20. století, Brno 2006.
- FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří (edd.): Občanské elity a obecní samospráva 184-1948, Brno 2006.
- FASORA, Lukáš: Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914, Brno 2007.
- FASORA, Lukáš: Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914, Brno 2010
- FOUCAULT, Michel: Dějiny šílenství v době osvícenství. Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby, Praha 1994.
- FOUCAULT, Michel: Dějiny sexuality I. Vůle a vědění, Praha 1999.
- FOUCAULT, Michel: Dohlížet a trestat, Praha 2000.

GEREMEK, Bronislav: Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství, Praha 1989.

HLAVAČKA, Milan: Zlatý věk České samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913, Praha 2006.

HÁCHA, Emil: Chudinské procento, in: Slovník veřejného práva Československého, I, Brno 1929, s. 847-850.

HOFFMANOVÁ, Jaroslava: Okresní péče o mládež v Brandýse nad Labem, Středočeský sborník historický 15, 1980, s. 151-161.

HOFFMANOVÁ, Jaroslava: K vývoji sociální péče o děti a mládež v Čechách, Sborník archivních prací 32, 1982, s. 419-445.

HOLUBEC, Stanislav: Lidé periférie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době, Plzeň 2009.

JAKUBEC, Ivan, JINDRA, Zdeněk: Dějiny hospodářství českých zemí. Od počátku industrializace do konce habsburské monarchie, I-II, Praha 2006.

JANÁK, Jan: Domovské právo ve starém Rakousku a v ČSR, in: Morava v národním a politickém ruchu 19. století, Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka, Brno 2007, s. 431-448.

JANÁK, Jan: Příčiny vzniku předlitavské sociální správy, Opera Universitatis Purkynianae Brunensis facultas philosophica 162, Brno 1970.

JANÁK, Jan, HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, DOBEŠ, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost, Praha 2005².

KALOUS, Jan: Déle sloužící poddůstojníci, in: Slovník veřejného práva československého, I, Brno 1929, s. 318-321.

KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918-1938), díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929), Praha 2003².

KÁRNÍK, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918-1938), díl druhý. Československo a České země v krizi a ohrožení (1930-1935), Praha 2002.

KLADIWA, Pavel: Obecní výbor Moravské Ostravy 1850-1913

(Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé), Ostrava 2004.

KLADIWA, Pavel: Lesk a bída samospráv Moravy a Slezska 1850-1914, I. díl. Vývoj legislativy, Ostrava 2007.

KLADIWA Pavel, POKLUDOVÁ Andrea, KAFKOVÁ Renata: Lesk a bída samospráv Moravy a Slezska 1850-1914, Díl II/2. Finance a infrastruktura, Ostrava 2009.

KLADIWA Pavel, POKLUDOVÁ Andrea, KAFKOVÁ Renata: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914, Díl II/1. Muži radnice, Ostrava 2008.

KLIMEK, Antonín: Velké dějiny Koruny české, svazek XIV (1929-1938), Praha a Litomyšl 2002.

KREBS, Vojtěch, a kolektiv: Sociální politika, Praha 1990.

KREBS, Vojtěch, a kolektiv: Sociální politika, Praha 2002².

KŘEPELKOVÁ, Vlasta: Sociální situace horníků v Čechách před I. světovou válkou, Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1974, s. 136-145.

KUBŮ, Eduard, PÁTEK, Jaroslav, (edd.): Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000.

LACINA, Václav - PÁTEK, Jaroslav: Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti. Období první Československé republiky a německé okupace, III, Praha 1995.

LAŠTOVIČKA, Karel: Domovské právo, in: Slovník veřejného práva československého, I, Brno 1929, s. 435-449.

LEDVINKA, Václav, (ed.): Osm let pražské samosprávy, Praha 2000.

LENDEROVÁ, Milena: Chytila patrola aneb prostituce za Rakouska i Republiky, Praha 2002.

LENDEROVÁ, Milena, RÝDL, Karel: Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století, Praha a Litomyšl 2006.

LOEWENSTEIN, Bedřich: Jak integrovat chudé, Český časopis historický 89, 1991, s. 219-231.

MAREŠ, PETR: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999.

- MARTÍNEK, Miroslav: Přehled vývoje sociálního zákonodárství v českých zemích v letech 1879-1918, Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1976, s. 35-37.
- MÁŠOVÁ, Hana: Masarykovy domovy - velkorysý projekt řešení sociální péče v hlavním městě předválečné ČSR, <http://www.zdravotnickenoviny.cz/scripts/detail.phd?id=126339>, publikováno dne: 5. 5. 2000
- MÁŠOVÁ, Hana, Nemocniční otázka v meziválečném Československu, Praha 2005.
- MLSNA, Petr, ŠLEHOFER, Lukáš, URBAN, Dan: Cesta české ústavnosti. 90 výročí první české ústavy, Praha 2010.
- MORGAN, O., Kenneth: Dějiny Británie, Praha 1999.
- MORISHITA, Yohiyuki: Svaz českých měst a bytová politika na začátku 20. století, Moderní dějiny 16. Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 2008, s. 63-79.
- MUSIL, Libor (ed.): Vývoj sociálního státu v Evropě. Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky, Brno 1996.
- PÁTRA, Milan: Seyvalterova útulna slepých dívek, Studie a zprávy Oblastního muzea Praha-východ 16, 1999, s. 99-108.
- PÁTROVÁ, Karin: Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem. Polovina 16. - polovina 19. století, Brandýs nad Labem - Stará Boleslav 2010.
- PETRÁŇ, Josef: Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70.-90. letech 18. století, Praha 1990.
- PETRÁŇOVÁ, Alena: Venkovská chudina evidovaná v buquoyském zřízení v druhé polovině 18. století, Jihočeský sborník historický 30, 1961, s. 114-134.
- PODLAHA, Antonín, ČÍHÁK, Josef, KUDRNOVSKÝ, Alois, BENEŠ Jaroslav (edd.): Český slovník bohovědný, V., Praha 1931-1932.
- POKORNÝ, Antonín: 1000 let chudinství v Praze, Praha 1940.
- POLANYI, Karl: Velká transformace, Praha 2006.
- POTŮČEK, Martin: Sociální politika, Praha 1995.
- RÁKOSNÍK, Jakub: Anglický chudinský zákon z roku 1834.

Část I. Krize alžbětinské chudinské péče, Historický obzor 3/4, Praha 2007, s. 57-66.

RÁKOSNÍK, Jakub: Cukr a bič kancléře Bismarcka, Historický obzor 5/6, Praha 2004, s.

RÁKOSNÍK, Jakub: Anglický chudinský zákon z roku 1834.

Část II. Budování moderní chudinské péče (1814-1834), Historický obzor 5/6, Praha 2007, s. 110-119.

RÁKOSNÍK, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity, Nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938, Praha 2008.

RÁKOSNÍK, Jakub: Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu, Praha 2010.

ROBEK, Antonín, MORAVCOVÁ, Miriam, ŠŤASTNÁ, Jarmila a kolektiv: Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848-1939, Praha 1981.

SOLAROVÁ, Světla, ŠARBACH Zdeněk, Dějiny nejstarší školy pro nevidomé v Čechách, Praha 1992.

STOKLÁSKOVÁ, Zdeňka: Zákonné rozlišení „domácích“ a „cizích“. Vývoj domovského práva v Rakousku 1750-1863, Český časopis historický 10, 2004, s. 297 - 304.

SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČOVÁ, Ludmila: Pražské špitály a nemocnice, Praha 1999.

SVOBODNÝ, Petr, HLAVÁČOVÁ, Ludmila: Dějiny lékařství v českých zemích, Praha 2004.

ŠOUŠA, Jiří (junior): Obecní majetek v Čechách 1848-1938. Základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848-1938, Praha 2009.

ŠEDIVÝ Ivan: Češi, České země a Velká válka 1914-1918, Praha 2003.

TOMEŠ, Igor: Sociální politika teorie a mezinárodní zkušenost, Praha 1996.

TINKOVÁ, Daniela: Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa, Praha 2004.

TINKOVÁ, Daniel: Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti, *Historická demografie* 27, Praha 2003, s. 133–172.

TOMEŠ, Igor: Úvod do teorie a metodologie sociální politiky, Praha 2010.

VEČEŘA, Miloš: Sociální stát. Východiska a přístupy, Praha 1993.

VENCOVSKÝ, Karel: Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948, Brno 1997.

VLČEK, Jaromír, SOMMER, Petr, FOLTÝN, Dušan a kol.: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997.

ŽIŠKOVÁ, Jana, KREBS, Vojtěch a kolektiv: Základy sociální politiky, Praha 1993.

Příloha

**Obr. 1: Jan Buquoy –
zakladatel Institutu lásky
k bližnímu**
(Archiv hlavního města Prahy,
Sbírka rukopisů, in. č. 7813)

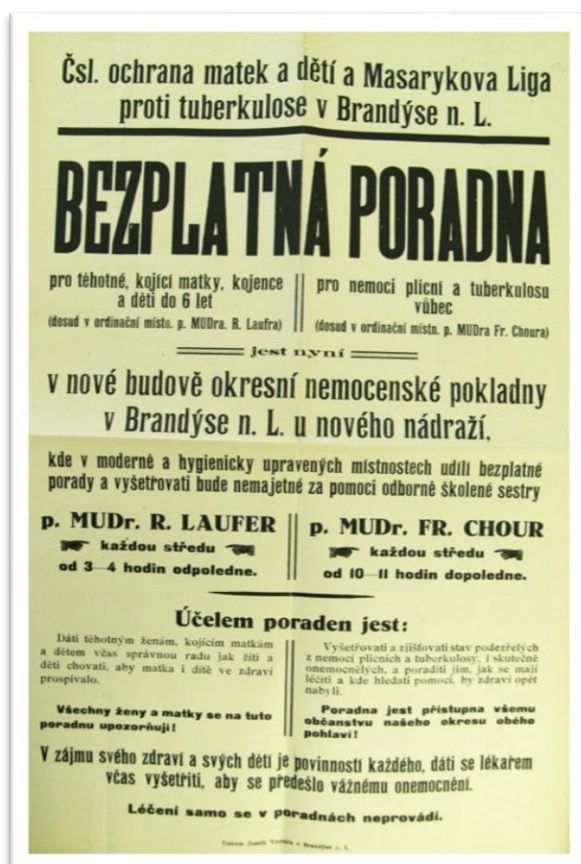
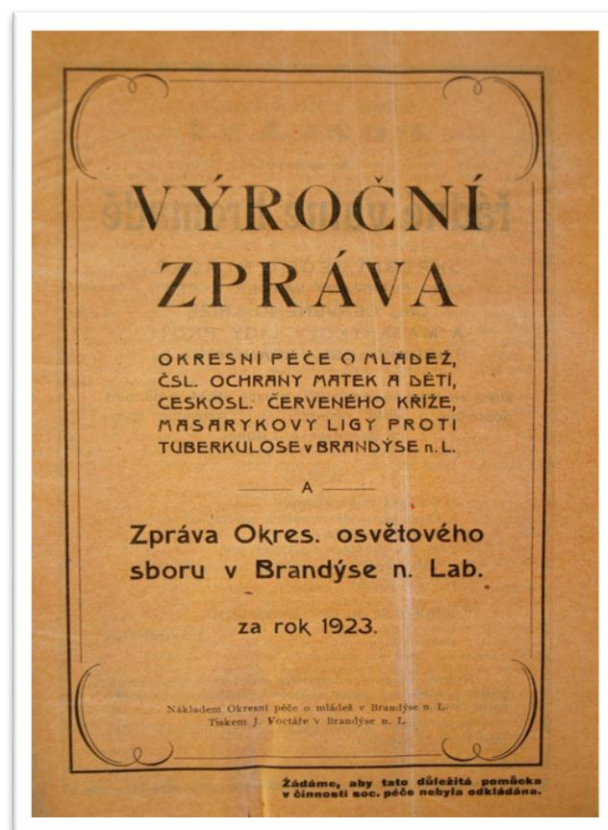

**Obr. 2: Titulní list Zprávy
institutu z roku 1785**
(Památník národního
písemnictví, S XXIIIIC 15)

Obr. 3: Portréty ministrů sociální péče z let 1918–1938
(Reprodukce z knihy Jaromír NEČAS, 20 let sociální péče v Československé republice, Praha 1938)

Obr. 4: Ukázka výroční zprávy brandýských socialně-zdravotních spolků (Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírková knihovna, in. č. KNI 3967)

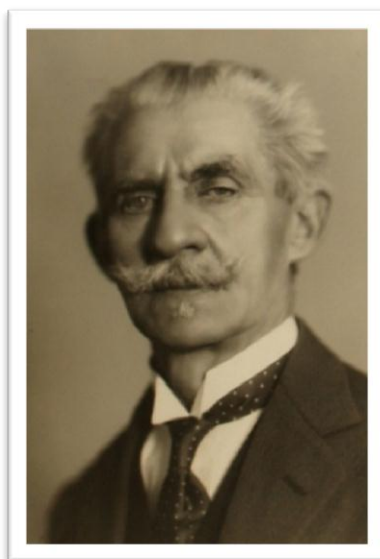
Obr. 5: Ukázka informativního plakátu pro veřejnost (Národní archiv, fond Ministerstvo zdravotnictví, kart. 837)

**Obr. 6: Okresní nemocenská pokladna, kde do roku 1929
úřadovaly sociálně-zdravotní spolky okresu Brandýs nad Labem**
(Národní Archív, fond Ministerstvo sociální péče, kart. 1)

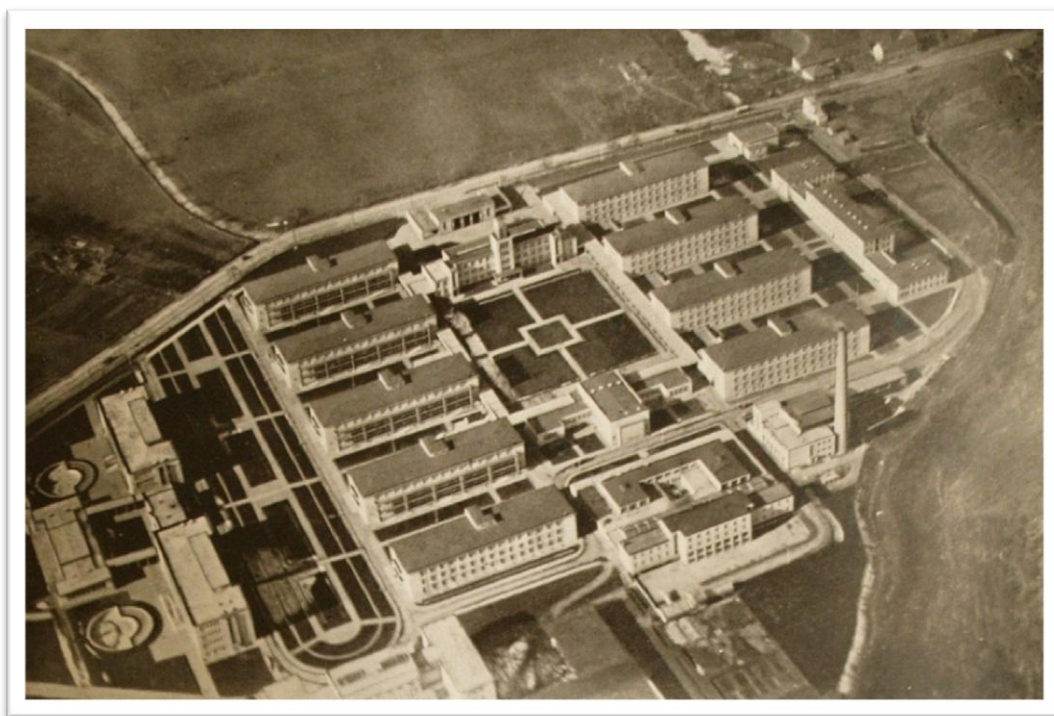

**Obr. 7: Od roku 1929 úřadovaly sociálně-zdravotní spolky
okresu Brandýs nad Labem ve vlastní budově**
(Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírková knihovna, in. č. KNI
3973)

Obr. 8: Josef VLK - vrchní ředitel pražského chudinského ústavu

(Archív hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů, in. č. 7821)

Obr. 9: Masarykovy Domovy - Sociální ústavy hlavního města Prahy

(Reprodukce z knihy Masarykovy domovy - Ústředí sociální ústavy hlavního města Prahy, zvláštní otisk revue Horizont, Brno 1932)

**Obr.10: Ludvík Seyvalter –
zakladatel Útulny slepých dívek
v Praze III., Na Kampě 33**
(Oblastní muzeum Praha-východ,
Sbírka písemností a tisků, in.
č. DOK 120)

**Obr. 11: Chovanky v Brandýse nad Labem, uprostřed předseda
spolku František Seyvalter.**
(Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, in.
č. DOK 120)